

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**SEMERKANTLI ALİM EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN
KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ BAĞLAMINDA
FURÛK YAZIM TÜRÜNÜN ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye KARAŞ

BURSA - 2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**SEMERKANTLI ALİM EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN
KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ BAĞLAMINDA
FURÛK YAZIM TÜRÜNÜN ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye KARAŞ

Danışman:

Prof. Dr. Ali KAYA

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

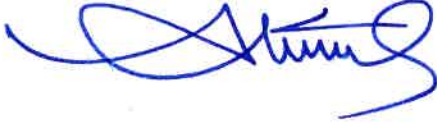
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 701623047 numaralı Sümeyye KARAŞ'ın hazırladığı "SEMERKANTLI ALİM EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FURÛK YAZIM TÜRÜNÜN ANALİZİ" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 02/08/2019 günü 09:00-10:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/ başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ali KAYA

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin OKUR

Kocaeli Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Eren Gündüz

Bursa Uludağ Üniversitesi

02.08.19

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: "Semerkantlı Alim Ebu'l-Fadl El-Kerâbî'si'nin Kitabı'l-Furûk Adlı Eseri Bağlamında Furûk Yazım Türünün Analizi"

”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 75 sayfalık kısmına ilişkin 10/07/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

26.07.2019

[Signature]

Adı Soyadı: Sümeyye KARAŞ

Öğrenci No: 701623047

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: İslam Hukuku

Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

[Signature]

Danışman: Prof. Dr. Ali KAYA

Tarih: 26.07.2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Semerkantlı Alim Ebu’l-Fadl El-Kerâbîsî’nin Kitabu’l-Furûk Adlı Eseri Bağlamında Furûk Yazım Türünün Analizi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

23.08.2019

Adı Soyadı:	Sümeyye KARAŞ
Öğrenci No:	701623047
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Tezli Yüksek Lisans
Statüsü:	Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Sümeyye KARAŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi + 104
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali KAYA

EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FURÛK YAZIM TÜRÜNÜN ANALİZİ

İslam hukuk tarihinde mezheplerin oluşumunu takip eden dönemde furu fıkıh birikimi üzerinde yapılan çalışmalar sonucu çeşitli yazım türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de benzer meseleler arasındaki ince farkları konu alan furûk yazım türüdür. Çalışmamız, H. 4. asır Hanefî fukahâsından Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitabı'l-Furûk adlı eserini, furûk literatürünün özelliklerini dikkate alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde furûk yazım türünün genel özellikleri klasik ve modern olmak üzere çeşitli kaynakların taranması sonucu bir araya getirilmiştir. İkinci bölümde müellifin hayatı yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmiş ve Kitabı'l-Furûk adlı eseri çeşitli açılardan incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, kitabın temizlik, namaz, oruç ve zekar ile ilgili bölümleri analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fark, Furûk, Kerabisi, Semerkandi, İbadet

ABSTRACT

Name and Surname : Sümeyye KARAŞ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Islamic Jurisprudence
Degree Awarded : Master
Page Number : xi + 104
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Ali KAYA

ANALYSIS OF FURUQ TYPE IN THE CONTEXT OF KİTAB AL-FURUQ OF EBU'L-FADL AL-KARABISI

In the period following the formation of sects in the history of Islamic law, various types of writing emerged as a result of studies on the accumulation of furu al-fiqh. One of them is the furuq type of writing that deals with subtle differences between similar issues. Our study aims to analyze Kitab al-furuq by Ebu al-Fadl al-Karabisi from the 4th century Hanafi fuqaha, taking into account the characteristics of the furuq literature. The study consists of three parts. In the first chapter, the general features of the furuq genre are brought together as a result of researching various sources including classical and modern. In the second chapter, information about the period of the author 's life was given and his book named Kitab al-furuq was examined from various angles. In the third chapter, parts of the book about taharat, salat, fasting and zakat are analyzed and evaluated.

Key words: Difference, Furuq, Karabisi, Samarkandi, Worship

ÖNSÖZ

İçtihat ve fetva faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülebilmesi, fıkhi düşüncenin bütünlük ve sürekliliğini kaybetmeden ilerlemesi için mezhep imamlarının görüşlerinin bir bütünlük içinde kavranılması ve yeni meselelere titizlikle uygulanması gerekmektedir. İmamların çözüme kavuşturduğu meseleler ile yeni meselelerin birleşen ve ayrışan yönlerinin tespit edilmesi ve bu yönlerden hangisinin verilecek hükümde esas alınacağını belirlenmesi, fıkhi birikimin bir bütünlük içinde kavranılması ve yeni meselelere uygulanmasında önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Benzer meseleler arasındaki farkları konu edinen furûk eserleri, yeni bir meselenin furû-ı fıkıhtaki benzeriyle arasındaki ayrım noktasının tespit edilmesinde ve bu ayrım noktasının hükme tesirinin ortaya çıkarılmasında nitelikli bir malzeme sunmaktadır.

Maalesef çözüm bekleyen birçok meselenin bulunduğu asrımızda İslam'ın söylediğinden çok İslam'a söylenen şeylerin revaçta olması bugün furûk gibi bir ilme büyük bir ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Zira furûk bir meselenin başka bir meseleye benzetilerek hüküm verilmesinin her koşulda doğru sonuç vermeyeceğini gözler önüne sermekte, meselelerin hakikatlerine nüfuz edilerek en doğru çözüm yönteminin seçilmesine ve tatbik edilmesine katkı sağlamaktadır.

Bu hususun oldukça önem arz etmesine rağmen doğuda ve batıda furûk literatürüne ilginin az oluşu ve eserlerin pek çoğunun yazma halde beklemesi şaşırtıcıdır. Fıkıh eğitiminde etkin bir işleve sahip olması yönüyle bu eserler, neredeyse bir el kitabı olmaya haiz niteliktedirler. Buna rağmen yeterli rağbeti görmeyişini, benzer işlevlerin eşbah-nezair ve kavaid gibi türler üzerinden sağlanması ile açıklamak tatmin edici değildir. Söz konusu türlerin ortaya çıkış sebepleri, mevzuları, gayeleri birbirinden farklılık göstermektedir. Fıkıh düşüncesinin bünyesinde her birinin kendine has bir konumu, değeri vardır. Dolayısıyla furûk literatürü üzerine yapılan çalışmaların artmasına ihtiyaç olduğu açıktır.

Bu ihtiyacı göz önünde bulundurarak alana ufak bir katkı sunmak adına günümüze ulaşan ilk furûk eseri olma özelliği taşıyan Semerkant'lı alim Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitabı'l-Furûk adlı eserini incelemeyi uygun gördük. Bu incelemede engin tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Ali KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FURÛK LİTERATÜRÜNÜN MAHİYETİ, YÖNTEMİ, TASNİFİ, ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. FURÛK KAVRAMI.....	3
1.1.1. Sözlükte "Fark" Kelimesi ve Türevleri.....	3
1.1.2. Fıkıhta "Fark" ve "Furûk" Kavramları.....	4
1.2. MAHİYETİ	6
1.2.1. Amacı.....	8
1.2.2. İşlevi	9
1.2.3. Önemi	11
1.3. FURÛK YAZIM YÖNTEMLERİ	12
1.4. FIKHÎ FURÛK ÇEŞİTLERİ	13
1.4.1. Farkın Konusuna Göre.....	13
1.4.2. Farkın Sahih ve Fasid Olmasına Göre	14
1.4.3. Farkın Kaynağına Göre.....	15
1.5. BİR İLİM OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI.....	16
1.6. TARİHİ GELİŞİMİ	18
1.6.1. Müstakil Tedvin Dönemi (H. 4.yüzyıl)	18
1.6.2. Telifin Yoğun Olduğu Dönem (H. 5-8.yüzyıl)	19
1.6.3. Telifin Azaldığı Dönem (H. 8.yüzyıl- günümüze kadar).....	19
1.7. FURÛK ESERLERİ	19
1.7.1. Hanefî Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri	20

1.7.2. Malikî Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri	21
1.1.3. Şafî Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri	22
1.7.4. Hanbeli Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri	23
1.8. GÜNÜMÜZDE FURÛK ÇALIŞMALARI	23
1.8.1. Belirli Bir Furûk Kitabının Analizi:	23
1.8.2. Furûk Telifatının Geneli Üzerinden Teorik Çıkarımlar:.....	24
1.8.3. Bir Fakih'in Eserlerinde Belli Konulara Ait Farkların Tespiti	24
1.8.4. Belirli Bir Fıkıh Eserinde Farkların Tespiti:.....	25
1.8.5. Belirli Meselelerde Farkların Tespiti:.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

KERÂBÎSÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DÖNEM VE KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ

2.1. HAYATI.....	29
2.1.1. İsmi ve Nispeti	29
2.1.2. Doğumu ve Ölümü.....	30
2.1.3. İlmî Kişiliği.....	31
2.1.3.1. Hocaları	31
2.1.3.2. Talebeleri.....	31
2.1.3.3. Eserleri.....	32
2.1.3.4. Hanefî Fakihleri Arasındaki Yeri ve Hukukçuluğu.....	32
2.2. YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	33
2.2.1. Siyasi Durum.....	33
2.2.2. İlmî ve Kültürel Durum.....	35
2.3. KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ	37
2.3.1.Eserin Türü	38
2.3.1.1. Usul	38
2.3.1.2.Furû	40
2.3.1.3.Cedel – Münazara - Hilaf.....	42
2.3.1.4.Kavaid - Eşbah ve Nezair.....	43
2.3.1.5.Tahrîcu'l-Furû Ale'l-Furû.....	44
2.3.2. Eserin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi	45

2.3.2.1. Şekil Bakımından	45
2.3.2.2. Muhteva Bakımından	47
2.3.2.3. Metot Bakımından	48
2.3.2.4. İstidlal Bakımından	48
2.3.3. Hanefi Literatüründeki Yeri	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİNİN İBADET İLE İLGİLİ BÖLÜMLERİNİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. FARKIN KONUSUNA GÖRE FURÛK	53
3.1.1. Niyetin Farz Olması Bakımından Abdest ile Teyemmüm Arasındaki Fark..	54
3.1.2. Guslün Sebebinin Oluşması Bakımından Ön ve Arka Yoldan Cinsel Temas ile Bir Hayvana Karşı Cinsel Saldırı Arasındaki Fark	57
3.1.3. Teyemmüm Yaparak Namaz Kılmanın Cevazı Bakımından Hapis Sebebiyle Suyu Kullanamama ile Korku Sebebiyle Suyu Kullanamama Arasındaki Fark.....	60
3.1.4. Bir Secde Ayetini Tekrarlayanın Hükmü Bakımından Seyir Halinde İken Namaz Kılan Kişi ile Seyir Halinde İken Namaz Kılmayan Kişi Arasındaki Fark.....	63
3.1.5. Orucu Bozmanın Mübahlığı Bakımından Mukim Olarak Sabahlayan Bir Kişinin Yolculuğa Çıkması ile Sağlıklı Olarak Sabahlayan Bir Kişinin Hastalanması Arasındaki Fark.....	67
3.1.6. Tazminin Gerekli Olması Bakımından Üzerinden Bir Yıl Geçen Zekât Malının Hibe Edilmesi ile Onunla Alışveriş Yapılması Arasındaki Fark	69
3.1.7. Teyemmümün Bozulması Bakımından Birinin Yanındaki Suyu Vermesi ile Hibe Etmesi Arasındaki Fark	70
3.1.8. Azimet- Ruhsat Bağlamında Namaz İçin Abdest Almak Yerine Teyemmüm Yapmak ile Yemin Kefareti İçin Köle Azadı Yerine Oruç Tutmak Arasındaki Fark.....	72
3.1.9. Savaş Meydanında Ölü Olarak Bulunanın Yıkanması Bakımından Kanın Göz veya Kulaktan Çıkması İle Burundan Çıkması Arasındaki Fark	75

3.1.10. Uyumken Kaçırđıkları Namazların Kazası Bakımından Uykuda Buluğa Eren Kız ile Erkek Arasındaki Fark	77
3.2. FARKIN KAYNAĞINA GÖRE FURÛK	79
3.2.1. Abdesti Bozması Bakımından Kurduñ Sebileynden Çıkması ile Vücudun Başka Bir Yerinden Çıkması Arasındaki Fark	80
3.2.2. Mazmaza ve İstinşâkıñ Hükümü Bakımından Abdest ile Gusûl Arasındaki Fark	83
3.2.3. Vaktin Çıkmasıñın Abdesti Bozması Bakımından Müstehâze Kadın ile Teyemmüm Yapan Kişı Arasındaki Fark	85
3.2.4. Yenilenen Abdestle Namazı Tamamlamanıñ Şekli Bakımından Özüñ Sahibi Olan ile Özüñ Sahibi Olmayan Arasındaki Fark	88
3.2.5. İbadete Engel Olması Bakımından Beden ve Elbisedeki Necaset ile Mestlerdeki Yırtıklar Arasındaki Fark	90
3.2.6. Namazıñ Sahih veya Fasit Olması Bakımından Kur'an Okuyabilen Cemaatin Ümmî İmama Uyması ile Giyinik Cemaatin Çıplak İmama Uyması Arasındaki Fark	92
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	101

GİRİŞ

Bu çalışmada İslam kültüründe müstakil bir ilim dalı olarak kendisine yer bulmuş ancak sonrasında dinamizmini kaybetmiş fıkhi bir yazım türü olan furûk ilminin tanıtımı, bu ilmin pratik bir yansıması olan Kitabu'l-Furûk adlı eser üzerinden gerçekleştirilmek istenmiş, bu sayede günümüz araştırmacılarının furûk literatüründen istifadesinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Birinci bölümde özellikle çağdaş dönemde furûk ilminin teorik düzeyde ele alındığı Türkçe ve Arapça eserlerdeki bilgiler sentez yoluyla bir araya getirilerek okuyucuya konu hakkında bütüncül bir bakış sunmaya çalışılmıştır. Öncelikle furûkun kavramsal analizi yapılarak mahiyeti ortaya konulmuş, furûk yazım yöntemleri ve fıkhi furûk çeşitlerine değinilmiştir. Son olarak furûkun bir ilim olarak ortaya çıkışı ve tarihi gelişimi ortaya konularak geçmişte ve günümüzde furûka dair yazılan eserlerin listesi verilmiştir. Günümüz çalışmaları, geçmişte telif edilmiş belirli bir furûk kitabının çeşitli yönlerden analizi, furûk telifatının geneli üzerinden teorik çıkarımlar, bir fakihin eserlerinde, belirli bir furû-ı fıkıh eserinde veya belirli meselelerde fikhî farkların tespiti ve açıklanması şeklinde çeşitli gruplara ayrılmıştır. Bu çalışmamız bahsedilen çalışmalar arasında geçmişte telif edilen bir furûk kitabının çeşitli yönlerden analizi kısmına dahil edilebilir. Zira bu çalışmada H. 4. asırda yazılmış bir eser olan *Kitâbu'l-Furûk* eseri muhteva, kaynak vb. özellikleri açısından incelemeye tabi tutulmaktadır.

İkinci bölümde inceleme konumuz olan Kitabu'l-Furûk adlı eserin müellifi Semerkant'lı alim Ebu'l-Fadl Muhammed b. Salih el-Kerâbîsî'nin hayatı hakkında klasik biyografi eserlerindeki bilgiler bir araya getirilmiş ve Semerkant'ın o dönemdeki ilmi ve siyasi durumu tasvir edilmiştir. Ardından Kitâbu'l-Furûk'un fıkhi yazım türleri arasındaki yeri belirlenerek şekil, muhteva, metot ve istidlal bakımından incelenmiş ve Hanefî literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde eserin ibadetlerle ilgili belirli bölümleri seçilerek bu bölümlerde zikredilen farklar çeşitli açılardan incelemeye tabi tutulmuştur. Bu incelemede her bir maddede verilen iki meselenin konuları tespit edilip meseleler tasvir edildikten sonra müellifin fark adı altında zikrettiği gerekçe, geç dönem furû eserlerinden de yardım alınarak detaylı bir şekilde izah edilmeye çalışılmış, bunu yaparken meselelerin benzeşen ve ayrışan yönlerinin ortaya konulmasına ayrıca önem verilmiştir. Ardından müellifin hükümdeki farklılığı gerekçelendirmede dayandığı deliller ve takip ettiği yöntem, furûk yazım türünün genel özellikleri bağlamında analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmada sık sık başvurulmuş üç eserden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi furûkun kavramsal analizi, teorisi ve tarihinin ele alındığı Necmettin Kızılkaya'nın *İslam Hukukunda Farklar* adlı eseridir. Türkçe'de furûk üzerine yazılmış ilk ve tek eser olması, onu bu çalışmada özel bir konuma yerleştirmektedir. İkincisi Ya'kub b. Abdilvehhab el-Bâhuseyn'in kaleme aldığı *el-Furûku'l-fikhiyye ve'l-usûliyye* adlı eseridir. İki bölümden oluşan bu eserin fıkhi farkların konu edildiği birinci bölümü özellikle furûkun teorisine dair bazı bilgilere ulaşmamızda önemli bir yere sahiptir. Son olarak furûkun teorisinin detaylı bir şekilde incelendiği Muhammed el-Gazalî'nin "İlmi'l-furûki'l-fikhiyye" adlı eseri de çalışmamızın temel kaynakları arasında sayılabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FURÛK LİTERATÜRÜNÜN MAHİYETİ, YÖNTEMİ, TASNİFİ, ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Bu bölümde furûkun kavramsal analizi, mahiyeti, furuk eserlerinde takip edilen yöntemler, furûk çeşitleri, furûkun ortaya çıkışı ve tarihi gelişimi ele alınacaktır.

1.1. FURÛK KAVRAMI

1.1.1. Sözlükte "Fark" Kelimesi ve Türevleri

Arapçada fe, râ ve kaf harflerinin bir araya gelmesinden oluşan fark kelimesi, feraka yefruku veya yefriku kökünden fa'l vezninde bir mastardır.¹ Fark kelimesi, ayrılık, ayrılma, iki şeyden her birinin başka türlü olması anlamlarına gelir.² Bir şeyi diğerinden ayıran özellik veya bir şeyde diğer şeye oranla bulunan fazlalık fark olarak nitelendirilir.³ Bu kökten gelen kelimelerin çoğu, iki şeyin arasını ayırmaya işaret eder.⁴ Saçların birbirinden ayrıldığı ayırım yerlerini ifade etmek üzere kullanımı böyledir.⁵ Aynı kökten mastar olarak gelen Furkan kelimesinin hak ile batılı ayırmak anlamında Kur'an'ın isimlerinden sayılması, Bedir gününün, Müslümanlar ile küfür taraftarlarının arasının ayrıldığını ifade etmek üzere Yevmü'l-Furkân olarak isimlendirilmesi, Bedir esirleri hakkında Allah'ın muradı olan hükme isabet etmesi nedeniyle Hz. Ömer'e (ra) Fârûk lakabının verilmesi, bu kökten türeyen çeşitli kelimelerin taşıdığı ortak manaya işaret etmek için örnek verilebilir.

¹ Âsım Efendi, "el-fark", *Kâmûsü'l-muhîr Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, C. 5, s.4133.

² Şemseddin Sami, "Fark", *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012, s.769.

³ Cübran Mes'ud, "el-Fark", *er-Râid: Mu'cem lugavî asrî*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1978, C. 2, s.1115.

⁴ Ya'kub b. Abdulvehhab Bâhuseyn, *el-Furûku'l-fikhiyye ve'l-usûliyye*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998, s.12.

⁵ Âsım Efendi, "Fark", ss.4133-4134.

1.1.2. Fıkıhta "Fark" ve "Furûk" Kavramları

Furûk müelliflerinin eserlerinde furûkun kavramsal analizine yer vermeyişleri ve genellikle konunun mahiyetini ortaya koymaya yönelik izahlarla yetinmeleri⁶ nedeniyle fark ve furûka dair teorik bilgiler, usulcülerin yaklaşımları ve günümüz araştırmacılarının furûk telifatı üzerinde yaptığı çalışmalardan elde ettikleri çıkarımlar üzerinden incelenecektir.

Fakihler, gerek furû-ı fıkıh gerekse usul eserlerinde fark kavramını kullanmışlardır. Fıkıh usulünün temel konularından olan kıyasta meseleler arasında cem' yönünün baskın olması esastır. Usulcülere göre asıl ve fer'in hükmünün birleşmesi anlamına gelen cem'in zıddı, fark olarak ifade edilir.⁷ Asılda veya fer'de aslın hükmünün fer'e verilmesini engelleyen farkın bulunması halinde yapılan kıyasa usulcüler arasında kıyas maa'l-fârik adı verilmektedirler.⁸

Furûku teorik açıdan ele alan çağımız araştırmacılarından Muhammed Gazâlî, müteahhirin ulemanın ve muasır bilginlerin tanımlarını inceleyerek fark kavramının benzer iki meseleden birinde hükme münasip mananın yani illetin bulunup diğerinde bulunmaması, şeklen birbirine benzer iki meselenin birinde diğerinde olmayan bir hususiyetin bulunması ve hüküm için münasip olan mananın asılda bulunup fer'de bulunmaması veya fer'de bulunup asılda bulunmaması şeklinde üç manada ele alındığını tespit etmiştir.⁹

Bir özelliğin fıkhi anlamda fark olarak nitelendirilmesi ancak iki meselenin belli noktalarda ortaklığa sahip olmaları durumunda söz konusudur. Birbirinden bağımsız iki meselenin arasındaki farkların bir diğer ifadeyle aslî farkların tespit edilmesi fıkhen bir değer ifade etmez. Amaç, benzerliği nedeniyle karıştırılan meseleleri tefrik etmektir.¹⁰

⁶ Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar: Furûk Literatürü Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s.22.

⁷ Muhammed Amîm el-Bereketî, "el-Fark", *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye*, Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2009, s. 164.

⁸ Muhammed Ravvâs Kal'acı, Hâmid Sâdık Kanîbî, "el-Fark", *Mu'cemü'lugati'l-fukaha*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988, s.344.

⁹ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûkî'l-fikhiyye dirâse te'siliyye*, Mektebetü'l-Verrâk, 2018, s.71-72.

¹⁰ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.24.

Furûkun konusu üzerinden furûk kavramı hakkında yapılan çıkarımların, ilk bakışta tefrik edilmeyen, ancak biraz tetkik edildiğinde farklı hükümlere sahip olduğu ortaya çıkan meseleler, yapı olarak benzer mana olarak ayrı olan meseleler veya şekil bakımından benzer hüküm bakımından ayrı olan meseleler olmak üzere üç noktada toplandığı görülmektedir.¹¹

Genelde çoğu furûk müellifi eserlerinin konularını izah ederken şekil bakımından benzer hüküm bakımından farklı ifadesini kullandığı için onların bu ilim hakkındaki izahlarından yola çıkarak furûku tanımlama yoluna giden muasır bilginler de suret-hüküm kavramlarını esas almışlardır.¹²

Suyûtî (v.911) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde furûk ilminden bahsederken onun şekil ve mana bakımından bir; hüküm ve illet bakımından ayrı olan meseleler arasındaki farkın zikredildiği bir ilim olduğunu söylemektedir. Onun bu ifadeleri, bir furûk tanımından ziyade furûkun bir özelliğinin zikri olarak görülebilir.¹³

Asrımız bilginlerinden Muhammed Yasin el-Fâdânî furûku (v.1410 /1990), şeklen birbirine benzediği halde aynı hükmü veremediğimiz iki meselenin aralarını ayıran durumların bilgisi olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Bu ifadelerin değişik ilimlerdeki furûku içine alacak şekilde umumîlik taşıması, benzer olduğu söylenen meselelerin fıkha nispet edilmeyişi nedeniyle fıkhi furûkun tam bir tanımı olarak kabul etmek zordur.¹⁵

El-Furûku'l-fıkhiyye ve'l-usûliyye adlı eserinde fıkhi furûkun teorisini işleyen asrımız bilginlerinden Ya'kub b. Abdulvehhab el-Bâhuseyn, furûku, “şekil itibariyle birbirine benzer hüküm itibariyle birbirinden farklı olan fıkhi meseleler arasındaki ihtilaf yönlerinin ve sebeplerinin, bu ihtilaf yönlerinin ve onlarla ilgili durumların manalarını, sıhhat ve fesadını, şartlarını ve ortadan kaldırılma yöntemlerini açıklamak

¹¹ Ali İhsan Pala, “Es'ad el-Kerâbisî (ö. 570/1174) ve ‘el-Furûk’ Adlı Eseri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 5 (2005), ss. 453-457; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, ss.28-32.

¹² Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.32.

¹³ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.23.

¹⁴ Ebu'l-Feyz Muhammed Yasin b. İsa Fâdânî, *Fevâidü'l-ceniyye*, Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslamiyye, 1991, s.98.

¹⁵ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.24.

ve bu ihtilaf yönlerinin ortaya çıkışını, gelişimini, uygulanmasını ve onlar üzerinden oluşan sonuç ve faydaları ortaya koymak suretiyle incelendiği ilim” olarak tanımlamaktadır.¹⁶

Bâhuseyn’in bu ifadeleri furûkun tanımından ziyade onun konusunun, gayesinin ve sonuçlarının dikkate alındığı bir tasvir olarak nitelenebilir. Zira detay bilgilerin fazlalığı nedeniyle konuyu en açık bir şekilde ifade etmek üzere tasvir yolunu seçtiğini kendisi de ifade etmektedir.¹⁷

Buraya kadar incelediğimiz tanımlarda, furûkun konusu olarak fıkhi meseleler arasındaki fark esas alınmış, kaideler arasındaki farka değinilmemiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi furûk maddesinin yazarı Şükrü Özen’in, yaptığı tanımda fıkhi kaideler arasındaki farkları furûk kapsamında değerlendirmesi, bu bakımdan önem arz etmektedir.

1.2. MAHİYETİ

Farkları inceleyen çalışmalar konusunun çeşidine göre bir ilim altına dahil edilir. Buna göre farkın konusu bir dile ait harfler, kelimeler veya dil kaideleri ise furûk-ı lügavi olarak dil ilimlerinde; Kur’an’da geçen harfler, kelimeler veya kavramlar ise Ulûmu’l-Kur’an’da, akaide dair kavram ve meseleler ise kelam ilminde; tasavvufî kavram ve meseleler ise tasavvuf ilminde furûk literatürünü oluşturur. Fıkhın diğer ilimlerle kuvvetli irtibatından yola çıkarak Arap dili başta olmak üzere diğer ilimlere ait furûk kitaplarının furûk-ı fıkhiyye için birer kaynak olduğu söylenebilir.

Furûk-ı fıkhiyye, genellikle önerme formunda olan meseleler arasındaki farkları incelemesi yönüyle diğer furûk eserlerinden ayrılmaktadır. Bu durum onun ahkâmın farklılığını konu edinmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁸

Furûk eserlerinin ortaya çıkması bir ilmin gelişiminin göstergesidir. Çünkü farkların keşfedilmesi, ilimde derinleşilmesiyle mümkün olur.¹⁹ Furû-ı fıkıh eserlerinin

¹⁶ a.yer, s.25.

¹⁷ a.yer.

¹⁸ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.49.

tedvin edilmesini takip eden dönemde bu eserlerdeki malzemelerin değerlendirilmesi ve işlenmesi sonucu ortaya çıkan furûk edebiyatı da H. 4. yüzyılda fıkıh ilminin ne derece geliştiğini gözler önüne sermektedir.

Fıkhi farkların tespit edilmesinde, tümevarım, tümdengelim ve analiz gibi çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Furû-ı fıkıh eserlerindeki malzeme arasından birbirine karıştırılma riski bulunan meselelerin toplanması, tümevarımın; bu meselelere dair imamların görüşlerinin incelenmesi, analizin; konuya ait delillerden hareketle çıkarım yapma, tümdengelim metodunun furûktaki kullanımının örneği olarak verilebilir.²⁰

Furûk, her iki mesele arasındaki her çeşit farkı konu almaz. Furûkun konu aldığı farklar birbirine benzeme yönü kuvvetli olan iki mesele arasında bulunan, hükme tesir sahibi (müessir) ve muhatabın ilk bakışta tespit edemeyeceği kapalı farklardır.²¹ Bunun yanı sıra nadir de olsa bu eserlerde açık farkların zikredildiği görülmektedir. Bunun muhtemel sebebi, konunun çok bilinmeyen ve sık vuku bulmayan olaylardan olmasından dolayı fakihin ilk defa karşılaştığı bir durum olmasıdır. Ayrıca bazı furûk müelliflerinin eserlerinde hükümde dikkate alınmayan uzak, zayıf ve nazari farklara yer verdiği ve bu sebeple eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir.²²

Bazı furûk kitaplarının benzer meselelerin farklı hükümleri konu almasının yanı sıra farklı meselelerin aynı hükmü almalarını konu almalarından hareketle furûk ilminin bu tür meseleleri de konu alan bir ilim dalı olduğu söylenmiştir.²³ Ancak furûk kitaplarının tamamının furûkun teorik çerçevesi içinde kalmadığı göz önünde bulundurulduğunda şeklen farklı hükmen aynı olan meselelerin bu ilme dahil olarak kabul edilmesi tartışılabilir bir mesele olma özelliğini korumaktadır.

Furûk literatürünün çıkış noktası benzer meselelerin aynı hükme tabi tutulmasındaki aceleciliğin önüne geçilerek vakıada ortaya çıkan yanlışların önlenmesi amacına dayanmaktadır. Fıkhi meselelerin çözümünün sistemli bir şekilde

¹⁹ a.yer, s.15.

²⁰ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûka'l-fikhiyye*, s.32.

²¹ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.50.

²² a.yer, s.51.

²³ Şükrü Özen, "Furûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 13, ss. 223-27.

yürütülebilmesi ve kendi içinde bir tutarlılığa sahip olmasında usul-ı fıkıh ilminin önemi büyüktür. Her meselenin kendine has özelliğinin bulunması onun çözümünde izlenecek yolun ve uygulanacak kuralların belirlenmesinde etkilidir. İctihat ve fetva faaliyetlerinin adalet ve hakkaniyete uygun olarak gerçekleştirilebilmesi için meselelerin bu kendine has özelliklerinin tetkik edilmesi ve hükümde etkisi olanların tespit edilerek benzerlerinden tefrik edilmesi elzemdir. Furû-ı fıkıh eserlerinde bu amaca hizmet etmek üzere oldukça nitelikli malzemeler ortaya konulmuştur. Bu eserler üzerinde incelemelerde bulunan fakihler zamanla bu tür malzemelerin furû-ı fıkıh eserleri haricinde özel olarak bir araya getirilmesinde fayda görmüşler ve bunu gerçekleştirmişlerdir. Fakihlerin bu çabasının somut ürünleri olarak ortaya çıkan furûk eserlerinin fıkıh faaliyetinde geçmişten bu yana çeşitli işlevleri olmuştur.

1.2.1. Amacı

Furûk ilminin konusu olan farkın birbirinden uzak iki meselenin değil birbirine çok benzeyen meselelerin aralarındaki fark olması, furûk eserlerinin yazılma amacı konusunda fikir vermesi bakımından önemlidir. Bu anlamda iki mesele arasındaki cem ve fark yönlerinden hangisinin esas olacağı hususu, hükmün belirlenmesinde temel teşkil etmektedir. Furûkun amacı hükümde benzerliğin değil farkın esas alınacağı meseleleri bir araya getirerek okuyucuya bu anlamda fıkhi bir meleke kazandırmaktır.

Fıkhi farklar, naslardan ziyade içtihadî konulara dayanır.²⁴ Bu nedenle farkların tespit edilmesi hususunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bu husus farklar konusunda mezhepler arasında ihtilafların doğmasına sebep olmuştur. Nitekim müellifi hakkında yeterli malumat bulunmayan bazı furûk eserlerinin hangi mezhebe göre yazıldığının tespitinde, ele aldığı farkların mahiyeti bu anlamda belirleyici olmaktadır. Bunun bir örneğini çalışmamızın konusu olan *Kitabu'l-Furûk*'ta görmekteyiz. Zira ilk konu olarak ele alınan niyetin teyemmümde farz fakat abdestte farz olmadığı hükümlerinden kitabın Hanefî mezhebine göre yazıldığı tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra farklar konusu, aynı mezhebe mensup imamlar arasında da ihtilafların oluşmasına sebep olmuştur.²⁵ Ancak furûk ilmi aynı mezhep içerisindeki farklardan ziyade mezhepler arası farkları

²⁴ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s. 50.

²⁵ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûk*'l-fikhiyye, s.176.

konu edinmekte ve bu farkları ilkesel düzeyde izah etmektedir. Dolayısıyla furûk eserlerinin esas gayesi ilim taliplerine mesele mesele ezber yaptırmak değil, mezhebin genel karakteristiğini onun ilkeleri üzerinden kavratmak ve fıkhi bir melekeye ulaştırmaktır. Fer'i meseleler sayısınca farkların ortaya konabilmesi mümkün iken furûk eserlerinin hacim bakımından oldukça dar olması da bununla izah edilmektedir.²⁶

Furûk yazımının bir diğer amacı, güncel meselelerin naslarda veya imamların içtihatlarında hükmü belirtilmiş meselelere ilhak edilerek çözüme kavuşturulmasını sağlayan kıyas veya tahrir işlemlerinde meseleler arasındaki sahih farkların tespit edilmesi ve böylece fetva ve içtihat faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülebilmesidir.

Ayrıca furûk müellifleri, tabi olduğu mezhebin -İmamların ve onların talebelerinin bazı görüşlerinin birbiriyle çeliştiği vehmini uyandırması nedeniyle furû-ı fıkıh eserlerinde yer alan farklı hüküm verilmiş olan benzer meseleler bir araya getirilip hükümlerin gerekçeleri açıklanarak mezhep müntesiplerinin şüphelerinin ve diğer mezheplerden olanların eleştirilerinin izale edilmesi amaçlanmıştır.

Furû-ı fıkıh kitaplarında yer alan farkların bir araya getirilerek furûk eserlerinin telif edilmesinde en önemli amaçlardan biri fıkıh eğitiminde öğrencilere malzeme sunmak ve fıkıhın inceliklerine vakıf olmalarını sağlamak suretiyle onları imtihanlara hazırlamaktır.²⁷ Nitekim *Kitabu'l-Furûk* müellifi Es'ad el-Kerâbîsî'nin eserinin girişinde ezberi kolay olsun diye farkları bir araya getirdiğini ifade etmesi²⁸ bu tespitin en önemli kanıtıdır.

1.2.2. İşlevi

Aralarındaki şekli benzerlik nedeniyle ilk bakışta aynı hükmün verileceği zannedilen fakat farklı hükümlere tabi olduğu öğrenilen meseleler, muhatabı olan kişinin zihninde fıkıhın veya mezhebin çelişkili ve tutarsız olduğuna dair evhama sebep olacaktır. Benzer şekilde farklı mezhep veya farklı din mensuplarının aynı hükme tabi

²⁶ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.14.

²⁷ a.yer, s.90-110.

²⁸ Muhammed Tamûm, *Es'ad el-Kerâbîsî'nin el-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Müdürlüğü, 1982, C.I, s.33.

olması beklenen benzer meselelerde farklı hükümlerin takdir edildiğine şahit olması, mezhebin veya bütünüyle fıkıhın eleştirilmesini beraberinde getirecektir. Nitekim müsteşriklerin İslam'ın çelişkili olduğuna dair ifadeleri, sık sık İslam alemini meşgul etmektedir. Bu noktada furûk ilmi, şeklen benzer olan meselelerin hükmen farklı olma sebeplerini ve ihtilaf yönlerini açıklayarak çelişki ve tutarsızlık vehmini ve itirazları ortadan kaldırmaktadır.²⁹

Meselelerin arasındaki farkları bilmek, zihne uyanıklık vererek kişinin meselelerin özüne nüfuz etmesini kolaylaştırır ve alimleri hükümlerin hakikati hakkında basiret sahibi kılar. Onların bakış açılarının genişlemesine ve ilimde derinleşmelerine yardımcı olur.³⁰ Furûk ilmine vukûfiyet, şeriatın güzelliklerini, sırlarını, hikmetlerini, makâsıdını, asıllarını ortaya koymayı ve fıkıhın inceliklerine muttali olmayı sağlar.³¹ furûk, sahibini yakînî ilme ulaştırır. Fıkıhın sistematize edilme ihtiyacının bir sonucu olarak gelişen ve fıkhi faaliyetleri motive eden birçok yazım türü gibi³² furûk da, kişinin fıkıhın bölümlerini ve kurallarını birbirinden ayırmasına³³ ve konuları açık ve seçik olarak kavramasına yardımcı olur. Zira meselelerin sınıflandırılmasında aralarındaki farkların tespiti etkilidir.³⁴

Furûk, ilim talebelerinin fıkıh öğrenmesinde kolaylık sağlar.³⁵ Bu ilimle meşgul olan kimse sonrasında fıkha dair elde ettiği malumatı kavramada ve onları zihninde tasnif etmede zorluk yaşamaz. Dolayısıyla hem daha çok malumatı öğrenmede hem de onları sistematik bir şekilde hatırında tutup geliştirmede başarılı olur.³⁶ Bu anlamda furûkun bir ilim öğrenme yöntemi olduğu söylenebilir ilim talebelerinin istidlal, hükümlerin asıllarının bilinmesi ve istinbat yolları hakkında bilgi sahibi olması bu yöntem sayesinde kolaylaşır.³⁷ Furûk üzerinden fıkhi tahsil eden kişinin fıkhi melekesinin artması, fetva verirken vehme düşmeyip seri çözümler üretebilmesi ve

²⁹ Hassan, *Kitabü'l-Furuk Necmüddin Ali b. Ebi Bekir en-Nisâbü'rî (Tahkik ve Tahlil)*, s.13.

³⁰ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûk 'l-fikhiyye*, s.31.

³¹ Hassan, *Kitabü'l-Furuk Necmüddin Ali b. Ebi Bekir en-Nisâbü'rî (Tahkik ve Tahlil)*, s.16.

³² Pala, "Es'ad el-Kerâbîsî (ö. 570/1174) ve 'el-Furûk' Adlı Eseri", ss. 453-464.

³³ Hassan, *Kitabü'l-Furuk Necmüddin Ali b. Ebi Bekir en-Nisâbü'rî (Tahkik ve Tahlil)*, s.17.

³⁴ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûk 'l-fikhiyye*, s.98.

³⁵ a.yer, s.12.

³⁶ a.yer, s.25.

³⁷ a.yer, s.101-103.

benzer meselelerden hüküm çıkarabilmesi bu yöntemin etkililiğini ortaya koymaktadır.³⁸

Furûk ilmi fetva faaliyetlerinin kontrol altında tutularak müftünün meselelere çözüm üretme noktasında hata yapma oranını azaltır. Kişinin hükümlerin illetlerini öğrenerek fer'i meseleye hüküm vermede zannı galiple hareket etmesini ve böylece onun önünde sıhhatli bir kıyas ve tahrir yolunun açılmasını sağlar. Mezhebin asıllarını bildikten sonra güncel meselelerin mezhebin furû hükümleri ile benzerlik ve farklılıklarının tespit edilerek doğru sonuca ulaşılmasını ifade eden tahrir faaliyetinde, furûk bilgisinin eksikliği durumunda pek çok hatanın yapılabileceği açıktır. Kıyas ve tahric faaliyetini yürüten kişi, farkları dikkate alması durumunda kalben mutmain olacağı sonuca ulaşır.³⁹ Ayrıca furûk ilmi, fakih olmayanların acelecilik ve bilgiçlik yoluyla ortaya attığı görüşlerin yanlışlığını da ortaya çıkarır.⁴⁰

Furûkun geçmişte olduğu gibi bugün de birçok işleve hizmet edeceği açıktır. Güncel meseleler ile birlikte ortaya çıkan çeşitli hukuki boşluklar, ancak meselelerin mahiyetinin en iyi şekilde belirlenmesi ve buna bağlı olarak uygun çözüm yönteminin seçilmesi ile doldurulabilir. Bir konunun mahiyetinin belirlenmesinin en sağlam yolu ise, onun diğer meseleler ile arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespiti suretiyle en uygun şekilde konumlandırılmasıdır.

1.2.3. Önemi

Zerkeşi'nin (v.794), fıkha dair ilimleri on başlık altında ele alarak cem ve farkı bunlar arasında zikretmesi, klasik dönemde furûkun fıkhıdaki yerini ve önemini gözler önüne sermektedir.

Yeni çıkan meselelerin çoğalmasıyla birlikte fıkıh ilmine dair malumatın arttığı günümüzde bir meselenin fıkhi birikim içerisinde doğru yerinin seçilmesi ve en uygun çözümün üretilebilmesi ancak cem ve fark bilgisi ile yani çözüm bekleyen meselenin çözüme kavuşturulmuş meseleler ile arasındaki benzerlik ve farklılıkların bilinmesiyle

³⁸ Hassan, *Kitabü'l-Furuk Necmüddin Ali b. Ebi Bekir en-Nisâbüri (Tahkik ve Tahlil)*, s.15.

³⁹ Hassan, *Kitabü'l-Furûk Necmüddin Ali b. Ebî Bekir en-Nisâbüri (Tahkik ve Tahlil)*, s.15.

⁴⁰ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûkî'l-fikhiyye*, s.5.

mümkün olur. Bu nedenle bazı muasır bilginler furûk öğrenmenin ilim ehli üzerine terettüp eden kifâî bir vacip olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴¹

Furûkun bir taraftan fıkıh birikimi kazandırması nedeniyle furu fıkha bakan yönü diğer taraftan ise şer'i hükümlerin anlaşılmasına yardımcı bir alet ilmi olması anlamında usul-ı fıkha bakan yönünün bulunması, onu İslami ilimler içerisinde seçkin bir konuma yerleştirmektedir.⁴² Furûk bilgisi kişinin fıkıh ilminde nüfuz sahibi olduğunun ve basiretinin bir göstergesidir. Kişinin furûk ilminde ilerlemesi onun hak ile batılın arasını ayırması ve dolayısıyla Allah'a yaklaşması ile neticelenir.⁴³

1.3. FURÛK YAZIM YÖNTEMLERİ

Fıkıhî farkları konu alan eserlerin geneli incelendiğinde karşımıza fer'î meseleler arasındaki farkların incelendiği furû yöntemi, kaideler arasındaki farkların incelendiği kavâid yöntemi ve her ikisinin birleştirildiği karma yöntem olmak üzere üç tür yazım yöntemi çıkmaktadır.

Furû yönteminde şeklen benzer hükmen farklı olan fer'î meseleler, aralarındaki benzerlik ve farklılık yönlerine göre incelenir ve değerlendirilir. Bu yöneme göre yazılmış eserlerde konular genellikle furû-ı fıkıh sistematığına göre tertip edilmiştir. Günümüze ulaşan furûk eserlerinin çoğu furû yöntemine göre yazılmıştır.⁴⁴

Kavâid yönteminde, kaideler arasındaki farklar incelenir ve değerlendirilir. İki kaide arasındaki farkın örnekler üzerinden açıklandığı bu yöneme göre kaleme alınan furûk eserleri sayılıdır. Bunlardan en meşhuru Maliki fakihi Karâfî'nin *Envâru 'l-burûk fî envâi 'l-furûk* adlı eseridir.⁴⁵

Furû ve kavâid yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma yöneme göre yazılmış eserlerde önce konu ile ilgili kaide belirtilmiş, ardından ondan istisna edilen

⁴¹ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.33; Muhammed Gazâlî, *İlmu 'l-Furûk 'l-fikhiyye*, s.28.

⁴² Muhammed Gazâlî, *İlmu 'l-Furûk 'l-fikhiyye*, s.32.

⁴³ a.yer, s.110-111.

⁴⁴ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.112.

⁴⁵ a.yer, s. 116 .

meseleler zikredilmiştir. Bu metotta yazılan eserlerin örneği Bedreddin el-Bekrî'nin *el-İstiğnâ fi'l-fark ve'l-istisnâ* adlı eseridir.⁴⁶

Bununla birlikte karma yönteme göre yazılmış eserlerin istisnâât adı altında furûk haricinde başka bir yazım türü olarak ele alındığı da görülmektedir. Bu türün furûka dahil edilmesi, istisnânın fark olarak ifade edilip edilmeyeceği hususuna dayanır.

1.4. FIKHÎ FURÛK ÇEŞİTLERİ

1.4.1. Farkın Konusuna Göre

Farkın konusuna göre furûkun tasnifi, iki meselenin konularının farklı olması nedeniyle hükümlerinin farklı olması durumunu ifade eder.

Bir konunun özüne ilişkin özelliklerinin, şartlarının ve rükünlerinin, diğer bir konudan farklılık göstermesi onunla ilgili meselelerin diğeri ile ilgili meselelerden hükmen farklı olması sonucunu doğurabilir.

Konuları farklı olmasına rağmen şekilsel benzerlikten yola çıkarak bir meselenin hükmünü diğerine verme durumu şebah kıyasının bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefilerin şebah kıyasına karşı çıkışları, iki meselenin konularının mahiyet bakımından farklı olmasına dayanır. Başın meshedilmesinin sayısını organların yıkanma sayısına kıyas etmek böyledir. Zira birinci meselede konu mesh iken ikinci meselede konu yıkamadır. Ancak bu yalnızca şebah kıyasına has bir durum da değildir. Furûk kitaplarında zikri geçen birçok fark, tabi olduğu meselelerin konularının özü itibariyle birbirinden farklı olmasından ileri gelmektedir. Mesela kerahet vaktinde namaz kılan kimse ile kerahet vaktinde oruç tutan kimsenin başladıkları bu ibadetleri bozmaları durumunda kaza gerekip gerekmeyeceği hususunda ayrılmaları, her ne kadar kerahet vaktinde ibadete başlama ve bozma anlamında şekli bir benzerliğe sahip olsalar da

⁴⁶ a.yer, ss. 118-119.

meselelerin konularının birbirinden tamamen farklı olarak birinde namaz diğesinde oruç olması ve bu iki ibadetin şartlarının, rükünlerinin ve genel olarak mahiyetlerinin birbiriyle ilgisinin bulunmaması ile açıklanabilir.

Farkın konusu bakımından furûk, asıl ile fer' arasındaki fark ve vasıf ile hüküm arasındaki fark olarak ikiye ayrılır:

Asıl ile fer' arasındaki fark, asılda fer'de bulunan özelliğe zıt veya fer'de asılda bulunan özelliğe zıt bir durumun varlığı halinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁷ Vasıf ile hüküm arasındaki farka gelince, farkın bu türü bazı alimler tarafından kabul edilmez. Çünkü onlara göre fark cem'in zıddıdır. Cem ise asıl ile fer' arasında olabilir. Vasıf ile hüküm arasında cem'den söz edilemez. Buna karşılık vasıf ile hüküm arasındaki farkı kabul edenler, vasıf ile hükmün arasını ayıran bir özelliğin hükmün illetle irtibatını keserek fer' ile aslın arasını ayırdığını söylerler. Konunun anlaşılması için bir örnek üzerinden ilerleyelim: “Müslümanın talakı geçerli olduğu gibi zıharı da geçerlidir.” ve “Zimmînin talakı geçerlidir. Fakat zıharı geçerli değildir.” iki ayrı hükümdür. Hükümleri belirtilen bu iki meselede ortak olan vasıf, talakın geçerli olmasıdır. Fakat zıharın geçerli olup olmayacağı hükmü iki durum için farklılık göstermektedir. Burada vasıf ile hüküm arasındaki bağ zimmînin küfrü nedeniyle kopmuştur. Zira kafirin orucu sahih olmadığına göre oruca ait bir hüküm olan zıharı da sahih olmaz. Dolayısıyla bu meselelerde vasıf ile hüküm arasındaki farktan dolayı asıl ile fer'in irtibatının koptuğu söylenebilir.⁴⁸

1.4.2. Farkın Sahih ve Fasid Olmasına Göre

Farkın sahih ve fasid olarak ikiye ayrılması farkın vaz'î hükmü bakımından taksimi ile olur. Burada farkın fasid olmasının yanında batıl olmasından söz edilebilirse de batıl farkın daha çok dinin asılları ile ilgili olup ittifakla reddedilen durumlar için geçerli olmadığından esas itibariyle farkın fasid olmasına değinilmekle yetinilecektir.

⁴⁷ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.39.

⁴⁸ a.yer, s.40-41.

Fasid fark zayıf delillere dayanmasından dolayı tercih edilmeyişi nedeniyle sahih olmayan farktır. Bununla birlikte onu tercih edenler de yok değildir. Ancak çoğunluk tarafından kabul edilmiyor oluşu onun fasid fark olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.⁴⁹

İki mesele arasında cem yönünün ön planda olduğunda yani hüküm cem yönüne dayanılarak verildiği zaman, söz konusu meseleler arasını ayıran farklar, fasid fark konumuna düşer.⁵⁰İki mesele arasındaki farkın hükümde dikkate alınacak yani hükümde değişikliğe sebep olacak nitelikte olması onu sahih farklar grubuna dahil ederken hükümde etkisi olmayan önemsiz farklar fasid farklar olarak değerlendirilir. Birbirine tamamen uzak olan iki mesele arasındaki ihtilaf, fıkhi bir terim olan fark adı altına dahil edilerek izah edilmez. Çünkü bu durumda furûk ilminin gayesi olan karışıklığı ortadan kaldırmak işlemi gerçekleştirilmiş olmaz. Bu tür farkları tespit etmek faydasız bir eylem olur.

İki meselenin her yönüyle tamamen farksız olması, ancak ve ancak onların aynı olmaları durumunda mümkün olur. Uzunluk, kısalık, renk, cinsiyet gibi özellikler çoğu zaman iki mesele arasında kaçınılması mümkün olmayan farklara konu teşkil eder. Bu tür farklar şeriatin itibar etmediği (tardî) fasid farklardır. Furûk ilmi bu tür farklarla ilgilenmez. Furûk ilminin konu aldığı farklar sahih farklardır. Sahih farklar genellikle meselelerin mahiyetiyle alakalı özelliklerinde ortaya çıkar. Mesela alış veriş ve hibe akitleri bedelli olup olmama bakımından birbirinden ayrılır. Akdin bedelli olup olmaması mahiyete ilişkin bir husustur. Bu fark sahih bir fark olup bu iki akdin birçok hükümde birbirinden ayrılmasına sebep teşkil etmiştir.

1.4.3. Farkın Kaynağına Göre

İki mesele şeklen birbirine benzer olsa da bu meselelerin hükümlerinin dayanağı olan delillerinin farklı olması hükümlerinin farklı olması sonucuna götürür. Farkın

⁴⁹ Muhammed Gazâlî, *İlmu 'l-Furûk 'l-fikhiyye*, s.173.

⁵⁰ Kızılka, *İslam Hukukunda Farklar*, s.83.

kaynağına göre furûku, benzer iki meselenin her ikisinin hükümlerinin naslar ile belirlenmiş olması, hükümlerinin dayanağı olan kaidelerin farklı olması ve hükümlerinin dayanağı olan akli gerekçelerin farklı olması şeklinde üç grupta değerlendirmek mümkündür.⁵¹

1.5. BİR İLİM OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

Naslar, sahabî ve tabiîn sözleri ve müçtehit imamların ifadelerinden hareketle farklar konusunun İslam'ın ilk yıllarından bu yana Müslümanların temel konularından biri olduğu söylenebilir.

Görenle görmeyenin⁵², bilenle bilmeyenin⁵³, kirli ile temiz⁵⁴, Müslüman ile mücrimin⁵⁵ bir olmadığına işaret edilmesi, alışverişin helal iken ribanın haram olduğunun vurgulanması, furûkun Kur'an'dan dayanakları arasında gösterilebilir.

Peygamber Efendimiz'in (sav), hapşırdıktan sonra elhamdülillah diyene teşmitte bulunurken elhamdülillah demeyene teşmitte bulunmaması⁵⁶, kaybolan hayvanlar arasında bu hayvanların kendilerini koruyup koruyamama bakımından farklı oluşuna dayanarak koyun ve deve için iki ayrı hüküm vermesi⁵⁷, kız ve erkek çocukların idrarını necaset yönünden farklı değerlendirilmesi⁵⁸, bizim ve ehli kitabın orucunun arasında sahur farkının olması⁵⁹, hayız ve istihazanın farklı hükümlere tabi tutulması⁶⁰ gibi hususlar sünnetin furûka işaretleri olarak görülebilir.

Hz Ömer'in Basra valisi Ebu Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta onun Kur'an ve sünnette hükmü bulunmayan meselelerde hüküm verirken önce olayı iyice

⁵¹ a.yer, s.84-87.

⁵² el-En'am,6/50.

⁵³ ez-Zümer,39/9.

⁵⁴ el-Maide,5/100.

⁵⁵ el-Kalem,68/35.

⁵⁶ Müslim, "Zühhd ve'r-rekâik",53.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Lukata",1.

⁵⁸ Müslim, "Tahâret",31; Ebû Dâvûd, "Tahâret",136.

⁵⁹ Müslim, "Sıyâm",45.

⁶⁰ Ebu Dâvûd, "Tahâret",109.

anlamasını, sonra hükmü bulunan meseleler arasından bu olayın benzerlerini bularak kıyas etmesini ve bu kıyasta da hakka en uygun olanını tercih etmesini tavsiyesi benzer meseleler arasında kıyas yapılmasına engel olan durumları ortaya çıkaran furûk ilminin hakkaniyete uygun hüküm vermedeki önemini ve meşruiyetini gözler önüne sermektedir.

Mezheplerin oluştuğu dönemde daha ilk fıkıh eserlerinin oluşmasıyla birlikte farkların gündeme geldiğini görmekteyiz. Örneğin Hanefi mezhebinin temel görüşlerinin bir araya getirildiği Zâhiru'r-rivâye eserlerinde farkların büyük bir yekûn tutması dikkat çekmektedir. Bu durum, İmam Muhammed'in kaleme aldığı bu eserlerin furûk ilminin ilk eserleri olduğuna dair bir kanaatin oluşmasına sebep olmuştur. Ancak her ne kadar çok sayıda farka işaret edilmiş olsa da onları müstakil olarak bir araya getirmeyişi, bu eserlerin furûk eseri sayılmasına mani teşkil etmektedir.⁶¹

İmam Muhammed eserlerinde farkları zikrederken iki yöntemden birini esas alır

1. Sadece şeklen benzer olan meselelerin hükümlerinin farklı olduğunu zikretmekle yetinmesi. *Câmiu's-sağîr*, *el-Asl* ve *Siyerü'l-kebîr* kitaplarında bu yöntemi esas almıştır.
2. Şeklen benzer olan meselelerin hükümlerinin farklı olduğunu belirttikten sonra aralarındaki farkı izah etmesi. *Câmiu'l-kebîr*'de bu yöntemi esas almıştır.

Bundan dolayı bazı alimler *Câmiu'l-kebîr*'i ilk furûk kitabı sayma eğilimi göstermişlerdir.⁶² Ancak böyle bir eğilim, mübalağalıdır. Zira İmam Muhammed, farkları tenbih için göstermiş, özel olarak farkı tespit etme gayesi gütmemiştir. Bu bağlamda onun muasırı olan İmam Şafi, İmam Malik gibi alimlerin eserlerinde de bu tür farklara işaret edildiği bilinmektedir.⁶³

⁶¹ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûk*'l-fikhiyye, s.121.

⁶² Abdulmuhsin Sa'îd Ahmed Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1997, s.36.

⁶³ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.66.

1.6. TARİHİ GELİŞİMİ

Mezheplerin furû-ı fıkıh müktesebatı üzerinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan ilimlerden biri olan furûk, tarihi gelişimi bakımından müstakil tedvin, telifin yoğun olduğu dönem ve telifin azaldığı dönem olmak üzere üç dönemde ele alınabilir.

1.6.1. Müstakil Tedvin Dönemi (H. 4.yüzyıl)

Furû-ı fıkıh eserlerindeki farkların seçilerek furûk adı verilen kitaplarda bir araya getirilmesi H.4. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemde tedvin edilen eserler şöyle sıralanabilir:

- el-Furûk: Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer İbn Süreyc (v.306)
- el-Müskit: Ebu Abdullah ez-Zübeyr b. Ahmed b. Süleyman b. Abdullah ez-Zübeyrî (v.317)
- el-Mesâilü ve'l-'ilelü ve'l-furûk: Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Nesevî (v.321)
- el-Furûk: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Salih el-Kerâbîsî es-Semerkindî (v.322)

İbn Süreyc'in *el-Furûk*'u Müzeni'nin *el-Muhtasar*'ına yöneltile soruları cevaplandırması ve 4. Yüzyılda yazılmasına rağmen 8. yüzyılda yaygınlaşması; Zübeyrî'nin el-Müskit'inin ise furûk türünde yazılmış bir eser sayılacak kadar farkları ihtiva etmeyip onlara yer yer değinmiş olması nedeniyle sistematik anlamda furûk türünde yazıldığı bilinen ilk eserin Kerabisi'nin *el-Furûk*'u olduğu söylenegelmıştır.⁶⁴ Nesevî'nin eserinin ise günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁵

Doğru hüküm vermede büyük bir öneme sahip olan farkların tespit edilmesini kolaylaştırmak için İmam Muhammed'in kitaplarında yer alan farkları bir araya getirerek Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin furûka dair eserini yazmasının ardından diğer mezheplerde de furûk eserleri yazılmaya başlanmıştır.

⁶⁴ a.yer, s.72-74.

⁶⁵ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.143.

1.6.2. Telifin Yoğun Olduğu Dönem (H. 5-8.yüzyıl)

H.4. asırda başlayan müstakil furûk telifatı, bir asır sonra artarak devam etmiştir. Bu artışı ifade etmek üzere çağdaş araştırmacılar H.5. asrı bu ilmin altın çağı olarak nitelendirmişlerdir.⁶⁶ En çok telifin bu asırda yapılmasıyla birlikte onu takip eden iki asırda da bu alanda canlılığın sürdürüldüğü görülmektedir. Bu nedenle 5.asır ile 8. asır arasındaki dönem, furûk ilminin olgunluk dönemi olarak adlandırılabilir. Daha önce furûka ilgi göstermeyen Hanbeli alimlerin bu dönemin sonlarına doğru alana dair telifler ortaya koyduğu tespit edilmektedir. Her ne kadar furûk telifatının çokluğu nedeniyle 5.asır furûkun altın çağı olarak adlandırılrsa da 7.asırda yaşayan Maliki fakih Şehabüddîn el-Karâfi'nin kaleme aldığı *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk* adlı eserinin nitelik bakımından taşıdığı değer nedeniyle onun yazıldığı asrın furûk telifi bakımından 5.asırdan geri kalmadığı anlaşılmaktadır. *Furûk-ı Karâfi* olarak meşhur olan bu eser üzerine birçok çalışma yapılmış olması onun, alanındaki özel konumunu göstermesi bakımından önemlidir

1.6.3. Telifin Azaldığı Dönem (H. 8.yüzyıl- günümüze kadar)

H. 8.asırdan sonra furûk telifatında önemli ölçüde azalma olmuştur. Çünkü bu dönemden itibaren müstakil furûk kitapları yerini farkların kaideler ile ilişkisi bağlamında incelendiği eşbâh ve nezâir türü eserlere bırakmıştır. Bu döneme ait furûk eserleri arasında 10.asırda Ebu'l-Abbas el-Venşerîsi tarafından kaleme alınmış olan *'Uddetü'l-burûk fî cem'i mâ fî'l-mezheb mine'l-cümü ve'l-furûk* adlı eserin önemli bir yeri vardır. Maliki furû-ı fıkıh meseleleri arasındaki farkları mezhebin furû sistematığına göre incelemesi ve konular ile ilgili detaylı bilgi, görüş ve tartışmalara yer vermesi, eseri kapsam ve nitelik bakımından özel bir konuma yerleştirmektedir.⁶⁷

1.7. FURÛK ESERLERİ

⁶⁶ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.75

⁶⁷ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 199-203

Hicrî 4. Yüzyılda ilk nüvelerinin görölmeye başladığı furûk literatürü, dört mezhepten fakihler tarafından ilgi konusu olmuş ve tarih boyunca bu alanda çeşitli ürünler ortaya konulmuştur. Kaynaklarda zikri geçen furûk eserleri, ait olduğı mezhepler dikkate alınarak şu şekilde sıralanabilir:

1.7.1. Hanefî Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri

- *el-Furûk*: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Salih el-Kerâbîsî es-Semerkandî (v.322)
- *el-Furûk*: Muhammed b. Ömer el-Vârik Ebu Bekir (v.396 veya v.294)
- *el-Ecnâs ve'l-Furûk*: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî (v.446)
- *el-Furûk*: Ebu'l-Muzaffer Es'ad b. Muhammed İbnü'l-Hüseyin el-Kerâbîsî en-Nîsâbûrî (v.570)
- *Telkîhu'l-ukûl fî furûki'l-menkûl*: Şemsüddin Ahmed b. Ubeydullah el-Mahbûbî Sadru's-Şerîati'l-Evvel (v.630 veya 650 civarı)
- *el-Furûk*: Ahmed b. Osman b. İbrahim el-Mardînî İbn Türkmânî (v.744)
- *el-Furûk*: Şeyh Bâyezid b. İsrâil b. Hacı Dâvûd Mirğâyetî (Eserin telifini 802 yılında bitirmiştir.)
- *el-Furûk*: Necmüddin İbn Ebi Bekr Nîsâbûrî (v.870'ten önce)
- *Furûku'l-usûl*: İbn Kemal Paşa (v.940)
- *el-Furûk*: Ahmed b. Muhammed el-Erzastânî
- *el-Furûk*: İsmail Hakkı İbnü's-Şeyh Mustafa el-İstânbûlî (v.1137 veya zayıf bir görüşe göre1127)
- *el-Furûk*: müellifi bilinmiyor.⁶⁸

⁶⁸ Hisham Hassan, müellifinin bilinmediğini zikrederek eser hakkında şu bilgilere yer vermektedir: “Kitap mahtuttur. Riyad Kral Faysal İslami Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi 2102 nolu bölümde yer almaktadır.” (Kitabü'l-Furûk Necmüddin Ali b. Ebî Bekir en-Nîsâbûrî (Tahkik ve Tahlil), s.18)

1.7.2. Malikî Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri

- *Furûku mesâile müştəbihetin mine'l-mezheb*: Ebu'l-Kâsım İbnü'l-Kâtib Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kenânî (v.408)
- *el-Furûk fî mesâili'l-fikh*: Ebu Muhammed Kâdı Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî (v.422)
- *en-Nezâiru'l-fikhiyye*: Ebu İmran Musa b. İsa el-Fâsî el-Kayravânî (v.430)
- *en-Nüket ve'l-furûk li mesâili'l-Müdevvene*: Ebu Muhammed Abdulhak b. Muhammed b. Harun es-Sehmî el-Kureşî es-Sıkkîlî (v.466)
- *el-Furûku'l-fikhiyye*: Ebu'l-Fadl Müslim b. Ali ed-Dımeşkî (v. 5.asır)
- *el-Furûk*: Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî el-Ensârî el-Mâlikî
- *Envâru'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*: Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karâfî (v.683)
- *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-kâdî ve'l-imâm*: Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karâfî (v.683)
- *Tertîbu'l-furûk ve ihtisâruhâ*: Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim Bakkûrî, (v.707)
- *Muhtasaru Envâri'l-burûk fî envâi'l-furûk*: Şemsiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l Kâsım b. Abdisselam Tunûsî el-Mâlikî (v.715)
- *İdrâru's-şurûk 'alâ Envâi'l-furûk*: Ebû Kâsım Kâsım b. Abdillâh İbnü's-Şât (v.727)
- *el-Furûk*: Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Mevvâk el-Abderî el-Gırnâtî (v.897)
- *'İddetü'l-burûk fî cem'i mâ fî'l-mezhebi mine'l-cümü' ve'l-furûk*: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Veşşerîsî (v.914)
- *Furûk beyne mesâile fikhiyyetin müteşâbiheti'l-ahvâl mütehâlifeti'l-i'tibâr*: Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf
- *el-Furûk fî'l-ahkâm alâ mezhebi'l-Mâlikîyye*: Müellifi bilinmiyor
- *Tehzîbu'l-furûk ve'l-kavâ'idî's-seniyye fî'l-esrâri'l-fikhiyye*: Muhammed b. Ali b. Hüseyin Mekî el-Mâlikî (v.1367/ 1948)

1.1.3. Şafî Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri

- *el-Furûk*: Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer İbn Süreyc (v.306)
- *el-Müskit*: Ebu Abdullah ez-Zübeyr b. Ahmed b. Süleyman b. Abdullah ez-Zübeyrî (v.317)
- *el-Mesâilü ve'l-ilelû ve'l-furûk*: Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Nesevî (v.321)
- *el-Mutârahât*: Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed İbnü'l-Kattân (v.407)⁶⁹
- *el-Furûk*: Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî (v.438)
- *el-Vesâil fî furûki'l-mesâil*: Ebu'l-Hayr Sellâme b. İsmail b. Cemâ'a el-Makdisî (v.480)
- *el-Kifâye fî'l-furûk ve'l-letâif*: Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed İbnü'l-Hasan el-Hannâtî et-Taberî (v.495 veya 5.asrın başları)
- *el-Furûk*: Ebu'l-Mehâsin Abdulvâhid b. İsmail b. Ahmed er-Rûyânî (v.502)
- *el-Fusûl ve'l-furûk*: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Râcih el-Makdisî el-Hanbelî sümme's-Şâfî (v.638)
- *el-Furûk*: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Keşâsib b. Ali Kemâlüddin ed-Dizmârî (v.643)
- *el-Cem' ve'l-fark*: Yunus b. Abdülmecid b. Ali b. Dâvûd el-Hüzelî Sirâcüddin el-Ermenî (v.725)
- *el-Cem' ve'l-fark*: Ali b. Yahya el-Veşlî el-Yemenî (v.777)
- *en-Nezâir ve'l-furûk*: Ebu Ümâme Muhammed b. Ali b. Abdulvâhid el-Mağribî el-Mısırî İbnü'n-Nakkâş (v.763)
- *Metâli'ud-dekâik fî tahrîri'l-cevâmi' ve'l-fevârik*: Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahim İbnü'l-Hüseyin b. Ali el-Kureşî el-Emevî el-İsnevî (v.772)

⁶⁹ Bu eser modern dönem çalışmalarında furûk eseri olarak sayılsa da Muhammed b. Abdülvehhab el-Bâhuseyn, bu eserin içeriğinin daha çok fıkıh bilmeceleleri (elğaz) ve imtihan soruları ile ilgili fıkıhın bir başka dalı ile alakalı olduğunu iddia etmektedir. (Bahuseyn, el-Furûk, s.71)

- *el-İstiğnâ fi'l-fark ve'l-istisnâ*: Bedruddin Muhammed b. Ebu Bekir Süleyman el-Bekrî el-Mısırî eş-Şâfiî (806 yılında hayatta olduğu biliniyor.)
- *Kurratü'l-'ayn ve's-sem' fi beyâni'l-fark ve'l-cem'*: Bedruddin b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Âdilî el-Abbâsî el-Harîsî eş-Şâfiî

1.7.4. Hanbeli Mezhebine Göre Yazılmış Furûk Eserleri

- *el-Furûk fi mesâili'l-fikhiyye*: Ebu İshâk İbrahim b. Abdulvâhid b. Ali el-Makdisî ed-Dımeşkî el-fakîh (v.614)
- *el-Furûk*: Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hüseyin İbn Süneyne es-Sâmerrâî (v.616)
- *el-Furûk*: Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulkaviyy İbn Bedrân el-Makdisî el-Merdâvî (v.699)
- *Îzâhu'd-delâil fi'l-fark beyne'l-mesâil*: Ebu Muhammed Abdurrahim b. Abdullah b. Muhammed ez-Züreyrânî (v.741)
- *el-Kavâ'id ve'l usûlu'l-câmi'a ve'l-furûk ve't-tekâsîmu'l-bedî'a en-nâfi'a*: Abdurrahmân b. Nâsır Sa'dî (v.1376/1957)

1.8. GÜNÜMÜZDE FURÛK ÇALIŞMALARI

Günümüz bilginleri ve araştırmacılar tarafından furûk eserleri üzerinde çeşitli yönlerden incelemeler yapılmaktadır. Bu çalışmalar geçmişte telif edilmiş belirli bir furûk kitabının çeşitli yönlerden analizi veya furûk telifatının geneli üzerinden teorik çıkarımlar şeklinde yapıldığı gibi bir fakihin eserlerinde, belirli bir furû-ı fıkıh eserinde veya belirli meselelerde fikhî farkların tespiti ve açıklanması şeklinde de olabilmektedir.⁷⁰ Bu alanda yapılmış çalışmalardan bazıları:

1.8.1. Belirli Bir Furûk Kitabının Analizi:

- Telkihi-Ukûl fi'l-Furuk Beyne Ehli'n-Nukûl (tahkik ve tahlil)
[Yüksek lisans tezi] / haz. Mehmet Ali Orhan, 1991.

⁷⁰ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.116-120

- Natifi'nin el-Ecnas ve'l-furûk Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili [Doktora tezi]/ haz. Mehmet Ali Orhan, 1996.
- Es'ad el-Kerâbîsî (ö. 570/1174) ve “el-Furûk” Adlı Eseri/ Ali İhsan Pala, 2005.
- Kitabü'l-Furûk Necmüddîn Ali b. Ebi Bekir en-Nîsâbûrî (Tahkik ve Tahlil) [Yüksek lisans tezi] / haz. Hısham Hassan, 2015.
- Tahkik çalışmaları

1.8.2. Furûk Telifatının Geneli Üzerinden Teorik Çıkarımlar:

- El-Furûku'l-Fıkhiyye ve'l-Usûliyye /Ya'kub b. Abdilvehhab el-Bâhuseyn, 1998
- İslam Hukuk Literatüründe Furûk Edebiyatı ve İki Furûk Kitabı'nın Tanıtımı, Halis Demir, 2013.
- İslam Hukukunda Farklar: Furûk Literatürü Üzerine Bir İnceleme /Necmettin Kızılkaya, 2016
- İlmu'l-Furûk'l-fıkhiyye dirâsetün te'sîliyyetün / Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Gazâlî, 2018

1.8.3. Bir Fakihin Eserlerinde Belli Konulara Ait Farkların Tespiti

- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fıkhiyye 'inde Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye fi't-tahâratı ve's-salâti ve'z-zekât [Yüksek lisans tezi], haz. Mehâ binti Abdillâh el-Ubûdî, H.1424-M.2004
- El-Furûku'l-fıkhiyye 'inde'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî [Doktora tezi], haz. Münâ binti Abdirrahman el-Hamûdî, H.1425-M.2004/2005

- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fıkhiyye 'inde Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye fi'l-muâmelât [Yüksek lisans tezi], haz. Abdulaziz b. Abdurrahman b. Salih eş-Şerîde, H.1425-M.2004/2005
- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fıkhiyye 'inde Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye fi kitâbi'n-nikâhi ilâ âhiri kitâbi'n-nafakât [Yüksek lisans tezi], haz. Vefa binti Abdurrahman el-Feryân, H.1425-M.2004/2005
- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fıkhiyye 'inde Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye fi bâbi'l-cinâyâti ilâ bâbi'l-ikrâr [Yüksek lisans tezi], haz. İbtihal binti Abdilaziz el-Müberred, H.1425-M.2004/2005
- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fıkhiyye 'inde Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye fi's-sıyâmi ve'l-hacci ve'l-hisbe [Yüksek lisans tezi], haz. Hifa binti Muhammed es-Südeys, H.1427-M.2006
- El-Furûku'l-fıkhiyye 'inde'l-İmâm İbn Kayyim el-Cevziyye [Doktora tezi], haz. Seyyid Habip b. Ahmed, H.1427-M.2006
- El-Furûku'l-fıkhiyyelletî nassa 'aleyha'l-İmâm Ahmed fi't-tahâratı ve's-salâti [Doktora tezi], haz. Riyad b. Ahmed Diyâb , H.1429/1430-M.2008/2009
- El-Furûku'l-fıkhiyyelletî nassa 'aleyha'l-İmâm Ahmed min kitâbi'l-cenâizi hattâ nihâyeti kitâbi'l-cihâd [Doktora tezi], haz. Abdullah Âl-i Nâsır, H.1429/1430-M.2008/2009
- El-Furûku'l-fıkhiyyelletî nassa 'aleyha'l-İmâm Ahmed fi ebvâbi'l-muâmelâti hattâ nihâyeti'n-nafakât [Doktora tezi], haz. Abdulaziz b. Suud Arab, H.1429/1430-M.2008/2009
- El-Furûku'l-fıkhiyyelletî nassa 'aleyha'l-İmâm Ahmed min kitâbi'l-cinâyâti hattâ nihâyeti'l-ikrâr [Doktora tezi], haz. Abdullah el-Hamûd, H.1429/1430-M.2008/2009

1.8.4. Belirli Bir Fıkıh Eserinde Farkların Tespiti:

- Nevevî'nin Minhâcû't-Tâlibîn Adlı Eserinde Furûk-u Fıkhiyye Türü Meselelerin Tespit ve Tahlîli [Yüksek lisans tezi], haz. Muhammet Bağçıvan.- 2018.
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-Müdevveneti'l-Kübrâ, min evveli kitâbi'l-vudûi ilâ kitâbi'z-zekâti's-sânî [Doktora tezi], haz. Süleyman Yusuf et-Tevci, H. 1428/1429-M.2007/2008
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-Müdevveneti'l-Kübrâ, min evveli kitâbi'l-hacci ilâ âhiri kitâbi'n-nikâh [Doktora tezi], haz. Meved Abdullah Sal (Senegâlî), H.1428/1429-M.2007/2008
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-Müdevveneti'l-Kübrâ, min evveli kitâbi talâki's-sünneti ilâ âhiri kitâbi buyû'i'l-ecel [Doktora tezi], haz. Şeybe Mahmud Sıddık (Gânî), H.1428/429-M.2007/2008
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-Müdevveneti'l-Kübrâ, min evveli kitâbi'l-buyû'i'l-fâsidedi ilâ âhiri kitâbi kirâi'd-dûri ve'l-arazîn [Doktora tezi], haz. Ebu Bekir Nuh Muhammed (Gânî), H.1428/1429-M.2007/2008
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-Müdevveneti'l-Kübrâ, min evveli kitâbi'l-müsâkâti ilâ âhiri kitâbi'l-istihkâk [Doktora tezi], haz. Muhammed Hasan Muhammed (Kîni), H.1428/1429-M.2007/2008
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-Müdevveneti'l-Kübrâ, min evveli kitâbi's-şu'f'ati ilâ âhiri litâbi'l-lukatati ve'd-davâli ve'l-âbık [Doktora tezi], haz. Rahîmî el-Hâc Saîdû Abdû (Bîni), H.1428/1429-M.2007/2008
- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fikhiyyeti'l-mansûsu aleyhâ fî kitâbi Edebi'l-Kâdî li'l-Mâverdî [Yüksek lisans tezi], haz. Abdullah b. Ahmed ed-Daylî, H.1429-M.2008
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-ibâdât min kitâbi'l-Ümm li'l-İmâmi's-Şâfiî [Doktora tezi], haz. Muhammed b. Sened eş-Şâmânî

- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî kitâbi'l-Ümm li'l-Îmâmi's-Şâfiî min evveli kitâbi'l-buyû'i ilâ nihâyeti'l-kitâb [Doktora tezi], haz. Sâmir b. Amûş el-Mutayrî

1.8.5. Belirli Meselelerde Farkların Tespiti:

- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî't-tahâratî ve's-salât [Doktora tezi], haz. Hamûd b. İvaz es-Sehlî, H.1413-M.1993
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'n-nikâhi ve't-talâki ve'l-hul' [Yüksek lisans tezi], haz. Tahir Bûba, H.1416-M.1996
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'l-buyû'i [Doktora tezi], haz. Mahmud Muhammed İsmail, H.1418-M.1998
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî haddî'z-zinâ ve'l-kazfi ve's-serika [Doktora tezi], haz. Siraceddin Bilal, H.1418-M.1998
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'l-cinâyât [Doktora tezi], haz. Muhammed Salih Ferec Muhammed, H.1420-M.2000
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'z-zekâti ve's-sıyâm [Doktora tezi], haz. Abdunnasır Ali Ömer, H.1421-M.2001
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'l-hacci ve'l-'umrati ve'z-ziyâra [Doktora tezi], haz. Şerefüddin Bâdîbû Râcî, H.1424-M.2003/2004
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî's-saydi ve'z-zebâihi ve'l-eymâni ve'n-nüzûr [Doktora tezi], haz. Abdulaziz Ömer Harun, H.1424-M.2003/2004
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'r-ric'ati ve'l-îlâi ve'z-zihâri ve'l-adedi ve'r-radâi ve'n-nafakâti ve'l-hidâne [Doktora tezi], haz. Abdulmun'im Halife Ahmed Bilal, H.1425-M.2004
- El-Furûku'l-fikhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fî'r-rehni ve'l-hacr [Doktora tezi], haz. Fehd b. Süleyman es-Sâ'idî, H.1428-M.2007/2008
- El-Furûk beyne'l-furû'i'l-fikhiyye fî kitâbi's-şehâdât [Yüksek lisans tezi], haz. Nayif b. Sa'id b. Zâid en-Nefî'î, H.1429-M.2008

- El-Furûku'l-fıkhiyye beyne'l-mesâili'l-fer'iyye fi'l-kadâi ve's-şehâdât [Doktora tezi], haz. Süleyman b. Radiyy es-Sehl

İKİNCİ BÖLÜM

KERÂBÎSÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DÖNEM VE KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ

Bu bölümde çalışmamızın konusu olan Kitâbu'l-Furûk eserinin müellifi Semerkantlı alim Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin hayatı ve yaşadığı dönemde Semerkant'ın durumu incelenerek furûk eserinin çeşitli yönlerden analizi yapılacaktır.

2.1. HAYATI

Bu başlık altında pek çok biyografi kitabında ismi ve eseri zikredilmekle birlikte hakkındaki bilgilerin oldukça sınırlı olduğu müellif Kerâbîsî'ye dair elde edilen bulgular, ortaya konulacaktır.

2.1.1. İsmi ve Nispeti

Çalışmamıza konu aldığımız Kitâbu'l-Furûk eserinin müellifi, çeşitli biyografi kaynaklarında Ebu'l-Fadl Muhammed b. Salih b. Mahmud b. el-Heysem el-Kerâbîsî el-Üştâbedizgî el-Hanefî es-Semerkandî olarak geçmektedir. Kaynakların bir kısmı dedesinin ismini Mahmud değil Muhammed olarak zikretmektedir.⁷¹

Müellife nisbet edilen Kerâbîsî kelimesi Farsça'da pamuklu bir kumaş türünü ifade eden kirbâs kökünden türetilmiştir.⁷² Kerâbîsî, kirbâs türü kumaşa sahip olan kişi anlamına gelmektedir. Bu ifade halk arasında bu kumaşın satıcılarını nitelemek için

⁷¹ Ebu Sa'id Abdulkerim b. Muhammed Sem'ânî, "Üştâbedizgî", *el-Ensâb*, Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988, C. 1, ss.161-162; Babanzâde İsmail Paşa Bağdatlı, "el-Kerâbîsî", *Hediyyetü'l-Ârifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, C. 2, s.33.

⁷² Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "Kerbâs", *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr-ı Sâdır, 1990, C. 6, s.195.

kullanılır.⁷³ Eserinde vekaletle alım satım meselesini ele alırken kirbâsı akde konu olan elbisenin çeşitleri arasında zikretmesi, bu elbise çeşidinin müellifin kendisinin nispet edildiği şey olması bakımından dikkat çekmektedir.

Üştâbedizgî ismi, müellifin yaşadığı yer olan Üştâbedize'ye nisbet edilmesini ifade eder. Üştâbedize Semerkant'ı çevreleyen dış mahallelerin en büyüklerinden biridir.⁷⁴ Üştâbedizgî kelimesi bu mahallenin isminden türetilmiştir. el-Ensâb müellifi Sem'ânî, kişilerin buraya nispet edilmesi durumunda bu isme kef harfinin ilave edildiğini söylemektedir.⁷⁵

Müellif ayrıca Semerkand'a nispet edilerek Semerkandî olarak da isimlendirilmektedir. Bilindiği üzere Semerkant Maverannehir'de yer alan bir şehirdir. Bu şehir, Debûs, Nesef, Kiş ve Küşaniye gibi şehirlerle birlikte Maverannehir'in Soğd bölgesini oluşturur.⁷⁶ Uzun yıllar yönetim merkezi olarak işlev görmesi sebebiyle Semerkant'ın Soğd bölgesinde özel bir konumu vardır.

2.1.2. Doğumu ve Ölümü

Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Fakat Dârîmî'den (v. 255) hadis rivayet ettiği⁷⁷ göz önünde bulundurulduğunda onun en geç H. 250 tarihlerinde doğmuş olması tahmin edilmektedir.⁷⁸ Kaynaklarda vefat tarihi 322 olarak geçmektedir. Ancak nerede vefat ettiğinden bahsedilmemektedir.⁷⁹

⁷³ Ebu Sa'id Abdulkerim b. Muhammed Sem'ânî, "el-Kerâbîsî", *el-Ensâb*, Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988, C. 5, s.42.

⁷⁴ Osman Aydın, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2001, s.101

⁷⁵ Sem'ânî, "Üştâbedizgî", ss.161-162

⁷⁶ Aydın, *Semerkant Tarihi*, s.38

⁷⁷ Sem'ânî, "Üştâbedizgî", ss.161-162

⁷⁸ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkiki*, s.24

⁷⁹ Bağdatlı, "el-Kerâbîsî", s.33

2.1.3. İlmî Kişiliği

Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin ilmi yönüne dair günümüze ulaşan bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte onun alim bir babanın evladı oluşu, çok sayıda hocadan hadis rivayet etmesi ve fıkhi kabiliyet gerektiren furûk alanında bir eser ortaya koyması, kendi döneminde hatırı sayılır bir ilmi mevkiye sahip olduğunu göstermektedir.

2.1.3.1. *Hocaları*

Kaynaklarda Kerâbîsî'nin, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî es-Semerkandî (v.255), Ebu Hafs Ömer b. Huzeyfe el-Kerâbîsî es-Semerkandî, Ebu Salih Şuayb İbn Leys el-Kâğızî (v.272), Ya'kub b. Yusuf el-Lü'lü'î, Ebu'l-Hasan Ali b. Dâvûd b. Yezid et-Temîmî el-Bağdâdî (v.262), Ebu'l-Fadl Abbas b. Muhammed b. Hâtîm ed-Dûrî (v.271), Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Ca'fer es-Sâğânî (v.270) ve Salih b. Mahmud b. Heysem el-Üştâbedizgî (babası)⁸⁰ isimli alimlerden hadis rivayetinde bulunduğu zikredilmektedir. Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî (v.319) ve Ahmed b. İsmet Ebu'l-Kâsım es-Saffâr el-Belhî (v.326 veya 336) isimli alimlerden ise fıkıh tahsil ettiği tespit edilmektedir.⁸¹ Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî ile Ebu'l-Kâsım es-Saffâr adlı alimlerden fıkıh tahsil ettiğini Kitâbu'l-Furûk eserinde onlara yaptığı atıflardan çıkarmaktayız. Müellifin Hanefî mezhebinin kurucu imamlarına dayanan talebelik silsilesini kısaca şöyle ifade edebiliriz: Ebu'l-Kâsım es-Saffâr, Nusayr b. Yahyâ'dan (268); Nusayr b. Yahya, Ebû Mutî el-Belhî(199) ve Ebu Süleyman el-Cüzcânî'den (3.yy); Ebû Mutî el-Belhî, Ebu Hanife'den, Ebu Süleyman el-Cüzcânî ise İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'den ders almıştır.⁸² Kaynaklarda yalnızca hadis rivayetinde bulunduğu hocalarının zikredilmesi, onun hadisçilik yönünün ön planda olduğu izlenimini vermektedir.

2.1.3.2. *Talebeleri*

⁸⁰ Sem'ânî, "Üştâbedizgî", ss.161-162

⁸¹ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, s.27

⁸² Huzeyfe Çeker, "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebu Hanife'den H.IV. Asrın Sonuna Kadar)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 19 (2012), ss. 163-201.

Müellifin Ebu Nasr Muhammed b. Ubeydullah el-Fakîh es-Semerkindî ve Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer el-Kâğızî olmak üzere iki talebesinden bahsedilmekte⁸³ ise de onun hem çok sayıda hadis bildiği hem de fıkha dair bir eser verdiği ve ilmi hareketliliğin üst düzeyde olduğu bir zaman ve zeminde hayatını sürdürdüğü düşünüldüğünde pek çok talebe yetiştirdiği tahmin edilmektedir.

2.1.3.3. Eserleri

Kaynaklarda Kitabu'l-Furûk eseri dışında müellife ait bir eserden bahsedilmemektedir. Bu durum onun başka bir eserinin olmadığını göstermez. Zira müellifin hayatına ait bilgiler de günümüze ulaşmamıştır. Muhaddislik yönünün ön planda olduğu tahmin edilen Kerâbîsî'nin hadis ilminde de eserlerinin bulunuyor olması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁴

2.1.3.4. Hanefî Fakihleri Arasındaki Yeri ve Hukukçuluğu

Tabakat kitaplarında müellifin ismi zikredilirken el-Hanefî nisbesiyle mezhebine de işaret edilmektedir. Müellifleri tanıtan tabakat kitaplarında Kerâbîsî'nin fıkıh ilmindeki yeri hakkında bir değerlendirme yapılmadığı ve bu konuda bilgi verilmediği görülmektedir. Sem'ânî, onun hadis ilmindeki hocalarını zikrettikten sonra faziletli bir alim olduğundan ve kendisinden çok sayıda hadis rivayet edildiğinden bahsetmektedir.⁸⁵ Sem'ânî'nin bu ifadeleri, onun hadis ilmindeki konumunun fıkıhtaki konumuna göre ön planda olduğu izlenimini vermektedir. Ancak furûk gibi, hakkında söz sahibi olabilmek için fıkhi anlamda derinlikli bir meleke gerektiren bir ilimde eser vermesi onun hukukçuluk yönünün kuvvetli oluşuna işaret etmektedir. Zira furûk müelliflerinin mezhebin fıkına yani kaynaklarına, yöntem ve ilkelerine hakim olan kişilerden oluşması zaruridir.⁸⁶ *Kitabu'l-Furûk*'ta Hanefî mezhebine ait görüşleri zaman

⁸³ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkiki*, s.29

⁸⁴ a.yer, s.30

⁸⁵ Sem'ânî, "Üştâbedizgî", ss.161-162

⁸⁶ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.50-51

zaman imamların aralarındaki ihtilaflara da değinerek ortaya koyması ve her bir görüşün dayandığı delili gerekçelendirmesi Kerâbîsî'nin fikhın furûu ve usulüne vukufiyetini gözler önüne sermektedir.

Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin hayatına ve ilmine dair kaynaklarda yok denecek kadar az bir bilgi bulunsa da Hanefiliğin gelişim gösterdiği Semerkant topraklarında hükümdarların ilme ve alime önem verdiği bir dönemde furûk gibi bir ilim dalında eser yazmada öncü rolünü alması, onun fıkhi kabiliyeti ve mezhepteki konumu hakkında önemli bir izlenim ortaya koymaktadır.

2.2. YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Araştırmamıza konu aldığımız *Kitâbu'l-Furûk* eserinin müellifi Kerâbîsî'nin Maverâunnehir'in Soğd bölgesinde bulunan Semerkant'a nisbet edilmesi nedeniyle şehrin siyasi ve ilmi durumunun dönemin özellikleri bağlamında ele alınması müellifin tanınması ve eserinin anlaşılmasında faydalı olacaktır.

2.2.1. Siyasi Durum

Müellifin yaşadığı Semerkant şehri, Emevî Devleti'nin Horasan valisi Kuteybe b. Müslim (v.96) tarafından fethedilmesiyle H. 93 yılında İslam topraklarına girmiştir. Tarih kaynakları, Semerkant halkının Abbasiler döneminde zaman zaman yönetime karşı ayaklandığını kaydetmiştir. Bunlardan biri de Me'mun'un hilafeti sırasında ortaya çıkan Râfî' b. Leys isyanıdır. Bu isyanın bastırılmasında bölge halkından olup da Abbasi devletine yardım eden Sâ mânôğulları ailesi, halife Me'mun tarafından Maverâunnehir'deki vilayetlere vali olarak tayin edilmişlerdir. H. 261 yılında ise Halife

Mu'temid Alellah tarafından Maverannehir bölgesinin tamamının yönetimi bu aileye verilmiş, böylece Samaniler bölgede müstakil bir devlet haline gelmişlerdir.⁸⁷

Semerkant, 204-227 tarihleri arasında Nuh b. Esed; 227-250 tarihleri arasında Ahmed b. Esed ve 250-279 tarihleri arasında Nasr b. Ahmed tarafından idare edilmiştir. 279'te yönetime geçen İsmail b. Ahmed, hükümdarlığın merkezini Semerkant'tan Buhara'ya taşımıştır.⁸⁸

Semerkant çok eski tarihlerden beri Maverannehiri'nin yönetim merkezi iken Sâmânîler döneminde yönetim merkezi Buhara'ya taşınmasıyla Semerkant idari merkez olma özelliğini kaybetse de uzun yıllar Maverannehir'in ticaret merkezi olarak kalmıştır. Ancak doğal olarak bu dönemde sanat ve imar faaliyetleri bakımından Buhara, Semerkant'a nazaran daha avantajlı bir konuma geçmiştir.⁸⁹

İsmail b. Ahmed, hükümdarlığı sırasında Maverannehir topraklarını genişletme politikası izlemiş ve bu çerçevede çeşitli seferler düzenlemiştir. Bu seferlerdeki başarıları ve Horasan valisi ile yaptığı savaşı kazanması neticesinde İsmail b. Ahmed döneminde Sâmânîler devleti, Türk topraklarından bir kısmını ve Horasan bölgesini içine alacak şekilde genişlemiştir.⁹⁰

295 yılında İsmail b. Ahmed'in vefatı üzerine yönetime oğlu Ebu Nasr Ahmed geçmiş,⁹¹ ancak 301 yılında Türk askerler tarafından öldürülmesinin ardından Ebu Nasr'ın oğlu II. Nasr b. Ahmed hükümdar olmuştur.⁹² İsmail b. Ahmed'in yönetimi Buhara'ya taşınması esnasında Semerkant'a vali tayin etmiş olduğu kardeşi İshak b. Ahmed, yeğeninin oğlu olan II. Nasr'ın henüz sekiz yaşında olmasından da faydalanarak onun adına yönetim işlerini kontrol etmeye çalışmıştır. Ancak II. Nasr, veziri ve askerlerinin desteği sayesinde İshak b. Ahmed'e karşı koymayı başarmış, aralarında cereyan eden savaşta İshak ve oğlunun ordusu hezimete uğramıştır. Sonraları

⁸⁷ Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, ss. 294-296.

⁸⁸ a.yer, ss.297-306.

⁸⁹ a.yer, s. 306.

⁹⁰ a.yer, s. 306.

⁹¹ a.yer, s. 307.

⁹² a.yer, s. 308.

İshak'ın oğlu İlyas birkaç defa isyan girişiminde bulunsa da başarılı olamamıştır.⁹³ Bunun dışında müellifin vefatı olan 322 yılına kadar Semerkant'ta II. Nasr'ın kardeşi Ebu Zekeriyya Yahya'nın ayaklanmaları ve birkaç kez Semerkant'a sığınması gibi küçük çapta bazı olaylar dışında önemli bir siyasi vakıa yaşanmamıştır.⁹⁴

Müellifin H. 322 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda onun yaşadığı dönemin bir bölümünün siyasi bakımdan oldukça karışık bir dönem olduğu görülmektedir. Zira o çeşitli savaş ve isyanlara şahit olmuştur. 301 yılından sonra ise, bu karışıklık ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla müellifin hayatının son yirmi yılı siyasi düzenin hakim olduğu bir ortamda geçmiştir. Yöneticiler arasındaki çekişmelerde ulema sınıfının şu veya bu yönetici etrafında toplandığına dair bir bilgiye sahip olmadığımız için alimlerin bireysel ve ilmi anlamda siyasi durumdan olumlu veya olumsuz herhangi bir etkilenişinden söz edememekteyiz. Ancak Sâ mânânoğulları döneminde Maverâunnehir bölgesinde halkın ve hükümdarların, ilme ve alime hürmet ettiği bilindiğine göre bu siyasi karışıklıklardan müellifin ilmi anlamda etkilenmemiş olacağı tahmin edilebilir.

2.2.2. İlmi ve Kültürel Durum

Müellifin yaşadığı H. 3. ve 4. asırlar fıkıh tarihinde mezheplerin oluşumunun tamamlandığı olgunluk çağına karşılık gelmektedir.⁹⁵ Bu dönemde fıkıh faaliyeti gelişmiş ve fıkhi ilimler inkişafa başlamıştır.

Çin, Hint ve Grek gibi pek çok medeniyetin kesişim noktası olan Semerkant şehri, tarihin eski zamanlarından beri kültürel bakımdan zenginliği ile ön plana çıkmıştır. H. 93 yılında Müslümanlar tarafından fethinden sonra bir asır boyunca siyasi çekişmelere sahne olması nedeniyle H. 2. asırda Semerkant'ta ilmi anlamda verimli bir ortam oluşmamıştır. Hicri 3. asırdan itibaren ilmi hareket başlamış ve burası zamanla Maverâunnehir'in en büyük ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. İlimlerin ve

⁹³ a.yer, s. 308-309.

⁹⁴ a.yer, s. 311.

⁹⁵ Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, 11. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s.155

meşreplerin farklılığı sebebiyle bir çok ulema için merkezi bir konuma sahip olan Maverannehir’de Samani Devleti’nin ilme verdiği önem sayesinde büyük alimler yetişmiştir. Hükümdarların alimlere olan hürmeti, onları devlet yönetiminde söz sahibi kılmaları ve çeşitli kademelere getirmeleri ilmi hareketliliğin artmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur. Saraylarda ilim meclislerinin kurulup sultanın huzurunda münazaraların gerçekleştirilmesinin bir gelenek halini alması, bu hareketliliğin en önemli göstergelerinden biridir. Bu anlamda Samani döneminin ilim ve kültür bakımından Semerkant’ın altın çağı olduğu söylenebilir.

Semerkant’ta ilmi hayatın gelişmesinin bir diğer sebebi, bölgenin önemli ticaret yollarından biri olan İpek yolu üzerinde bulunmasıdır. Onun bu özelliği, dünyanın dört bir yanından tüccar olan alimlerin ilim ve ticaret gayesiyle buraya uğramasına ve böylece Semerkant’ın Doğu ve Batı medeniyetlerinin buluştuğu bir merkez olmasına hizmet etmiştir. Ayrıca tarım ve ticaret imkanlarının genişliği, fakir olan alimlerin ilim tahsili için bu bölgeyi tercihlerinde etkili olmuştur.

İslam dünyasında ilk kağıt üretiminin burada yapılması, Semerkant’ta okur yazarlık oranının artmasına ve toplumun birçok kesiminden ilim taliplerinin çoğalmasına vesile olmuştur. Bu durum, H. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cami, mescit ve çeşitli özel yapıların birer ilim meclisi haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu ilim meclislerinde özellikle hadis ilminin okutulduğu, gece gündüz münazaraların yapıldığı ve güncel meselelerin tartışıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Hatta öyle ki dışarıdan gelen alimlerin imtihana çekilerek ilmi düzeyinin test edildiği rivayet edilmektedir.

Samaniler bölgeye hakim olunca devletin resmi dilini Arapça’dan Farsçaya çevirmişlerdir. Ancak 294 yılında hükümdar Ahmet b. İsmail devletin resmi dilini tekrar Arapça olarak değiştirmiştir. Samaniler’de Arapça tam olarak Farsça’nın yerini alamamış olsa da ilmi çalışmalarda çoğunlukla Arapça tercih edilmiştir. Bölgede yaşayan Türklerin etkisiyle Türkçe de yoğun bir şekilde kullanılmıştır.⁹⁶

⁹⁶ Aydın, *Semerkant Tarihi*, ss.358-373

Samaniler, Budizm, Mecusilik, Şamanizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi birçok dinin yaşanması nedeniyle kültürel açıdan değişik din ve düşünce akımlarına açık bir bölge olan Semerkant'ta İslamlaştırma faaliyetlerine de ayrıca önem vermişlerdir. Samanilerin yaptıkları İslamlaştırma çalışmaları neticesinde zamanla farklı din mensuplarının azalmasıyla Semerkant, hem yapıları hem halkın yaşantısı itibariyle bir İslam şehri haline gelmiştir. Dini hükümlerin ve cezaların yerine getirilmesinde hassasiyet gösteren halk, cami ve mescitlere önem vermiş ve namazlarını camilerde kılmaya özen göstermişlerdir. Ayrıca büyük alim ve evliyaların kabirlerini ziyaret ederek tazimde bulunmaları da dikkate değerdir.⁹⁷

İtikatta ehli sünnet ve'l-cemaat olan halkın fıkhi mezheplerin ortaya çıktığı dönemde genellikle Hanefi veya Şafii mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. Dördüncü yüzyıldan sonra Hanefi ve Şafilerin ders gördüğü medreselerin yaygınlaştığı bunun önemli bir işaretidir.⁹⁸ Sonraları Semerkant'ın Hanefi usulünde ilerlemesi ve ilmi anlamda Hanefi mezhebinin merkezi olan Iraktan geri kalmayışı, Samaniler'in kadılık görevlerine Hanefi fakihleri getirmeleri gibi Hanefiliğin yayılmasına yönelik çabalarının bir sonucu olarak görülebilir.⁹⁹

Sayılan özelliklerinden hareketle dönemin Semerkant'ında ilmi ve kültürel bakımdan nitelikli bir ortamın bulunduğu ve bu nitelikli ortamın gelişmesi için elverişli imkanların var olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok hocadan hadis rivayet etmesi ve fıkıh ilminde yetkinliğe ulaşmasında hiç şüphesiz bu ilmi ve kültürel ortamın ve bu ortamın gelişmesine vasıta olan imkanların etkisi büyüktür.

2.3. KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ

⁹⁷ a.yer, ss.491-493

⁹⁸ Mustafa Gökçe, Tuba Tombuloğlu, "10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand", *10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand*, (24.06.2019), <https://www.academia.edu/38109165/10-ve-15-yuzyil-seyyahlarinin-izlenimlerinde-semerkand.pdf>.

⁹⁹ Heysem Abdulhamid Ali Hazne, *El-İhtilâfâtü'l-usûliyye beyne medreseteyi'l-Irâk ve Semerkand ve eseruhâ fî usûli'l-fikhi'l-Hanefî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, 2004, s.31

Keşfü’z-zünûn¹⁰⁰ ve el-Ensâb¹⁰¹ gibi meşhur tabakat kitaplarında Kerâbîsî’nin hayatı hakkında bilgi verildikten sonra onun Hanefî furûuna dair “el-Furûk” adlı eseri telif ettiğinden bahsedilmektedir. Müellifin biyografisi hakkında kaynaklarda ismi, nesebi, lakabı, ölüm tarihi gibi çok az bir bilgi yer almakla birlikte furûk eserinin ona aidiyeti bu kaynakların genelinde zikredilmektedir. Bu durum onun el-Furûk kitabıyla şöhret bulduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.1.Eserin Türü

Bu başlık altında Kerâbîsî’nin *Kitâbu’l-Furûk* eserinin fıkıh ilminin fûrû’, usul, cedel, hilah, kavâid ve tahric gibi çeşitli yazım türleri arasındaki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

2.3.1.1. Usul

Furûk eserlerinde fıkıh, pratik boyutuyla işlenmekte, dolayısıyla bu tür eserler furû yönüyle öne çıkmaktadır. Ancak müellifin konuyu ele alışı esnasında takip ettiği yöntem diğer bir ifadeyle zihninde işlettiği mantık, kaynağını usulden almaktadır.

Müellif, şekil itibariyle birbirine benzeyen iki meseleyi ortaya koyduktan sonra bu meselelerden birincisinin aldığı hükmün diğerine verilmesini ikinci meseledeki bir farkın engel oluşu veya birinci meselede ikincide bulunmayan bir özelliğin söz konusu hüküm için şart niteliğini taşıması gibi durumları zihnen bir değerlendirmeye tabi tutarak hükümlerinin farklılığını izaha geçmektedir. Bu değerlendirme, usul-ı fıkıh sistematigi içinde yer alan fıkıhın kaynaklarından kıyas konusu ile ilişkilidir. Kıyas konusu altında işlenen, hükmün bir meseleden diğerine geçişini sağlayan bir unsur olarak illet¹⁰² kavramı, illetin hüküm için elverişli olmasının şartları veya manileri ve

¹⁰⁰ Bağdathî, “el-Kerâbîsî”, s.33

¹⁰¹ Sem’ânî, “Üştâbedizgî”, ss. 161-162

¹⁰² Hükmün amacını genellikle gerçekleştirdiği kabul edilen açık ve istikrarlı vasıf anlamında fıkıh usulü terimi.

aynı zamanda bir illet belirleme yöntemi olan münâsebe¹⁰³, müellifin zihninde sıralanan mantıki silsilenin daha genel bir ifadeyle furûkun usule ilişkin yönlerini oluşturmaktadır.

Zannî bilgi ifade etmesine rağmen İslam hukukunun kaynakları arasında dördüncü sırada yer alan kıyas delili veya yöntemi¹⁰⁴, Şâri'in murad ettiği hükmün "müzhiri" olarak kabul edilmesi nedeniyle, şer'î maksadın tam olarak tespit edilebilmesi için onun doğru bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu da ancak onun şartlarına riayet etmekle mümkün olur.

Fark, usul ilminde şer'in kaynaklarından olan kıyas delili işlenirken asıl¹⁰⁵ ile fer'¹⁰⁶ arasında illiyet bağıını ortadan kaldıran dolayısıyla kıyas yapılmasına yani, aslın hükmünün fer'e intikaline mani olan durumlar arasında zikredilir. Asılda bulunan bir özelliğin fer'de bulunmaması veya fer'in aslın hükmünü almasına engel olan bir özelliğe sahip olması gibi durumlar farkın oluşmasına sebep teşkil etmektedir.¹⁰⁷ Bu farklar üzerinden hükme uygun düşmeyen vasıfların ayıklanması, tenkîhu'l-menât¹⁰⁸ işlemine karşılık gelir. Eğer asıl ile fer' arasında farkın bulunması halinde bu dikkate alınmayıp kıyas işlemi yapılırsa yapılan işleme kıyas maa'l fârik¹⁰⁹ adı verilir. Farkın zayıf ya da kuvvetli olması, uzak ya da yakın olması ile ilişkili olarak hangi farkların hükme tesir edeceği, hangilerinin tesir etmeyeceği de alimler arasında tartışma konusu edilmiştir. Bu bağlamda usul-ı fıkıhta kıyas konusu altında ele alınan hükmün üzerine bina edileceği vasfı tespit etme metotlarından biri olan münâsebe kavramının furûk ile yakın ilişkisinden söz edilebilir.

Hz. Ömer'in (ra) Ebu Musa el-Eş'arî'ye benzer meseleler arasında Allah'a en sevimli olanı ve hakka en yakın olanı almasını tavsiye etmesi, furûk-kıyas ilişkisini

¹⁰³ Olayla hüküm arasındaki uygunluk, mâkul denge; hükmün illetini belirlemek için başvuru bir metot anlamında fıkıh usulü terimi.

¹⁰⁴ Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek.

¹⁰⁵ Kıyasta, hakkında nas bulunan ve hükmü kıyas yapılarak hakkında nas bulunmayan diğer meseleye aktarılan ana mesele.

¹⁰⁶ Hükmü nasla belirlenmemiş olup asla kıyas edilen mesele.

¹⁰⁷ Kızılakaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.65

¹⁰⁸ İlet nas, icmâ veya istinbat yoluyla bilindikten sonra bunun her bir olayda var olup olmadığını araştırmak.

¹⁰⁹ Fer', hükmün illeti bakımından asla eşit olmadığına yapılan kıyas.

ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu sözüyle Hz. Ömer yeni çıkan bir meselenin, hükmü belirli olan meselelerden hangisinden daha az farklı ise, bir başka ifade ile hangisine daha çok benziyorsa, onunla hükmedilmesini tavsiye etmektedir.

Usul ilmi ile furûk, furû malzemesi üzerinden “tümevarım” metodunun kullanılmasıyla oluşturulmaları bakımından benzerdir.¹¹⁰ Ayrıca furûk eserlerinde fıkhi kaideler arasındaki farkın inceleme konusu olması nedeniyle fıkhi kaideleri usule dahil görenler açısından “kavâid” metoduna göre yazılmış eserlerde furûk ile usulün iç içe geçtiği söylenebilir.

Sonuç olarak belirtilen yönleriyle furûk çalışmalarının, usul-ı fikhın bir kısım özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

2.3.1.2.Furû

Mezhep müktesebatı üzerinde gelişmiş olan furûkun hiç şüphesiz furû-ı fıkıh ile güçlü bir bağı vardır. Özellikle Hanefî mezhebi kaynakları incelendiğinde “Zâhirü’r-rivâye”¹¹¹ eserlerinde farklara işaret edildiği müşahede edilmektedir. Hanefî furûk literatürü, çoğunlukla bu eserlerdeki farkları müstakil olarak bir araya getirme çabasının bir ürünü olmuştur.

Furû-ı fıkıh eserleri fıkhi meseleleri belirli bir sistematik dahilinde detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu eserlerde meselelerin tanımı, sözlük ve terim anlamları, konunun kaynağını teşkil eden ayet ve hadisler, ittifak edilen ve edilmeyen deliller, konunun mahiyeti, şartları, rükünleri, fukahanın görüşleri, hangi görüşün tercihe şayan olduğu, konu ile ilgili yaşanması muhtemel durumlarla ilgili fakihlerin ürettiği çözümler ve bazı hususlarda farklı mezheplerin yaklaşımları ele alınmaktadır.

¹¹⁰ Wolfhart Heinrichs, “Hukuku Yapılandırmak: Furûk Literatürü Üzerine Mülâhazalar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, çev. Necmettin Kızılkaya, S. 9 (2007), ss. 235-246.

¹¹¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından kaleme alınan ve Hanefî mezhebinin kuruluş dönemi temel görüşlerini ihtiva eden eserlerin ortak adı.

Mezheplerin oluşumunu takip eden dönemde furû-ı fıkıh birikiminin bir hayli artması nedeniyle bu birikimi sistematize etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın etkisiyle furûk ve kavâid gibi yazım türleri gelişmiştir.¹¹²

Fer'î meseleleri ele alması bakımından furû-ı fıkıhla benzerlik gösteren furûk eserleri, bu meseleleri ele alış yönteminin farklılığı yönüyle ondan ayrılmaktadır. Zira furûkta bir mesele her yönüyle incelenmemekte, birbirine karıştırılma riski olan meselelerin ayırım noktası belirlenerek bu ayırımın hükümleri etkileyişi açıklanmaktadır.

Fakihin olaylara çözüm bulmak için furû-ı fıkıhta yer alan her cüz'i meseleyi ezberlemesine ihtiyaç yoktur. Onun fıkhi faaliyetini gerçekleştirmesi için usul ilmini bilmesi yanında furû malzeme üzerindeki mesai sonucu oluşturulan "nevazil"¹¹³, furûk, "kavâid" ve "hilâfiyyât"¹¹⁴ vb türde yazılmış eserleri bilmesi gerekir.¹¹⁵

Furûk yazım türü, "içtihat"¹¹⁶ ve "fetva"¹¹⁷ işlemlerinin doğru bir şekilde yapılabilmesi için yanlış kıyası tespit etmeyi sağlaması yönüyle teorik fayda içermekle birlikte fûru meselelerle birebir ilişkisi bakımından pratik faydası ön planda olan bir yazım türüdür. Dolayısıyla furûkun usulden ziyade fûru fıkha yakın bir disiplin olduğu sonucuna varılabilir. Ancak doğrudan fûru fıkının alt disiplini olarak kabul etmek zordur. Bu bağlamda konu ile ilgilenen çağımız araştırmacılarından Şükrü Özen'in görüşünü aktarmada fayda mülâhaza ediyoruz. O, furûkun, "usul" ve "cedel"¹¹⁸ eserlerinde teorisi ele alınan fark kavramının uygulama alanı olarak görülebileceğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Buradan hareketle furûkun, zemininde usul ve fûruun birlikte bulunduğu, daha açık bir ifadeyle kıyas bahsi ve fer'î meseleler üzerinden oluşturulan bir fıkıh disiplini olduğunu söylemek mümkündür.

¹¹² Pala, "Es'ad el-Kerâbisî (ö. 570/1174) ve 'el-Furûk' Adlı Eseri", ss. 453-464.

¹¹³ Mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış fikhî meseleleri konu edinen eserlerin ortak adı..

¹¹⁴ Bazı dinî ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilâfları konu edinen ilim dalı ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

¹¹⁵ M. Ali Orhan, *Nâtu'î'nin el-Ecnâs ve'l-furûk Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, 1996, s.36

¹¹⁶ Nassın lafız ve mânasından hareketle, nassın bulunmadığında da çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasının genel adı.

¹¹⁷ Fikhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklayan cevap.

¹¹⁸ Farklı itikadî ve fikhî mezhep mensupları arasında meydana gelen münâzara âdâbını öğreten ilim

¹¹⁹ Özen, "Furûk", ss. 223-227.

2.3.1.3.Cedel – Münazara - Hilaf

Mezheplerin oluşumunu takip eden dönemde mantığın İslam dünyasına girişinin de etkisiyle mezhep müntesibi fakihler, karşı mezhebin görüşünü çürüterek kendi görüşünün doğruluğunu ortaya koymak üzere cedel ve münazara yöntemini kullanmışlardır. Cedel ve münazarada iki tarafın ortak bir zemin üzerinde buluşması için aralarında ortak kabul ettikleri bir alan yani cem alanı bulunması gerekir. Onlar argümanlarını bu zemin üzerinde ileri sürerler ve karşı tarafın argümanını meselenin hükmünün ispatı için münasip olmadığı, zira o meselede ileri sürülen delilden iddia edilen hükme gitmeyi engelleyen bir farkın bulunduğu şeklinde eleştirirler. Bu anlamda farkların cedel ve münazaraların bir rüknü olduğu söylenebilir.¹²⁰

Dolayısıyla İslam alimleri, farkın kendisini kötü görmemişler ve hakikatin ortaya çıkarılması için fark üzerinde yapılan tartışmaları fıkıh için bir zenginlik addetmişlerdir.¹²¹ Bu anlamda cedel ilminin kendisinden sonra oluşacak furûk ilmi ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

İki meselenin birleşen yönü olan “cem” veya ayrışan yönü olan “fark”tan hangisinin esas alınacağı hükmün ortaya konulmasında belirleyicidir. Bu husus, ihtilafların kaynağını teşkil etmektedir. Mezhepler bu ihtilafların ürünleridir. Mezhepler arası ve mezhep içi ihtilafların konu edinildiği hilaf ilminin furûk ile ilişkisi de bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Es’ad el-Kerâbîsî’nin el-Furûk adlı eseri üzerinde tahkik çalışması yapan Muhammed Tamûm’unda işaret ettiği gibi, müellifi olarak bizzat Kerâbîsî’nin el-Furûk isimli eserinin girişinde, bir araya getirdiği konuların Hanefi fukahası arasında ihtilaflı

¹²⁰ Muhammed Gazâlî, *İlmu’l-Furûkî’l-fikhiyye*, s.110

¹²¹ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.15

konulardan oluştuğunu ifade etmesi, furûk ile hilâf ilminin irtibatını ortaya koyar niteliktedir.¹²²

2.3.1.4.Kavâid - Eşbah ve Nezâir

Müçtehitlerin hüküm istinbatında fıkhn birçok sahasında uyguladıkları kuralların, fıkhi kaideler olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Mezheplerin oluşumunu takip eden dönemlerde fakihler furû-ı fıkhn birikimi üzerinde yaptıkları çalışmalarda bu kaideleri tespit etmişler ve müstakil eserlerde bir araya getirmişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan kavâid yazım türü hiç şüphesiz yine mezhebi birikim üzerinden oluşturulan furûk ile yakın bir ilişkiye sahiptir.

Kavâid-furûk ilişkisi kaideler arasındaki farkları inceleyen furûk eserlerinde açık bir şekilde ortaya çıksa da fer'î meseleler arasındaki farkları konu alan furûk eserlerinde de bu ilişkiden bahsedilebilir. Zira iki meselenin hükmünü birbirinden ayıran etkenin onların farklı kaidelerin altına dahil olması durumu ile açıklanması furûk eserlerinde çoğu zaman karşımıza çıkmaktadır.

Çıkışı itibariyle benzerlik gösteren ve aralarında sıkı bir ilişkinin varlığı tespit edilen bu iki yazım türü, zaman zaman aynı eserlerde bir araya getirilmiştir. Zira bazı kavâid eserlerinde furûk adı altında bölümlerin açıldığı bilinmektedir.¹²³ Bu durum bazı araştırmacıların furûku kavâidin bir çeşidi olarak görmelerine sebep olmuştur.¹²⁴

H. 8. Asırdan itibaren eşbah ve nezâir kitaplarının yazılmaya başlamasıyla kavâid ve furûk telifatı, bu kitapların birer bölümü haline gelmiştir. Eşbah ve nezâir eserleri, “kavâid”, “hiyel”¹²⁵, “furûk”, “tahrir”¹²⁶ ve “lugaz”¹²⁷ gibi ilimleri kapsar.

¹²² Muhammed Tamûm, *Es'ad el-Kerâbîsî'nin el-Furûk eserinin tahkiki*, Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Müdürlüğü, 1982, s.33

¹²³ a.yer, ss. 54-55

¹²⁴ Bâhuseyn, *el-Furûk*, s.7

¹²⁵ Şeklen meşru bir işlem vasıtasıyla meşru olmayan sonuçlara ulaşmak amacıyla yapılan muameleleri konu alan ilim.

¹²⁶ Mezhep birikimini kaynak sayarak fikhî bilgi elde etme.

Dolayısıyla eşbah ve nezâir yazım türü ile furûk arasında bir kaplam işlem ilişkisinden söz edilebilir. Bununla birlikte eşbah ve nezâirde asıl olanın, meselelerin birleştiği hususların tespit edilmesi iken furûkta meselelerin birbirlerinden ayrıldığı hususların tespitinin esas olması aralarındaki farkı ortaya koymaktadır.¹²⁸

Bazı araştırmacılar eşbah ve nezâir, furûk ve kavâid yazım türlerinin ortaya çıkış itibariyle önce furûk, sonra kavâid ve ardından eşbah ve nezâir şeklinde bir sıralamaya tabi tutsalar da böyle bir tespitin doğruluğundan emin olunamaz. Zira bu üç türün iç içe olması, böyle bir tespiti zorlaştırmaktadır.¹²⁹

Furûk, usûl ve kavâid gibi fikhî temellendirmeye yarayan bir alet ilmidir. Bu ilimlerle ilgilenen kişi fikhin ilkelerini öğrenir. Böylelikle onun zihninde genel bir fıkıh tasavvuru oluşur.¹³⁰

2.3.1.5. Tahrîcu'l-Furû Ale'l-Furû

Mezheplerin oluşumundan sonra mezhep içi dinamizmi sağlama hususunda önemli bir işleve sahip olan “ashab-ı tahrîc”¹³¹, imamların metot, delil ve görüşlerini esas alarak güncel meselelere çözüm üretme görevini üstlenmiştir.

Aralarındaki benzerlikten yola çıkarak fer'î meseleyi diğer bir fer'î meseleye kıyas etmeyi, birinin hükmünü diğerine nakletmeyi ifade eden tahrîc ameliyesinin furûk ile yakın ilişkisi vardır. Furûkta tefrik edilen meselelerin naslardan değil de içtihatlardan elde edilen meseleler olması, imamların çözümledikleri konulardan hareketle yeni çıkan meselelere çözüm bulma çabasını ifade eden tahrîc ile furûkun benzerlik yönlerinden biridir.

¹²⁷ Genellikle fûru-i fıkha ait bir meselenin, bilmece yoluyla sorulması.

¹²⁸ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûkî'l-fikhiyye*, s. 128

¹²⁹ Mustafa Baktır, “Kaide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, C. 24, ss. 205-210.

¹³⁰ Muhammed Gazâlî, *İlmu'l-Furûkî'l-fikhiyye*, ss. 11-12

¹³¹ Mezhep imamlarının metot, ve görüşlerine bağlı kalarak yeni olaylara çözüm getiren fıkıh âlimleri.

2.3.2. Eserin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Bu başlık altında çalışmamıza konu olan Kitabu'l-Furûk adlı eser, çeşitli yönlerden incelemeye tabi tutulacaktır. Öncelikle eserde konuların sayısı, sıralanışı ve kullanılan ifadeler gibi özelliklerin incelendiği şekil bakımından; hangi konuların ele alındığı, hangilerinden hiç bahsedilmediği ve ele alınan konuların detaylandırılması gibi hususların incelendiği muhteva bakımından; kullanılan üslubun ve konuların sıralamasında ve işlenmesinde takip edilen usulün ele alındığı metot bakımından ve son olarak da eserde zikri geçen kaynakların, delillerin nispet edildiği kişilerin ve hükümlerin gerekçelendirilmesinde kullanılan fıkhi yöntemlerin tespitinin yapıldığı istidlal bakımından bir değerlendirme yapılacaktır.

2.3.2.1. Şekil Bakımından

Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitabu'l-Furûk eseri, 292 farktan oluşmaktadır. Bu farklar 17 fasl altında incelenmektedir. Fasıllar sırasıyla namaz, zekât, eyman, talak, bey', 'ıtk, nikâh, talak, bey', bey', da'va, vekalet, bey', hibe, eyman, kitabe şeklindedir. İbadet konularıyla başlayıp muamelat konularıyla devam etmesi eserde meselelerin sıralanışında genel olarak klasik Hanefi furû-ı fıkıh sistematığının dikkate alındığını göstermektedir. Bununla birlikte birkaç bölümün tekrar etmekte ve bazı bölümlerin sıralanmasında öncelik sonralık bağı gözetilmemiştir. Nitekim temizlik, namaz ve zekâtтан sonra gelen yeminler konusu kitabın sonralarına doğru hibe konusunu takiben tekrar gelmektedir. Talak konusu nikâhtan önce gelmekte ve ikisinin arasına alış veriş ve köle azadı konuları girmekte, bununla birlikte nikâh konusunun devamında tekrar talak konusu işlenmektedir. Alış veriş konusu çeşitli aralıklarla toplamda dört defa tekrar etmektedir. Ayrıca ibadette hac ve oruç gibi konuların, muamelatta ise bir hayli konuya başlık açılmayışı, dikkat çekmektedir.

Furû-ı fıkıh kitaplarında taharet namaz zekât gibi üst başlıklar altında sular, kuyular, hayız, nifas, tilavet secdesi, sehiv secdesi, korku namazı, çocuğun zekâtı gibi alt başlıklar bab adı altında yer verilirken bu eserde genel olarak üst başlıklar verilmekle yetinilmiştir. Furûk literatürünün yazılma amacının furû-ı fıkıhtaki farkların tamamını tespit etmek olmayışı eserde her konunun işlenmemiş olması durumunu izah etmekte önemli bir husus olarak görülebilir.

Eserin tamamında konular, belirli bir yöntem dahilinde ele alınmaktadır. Her bir konuda önce şeklen benzer iki mesele çoğunlukla başlarına “لو” edatı getirmek suretiyle zikredilmekte, ardından “والفرق” ifadesiyle birlikte hükümlerdeki farklılığın gerekçelendirilmesi yapılmaktadır. “والفرق” ifadesinden sonra genellikle “أن” (enne) edatı ile birinci meselenin hükme delaleti açıklanmakta ardından “أما” edatıyla ikinci meselenin hükme delaletinin açıklamasına geçilmektedir. Farkın açıklamasından sonra çoğunlukla “iki mesele işte bu nedenden dolayı hükmen birbirinden ayrılır” anlamında “فافترق” lafzıyla konuya son verildiği görülmektedir.

Bazen benzer iki meselenin hükümlerinin ayrı olması birden çok farka işaretle açıklanmaktadır. Böyle meseleler arasındaki birinci fark açıklandıktan sonra “وفرق آخر” ve “والفرق الثاني” denilmek suretiyle ikinci fark zikredilmiştir. Bunun örnekleri 99, 123 ve 143 numaralı farklarda görülmektedir.

Bazen de iki mesele arasındaki fark zikredildikten sonra “يوضح الفرق” veya “نظير هذا الفرق” gibi ifadelerle bu farkın hükümlere tesiri başka iki mesele üzerinden örnek verilmek suretiyle konu pekiştirilmektedir. Bunun örnekleri 87, 96, 117, 142, 195, 210, 256, 267, 271, 284 ve 292 numaralı farklarda karşımıza çıkmaktadır.

Bir konuda iki mesele arasındaki fark ortaya konulduktan sonra bir sonraki konu, önceki konunun devamı niteliğinde olduğunda ikinci konuya “ثم” edatıyla giriş yapılmıştır. 66, 94, 135, 197, 231, 285, 287, 288 ve 289 numaralı farklar buna örnek olarak gösterilebilir.

Bir sonraki konuda önceki konuyla karıştırılmaması gereken meseleler ele alınıyorsa ikinci konuya ”بخلاف” kelimesiyle başlanmıştır. 134, 160, 179, 208 ve 254 numaralı farklar, buna örnek olarak verilebilir.

Önceki açıklamalara atıfta bulunulacağı zaman “لما قلنا, لما ذكرنا” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bunun örnekleri 195, 229 ve 284 numaralı farklarda geçmektedir. Bu örneklerde konu açıklanırken sadece bir husus için öncesine atıf vardır. Ancak 188 numaralı farkta bunun aksine konunun tamamının açıklaması için “لما تقدم” denilmek suretiyle öncesine gönderme yapıldığı görülmektedir.

Bu gibi şekli özelliklerin eserin tamamında aynı titizlikle uygulanması müellifin telif faaliyetinde ne derece sistematik olduğunu gözler önüne sermektedir.

2.3.2.2. Muhteva Bakımından

Müellif, eseri tanıtan, kaynak, yöntem ve amaçlarını belirten herhangi bir takdim yapmaksızın doğrudan konuya giriş yapmıştır. Dolayısıyla birçok furûk eserinde olduğu gibi bu eserde de furûkun teorik bilgisine ulaşmamız mümkün olmamaktadır.

Kitabu’l-Furûk eseri, fıkhıdaki fer’î meselelerden aralarında fark olup da bu farkın hükümde etkili olduğu meseleleri konu almaktadır. Furû-ı fıkıh sistematığına göre yazılmış bu eser, furû fıkıhın her konusuna ait furûku ortaya koyma çabası gütmemiş, bazılarına değinmekle yetinmiştir. Kerâbîsî’nin özel bir başlık açmamakla birlikte çeşitli başlıklar altında bazı meselelerle irtibatlandırarak oruç, hac, nezr, gasb, şuf’a, sarf, ikale, velayet, me’zun, me’mur, selem, vedia, kasame, rehn, ikrar gibi konuları ele almasının yanı sıra Hanefi furu fıkıh kitaplarında ele alınan hadler, cinayetler ve siyer gibi konulara hiç değinmediği görülmektedir.¹³²

Bu durum sadece elimizdeki esere ait bir özellik olmayıp birçok furûk kitabında müşahade edilmektedir. Furûkun amacının furû fıkıhın tamamını okuyucuya sunmak

¹³² Halis Demir, “İslam Hukuk Literatüründe Furuk Edebiyatı ve İki Furuk Kitabı’nın Tanıtımı”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. XVII, S. 57 (2013), ss. 69-89.

yerine karıştırılması mümkün olan meselelerin tefrik edilmesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda furûk eserlerinde konuların detaylı bir tasnife tabi tutulmasının gerekli olmayacağı anlaşılabılır.

2.3.2.3. Metot Bakımından

Eserde konuların detaylandırılmasından kaçınılması hususunda özel bir gayret gösterildiği görülmektedir. Meseleler açık ve anlaşılır olacak şekilde en kısa haliyle ifade edildikten sonra kısa ve özet olarak hükümlerin gerekçeleri ortaya konulmuştur.

Eserde furû fikhın her konusu için özel bir başlıklandırma yapılmamıştır. Mesela oruç için bir başlık açılmayıp namaz ve diğerleri şeklindeki genel başlık altında oruca dair meselelerin incelenmesi, başlıklandırmada detaya inilmeyerek genel tabirlerle yetinilmiş olduğunu göstermektedir.¹³³ Alışveriş ve diğerleri başlığı altında “gasp”, “şehadet”, “şuf’a”, “hibe” ve diğerleri başlığı altında, gasp, “vedia”, “karz”, “ikrar”; “talak” ve ona ilhak edilen konular başlığı altında “zihar” ve “ilâ” konularının dahil edilmesi buna örnek olarak verilebilir. Ancak bazı meseleler için özel başlık açılmamış olması, furûk yazım türünün mahiyetiyle alakalı bir durumdur. Zira iki meselenin karşılaştırılmasını konu alması nedeniyle bir farka işaret edilirken mesela biri namaz diğeri oruca ait iki benzer meselenin zikredilmesi, konuların iç içe ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Konuların Arap dilinin kurallarına uygun sade ve açık bir biçimde anlatılması ve hükümlerin gerekçelendirilmesinde sağlam bir ilmi üslubun kullanması konusunda müellif, oldukça titiz davranmıştır.¹³⁴ Bu anlamda caiz, batıl, fasid, sahih, mekruh, haram gibi furû-ı fıkıh terimlerinin yanı sıra tahsis, ma’kûlul-ma’nâ, taabbüd, kıyâs, istihsan gibi usûlî terimlerin de kullanıldığı görülmektedir.

2.3.2.4. İstidlal Bakımından

¹³³ a.yer.

¹³⁴ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkiki*, s.56

Müellif, İmam Muhammed eş-Şeybanî'nin *el-Asl* adlı kitabının bölümlerinden biri olduğu tahmin edilen Kitabu'l-İkrâr, müellifin hocası Ebu'l-Kâsım es-Saffâr el-Belhî'ye ait *Uyûnu'l-mesâil* adlı eserler dışında kaynak olarak herhangi bir esere atıfta bulunmamaktadır.¹³⁵

Ancak tespit edildiği kadarıyla eserde doğrudan naslardan ve Zâhiru'r-rivâye'den delillendirme yapıldığı görülmektedir. Telif önceliğinin bir getirisi olarak yararlanılan kaynaklar bakımından eser, diğer furûk eserleriyle karşılaştırıldığında mezhebin birincil kaynaklarına müracaatın fazla olması yönüyle öne çıkmaktadır.¹³⁶

Eser, kitap, sünnet, icma, sahabi sözü, istihsan, örf, fıkhi kaideler, dil kaideleri, akıl ilkeleri ve imamların görüşleri gibi oldukça geniş bir temellendirme yelpazesine sahiptir. Bu yönüyle zengin bir içerik ve çeşitliliği temsil etmektedir.¹³⁷

İki meselenin hükmen farklı olmasının kaynağı nas olması durumunda sadece ilgili nassı zikretmekle yetinilmemekte o nassın hükme ulaşmadaki mantıki silsile ortaya konmaktadır. Kitapta toplamda dokuz ayetten ve on üç hadisten istidlalde bulunulmuştur. Ayet ve hadisten delil getirildiği bazı yerlerde açıkça nas zikredilmeyip nassın varlığına işaret edilmesiyle yetinilmiştir. 147 numaralı farkta ayete, 157 numaralı farkta rivayete işaret edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Eserde zikri geçen hadislerden birkaç tanesi, isnadında yer alan ravileri bakımından bir kısım alimler tarafından zayıf olarak nitelendirilse de genel olarak muhaddisler tarafından sahih kabul edilen hadislerle delil getirildiği görülmektedir.

İcma delili bütün kitap içerisinde sadece bir yerde (talak konusunda) kullanılmakta, burada herhangi bir açıklama yapılmaksızın sahabenin icmasıyla konunun sabit olduğu ifade edilmekle yetinilmektedir.

¹³⁵ a.yer, s.394

¹³⁶ a.yer, s.56

¹³⁷ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.144

Yine bütün kitap içerisinde bir yere mahsus olmak üzere kullanılan bir diğer delil, alış veriş bölümünde 193. farkta karşımıza çıkan sahabe sözüdür. Burada hüküm aklen açıklanmış ve sahabe sözü (Hz. Ömer) ile de bu açıklama desteklenmiştir.

Birçok konuda meselelerin temellendirilmesinde kıyas-istihsan ilişkisine dayalı olarak farkın izah edildiği anlaşılmaktadır. Zira furûkun, bir meselede diğerinde bulunmayan bir özelliğin varlığı nedeniyle bu iki meselenin birbirinin hükmünü alamayışlarının nedenini ortaya koyması bakımından kıyastan vazgeçilen durumları ele alması itibariyle istihsan ile yakından ilişkili olduğu açıktır. Buna rağmen müellifin istihsan kavramını çok az yerde zikrettiği tespit edilmektedir. 175, 210, 211, 235 ve 241 numaralı farklar buna örnek verilebilir.

Muamelat konularında örfün kaynaklığı “لما عرف” “عرفا”, “من العرف”, “في العرف”, gibi ifadelerle dile getirilmiştir. 49, 62, 157, 186, 209 ve 213 numaralı fark buna örnek olarak verilebilir. Bu konularda bazen örf ile dil kaidelerinin birbirini destekleyecek şekilde bir arada delil olarak zikredildiği müşahade edilmektedir.

Eserde hükümlerin temellendirilmesinde dilbilimsel gerekçelendirmeye sıklıkla başvurulmaktadır. 51, 63, 72, 76, 120, 157, 208, 209, 260, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 272, 280 ve 283 numaralı farklar, buna örnek olarak verilebilir. Özellikle talak ve köle azadı ile ilgili meselelerde tarafların kullandığı lafızların hangi anlamları ihtiva ettiğinin tespit edilebilmesi için Arap dilinin bazı özellik ve kaidelerinin delil gösterildiğine şahid olmaktadır. Ayrıca bazı dilbilgisi özelliklerinin farklı delillerle takviye edildiği de görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi bu takviye birkaç yerde naslardan, bir yerde de şairin şiirinden delil getirilerek yapılmıştır. Naslardan dil kaidelerinin temellendirilmesi 72, 78, 266 ve 280 numaralı farklarda şiirden delil getirilmesi de 157 numaralı farkta karşımıza çıkmaktadır.

Eserde aralarındaki farka işaret edilen meseleler, genel olarak Hanefi mezhebine ait görüşler ekseninde ele alınmış, mezhepler arası ihtilafa 226 numaralı farkta İmam Şafi’nin görüşüne yer verilmesi şeklinde sadece bir yerde değinilmiştir.

Mezhep içerisindeki farklılıklar ise nadiren de olsa konu edinilmiştir. Bu tür farklılıklar zikredilirken bazen İmam Ebu Hanife'nin görüşü bazen İmameyn'in görüşü bazen imam Ebu Hanife ile İmameyn'den birinin görüşü, bazen de İmameyn'den birinin görüşü esas kabul edilerek konunun izahı yapılmıştır.¹³⁸ Bu bağlamda daha çok Ebu Hanife'nin görüşünün esas alındığı tespit edilmektedir. Bunun örnekleri 94, 114, 126, 127,147, 180, 192, 249 ve 257 numaralı farklarda görülmektedir.

157 numaralı farkta Ebu Hanife'nin görüşü esas alınmakla birlikte bu konuda İmameyn'in görüşlerine de gönderme yapılmıştır. Bunun dışında 125 numaralı farkta Ebu Yusuf ve Ebu Hanife'nin görüşünün, 181 numaralı farkta Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünün ve 239 numaralı farkta da İmam Muhammed'in görüşünün esas alındığı görülmektedir. 114 numaralı farkta ise görüş zikredildikten sonra görüşün Ebu Hanife ve İmameyn tarafından ortaya konulan iki ayrı gerekçesine işaret edilmiştir.

105 numaralı farkta sonraki dönemlerde Bağdat kadılığını yapacak olan İbn Semâa'nın (v.233) o dönemde Rakka'da kadılık yapmakta olan İmam Muhammed'e benzer iki meselenin hükmü hakkında danıştığı ve İmam Muhammed'in de o iki mesele arasındaki farka işaret etmek suretiyle her birine verilmesi gereken hükmü cevap olarak yazdığı zikredilmektedir. Bu durum furûkun bazen alimlerin bile zorlandıkları derinlikli bir ilim olduğunu gözler önüne sermektedir.¹³⁹

Müellifin eserde mezhebin görüşlerine göre açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu anlamda “نقول”، “قلنا” gibi ifadeleri kullanması bazen kendi görüşünü zikretmesi gibi anlaşılabilir da bu ifadeleri kendi özel görüşü için değil mezhebin görüşüne işaret etmek üzere kullanmıştır.

Eserin geneline bakıldığında nakli delillerin kullanımının son derece sınırlı olduğu ve meselelerin özüne ilişkin özellikleri ve fıkhi özelliklerinden hareketle akli temellendirmenin esas alındığı görülmektedir. Hocası Ebu'l-Kasım el-Belhi'nin fakihliğinin yanı sıra Mutezili bir kelam alimi olması, eserde akli izahların fazla olmasının muhtemel nedenlerinden biridir.

¹³⁸ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkiki*, s.56

¹³⁹ Muhammed Gazâlî, *İlmü'l-Furûkî'l-fikhiyye*, s.108

2.3.3. Hanefi Literatüründeki Yeri

Hicrî 322 yılında vefat eden Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk adlı eseri, günümüze ulaştığı tespit edilen furûk kitapları arasında telif tarihi bakımından ilk sırada yer almaktadır. Dolayısıyla Hanefî mezhebi kaynakları esas alınarak yazılan bu eser, özelde Hanefî mezhebinin ilk furûk eseri sayılırken aynı zamanda genel olarak bütün bir fıkıh literatürü içinde ilk furûk eseri olma özelliği taşımaktadır.¹⁴⁰

Eserde konuların sıralanışı, fûru fıkıh kitaplarındaki sistematik yapının esas alındığı fûru metodu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle furûk kitaplarının çoğu ile aynı özelliği taşıdığı söylenebilir. Nitekim diğer iki metot olan kavâid metodu ve karma metot kullanılarak yazıldığı bilinen furûk eserleri sayılıdır.

Ebu'l-Fadl el-Kerabisi'nin Kitabı'l-Furûk adlı eseri, benzer meselelerin farklı hükümlerinin konu edinilmesi bakımından teorik ve pratik yönüyle ilmi değeri fazla olan bir eserdir. Furûk yazım türünde elimize geçen ilk eser olması bakımından genel furûk telifatı arasında özel bir değeri vardır.

Birçok fıkhi problemin furû sistematigi içinde bir araya getirilmesi, bu problemler ile ilgili delillerin zikredilip hükümlerin bu delillere dayandırılma gerekçelerinin açık ve sade bir üslup ile ortaya konulması bakımından eser, Hanefi mezhebinde hem furû hem de usul alanında önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar sadece ilgili meselelerin hükümleri, aralarındaki fark ve bu farkın hükme etki yönünün zikredilmesiyle yetinilip konular detaylı açıklamalara tabi tutulmasa da Hanefi mezhebinde fıkhi birikime sahip olan bir kişinin eseri bütünüyle kavrayabileceği şekilde açık ve net ifadelerin kullanılması eserden faydalanılması hususunda kolaylık sağlamaktadır.

¹⁴⁰ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, s.143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİNİN İBADET İLE İLGİLİ BÖLÜMLERİNİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Fıkıh ilminin ibadât, muamelât ve ukubat diye üç ana konuyu kapsadığı genel olarak kabul edilen bir görüştür. Bunların her biri de çeşitli alt konuları kapsamaktadır ve yine her biri içerik, kaynak ve mükellefin dini hayatında farklı işlevlere sahiptir. Bunlardan ibadât konuları dini yaşantı bakımından kul ile Şari Tealâ arasındaki ilişkiyi tanzim etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu sebeple ibadetlerin ilgili hükümlerinin hangi delile dayandığı bir tarafa onların hüküm farklılıklarının nereden kaynaklandığı merak edilen bir konudur. Fıkıh ilmi ile meşgul olan her araştırmacının zihnini meşgul eden ve bilmeyi istediği veya bilmesi gereken bir husustur. Zira hükmün farklı olması hükme konu olanın da (el-mahkûmu fih) bazı açılardan farklı olmasını gerektirmektedir. İşte bu bölümde tez konumuzu oluşturan Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin *Kitabu'l-Furûk* adlı eserinde ibadetlerle ilgili meselelerden seçmeler yapılarak hükümlerdeki farklılığın ne olduğu, nereden kaynaklandığı müellifin açıklamaları doğrultusunda analiz edilerek tezin birinci bölümünde verilen teorik bilgiler ışığında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İncelenen meselelerde farklar, meselelerin konusu veya hükümlerin kaynağı sebebiyle ortaya çıkması bakımından iki başlık altında gruplandırılmıştır.

3.1. FARKIN KONUSUNA GÖRE FURÛK

Birbirine benzer iki meselenin farklı hükümler alması bazen bu meselelerin konularının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu başlık altında çalışmamızın konusu olan *Kitâbu'l-Furûk* adlı eserin ibadet ile ilgili bölümlerinde hüküm farklılaşmasının konu farklılığından kaynaklandığı bazı meseleler seçilerek incelenecektir.

3.1.1. Niyetin Farz Olması Bakımından Abdest ile Teyemmüm Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Niyet teyemmümde farzdır.*

2. HÜKÜM: *Niyet abdestte farz değildir.*

FARK: Su, özü itibariyle temizleyicidir. Allah Teala şöyle buyurmaktadır: ‘Ve gökten tertemiz bir su indirdik.’ Özü itibariyle temizleyici olan suyun kullanılması durumunda temizlik gerçekleşmiş olur. Bu nedenle abdest alırken niyet etmek şart değildir.

Teyemmüme gelince, o özü itibariyle temizleyici değildir. Aksine teyemmüm, kirletmek ve toza bulamaktan ibarettir. Bundan dolayı teyemmüm yaparken niyet etmek gerekir. Çünkü teyemmüm kelimesi yönelmeyi (قصد) belirtmekle birlikte temizlik anlamını ifade etmede yetersizdir. Allah Teala şöyle buyurmaktadır: ‘Kötü olanını vermeye yönelmeyin (veya kalkışmayın)’ Bu ayette لا تيمموا ifadesi لا تقصدوا anlamına gelmektedir. Yönelmek ise ancak niyetle gerçekleşir.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.”¹⁴¹

Açıklama

Pislikleri temizlemenin su ile yıkama, suda kaynatma, ateşe tutma, ovma, kazıma, silme gibi çeşitli yöntemleri vardır. Su ile temizleme diğer temizlik yöntemleri arasında asli bir konuma sahiptir. Ateş, toprak gibi maddelerle

¹⁴¹ Abdulmuhsin Sa’îd Ahmed Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1997, ss. 86-87.

temizliğin gerçekleşmesi için onlarla yapılan işlemde temizlik amacının bulunması aranırken suda bu amaç aranmaz. Çünkü temizleme, suyun tabîi bir özelliğidir. Naslarda suyun bu temizleyici özelliğine işaret edilmiştir. Bunun bir örneği Furkân suresi 45. ayette karşımıza çıkmaktadır. Cenâb-ı Hak, bu ayette gökten indirilen suyu tahûr (طهور) olarak nitelemiştir.¹⁴² Tahûr, sözlükte temiz ve temizleyici anlamlarına gelmektedir.¹⁴³ Suyun özü itibariyle temizleyici olması, temizleme işlevini yerine getirmesi için dışarıdan bir eyleme ihtiyaç duymaması durumunu ifade eder. Bu durum, ateşin yakma işlevini yerine getirmek için dışarıdan bir eyleme ihtiyaç duymaması gibidir.¹⁴⁴ Bu düşünceden hareketle Hanefî fakihler, su ile temizliğin gerçekleşmesi için ayrıca niyete ihtiyaç bulunmadığına hükmetmişlerdir.

Teyemmüm, su bulunmadığında veya suyun kullanımına güç yetirilemediği durumda onun yerine toprağın kullanılmasıyla gerçekleştirilen bir temizleme yöntemidir. Hükmi kirliliğin giderilmesinde asli temizlik yöntemi olan abdest alma veya gusletme imkanı bulunmadığında onun yerine geçen bir işlemdir. Teyemmüm sözlükte “yönelmek” anlamına gelmektedir.¹⁴⁵ Teyemmüm kelimesinin yönelme anlamında kullanılmasının bir örneği, Kur’an-ı Kerim’de görülmektedir. Bakara suresi 267. ayette infak esnasında kişinin malından kötü olanını vermeye yönelmemesi emredilirken ولا تيمموا ifadesi kullanılmıştır.¹⁴⁶ Yönelme eyleminde bulunan kişinin neye yöneldiğine dair kalben bir niyetinin olması gerekir. Ayrıca teyemmümde kullanılan toprağın özü itibariyle kirlletici ve toza bulayıcı oluşu, onun temizleyici olan suyun yerine temizlikte kullanılması için ayrıca bir eylemi gerekli kılmaktadır. Bu da kalbin bir eylemi olan niyettir. Bu nedenle niyet teyemmümün farzlarından kabul edilmiştir.

Sonuç olarak abdestin özü itibariyle temizleyici olan su ile gerçekleştirilmesi, onda temizliğe niyet etmeye ihtiyaç bırakmazken teyemmümün özü itibariyle temizleyici olmayan aksine kirlletme ve toza bulama özelliğine sahip

¹⁴² وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا (el-Furkân, 25/48)

¹⁴³ Cübran Mes’ud, “Tahûr”, *er-Râid: Mu’cem lugavî asrî*, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 1978, C. II, s. 979.

¹⁴⁴ Serahsî, *Kitâbu’l-Mebsût*, 3. b., Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1978, C. I, s. 72.

¹⁴⁵ Mes’ud, “Yemmeme”, C. II, s. 1636.

¹⁴⁶ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ (el-Bakara, 2/267)

bir madde olan toprak ile gerçekleştirilmesi, onda temizliğin sağlanması için temizliğe niyeti gerektirmektedir.

Değerlendirme

Abdest ve teyemmümde niyetin gerekliliği, abdestte kullanılan suyun ve teyemmümün kendisinin mahiyet bakımından temizlik anlamını içerip içermemesi durumuyla ilişkilendirilmiştir. Suyun temizleyici özelliğe sahip iken teyemmümün temizleyici özelliğe sahip olmadığı kanaati belirtildikten sonra bu kanaatin hukuki değer taşıyıp taşımadığı ilgili ayetlere işaret yoluyla ispat edilmeye çalışılmıştır. Suyun temizleyici özelliği nedeniyle onun kullanıldığı abdestte temizlik için bir niyete ihtiyaç bulunmadığı, ancak teyemmümün temizleyici özelliğe sahip olmaması nedeniyle onun temizlik anlamını ifade etmesi için niyetin gerekli olduğu sonucuna akli çıkarım yoluyla varılmıştır.

Furû fıkhındaki farkların bir araya getirilmesiyle elde edilen furûk eserlerinin yazılmasında çeşitli amaçlar gözetilmiştir. Tezin birinci bölümünde furûkun amacı konusunda ifade edildiği üzere furûk, okuyucuya fıkhi meleke kazandırılması, fıkıh eğitiminde öğrencilere malzeme sunarak onların fıkıhın inceliklerine vakıf olmalarını sağlamak, mezhebin genel karakteristiğinin kavranılması, fetva ve içtihat faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülmesi, mezhebin fıkhi tutarlılığının ortaya konulması gibi amaçlarla ortaya çıkmış bir ilimdir.

Abdest ve teyemmüm, ibadetleri yerine getirmenin şartlarından olan temizliğin gerçekleştirilmesinin biri asıl diğeri bedel olan iki aracıdır. Günde beş vakit tekrar eden namaz ibadeti için gerekli olan temizliğe ait hükümlerin mükellef tarafından bilinmiyor olması düşünülemez. Bununla birlikte Şafii, Maliki ve Hanbeli fakihleri tarafından abdestte niyetin farz olduğu kabul edilirken Hanefi fakihleri tarafından abdestte niyetin farz değil, sünnet olduğuna hükmedilmesi, mezhebin tutarlılık noktasında eleştirilmesine sebebiyet verebilir. Ayrıca aynı hükmü alması beklenen benzer meselelere farklı hükümlerin verilmesi, mezhep müntesibi kişilerde mezhebin tutarlılığına dair birtakım şüphelerin oluşmasına neden olabilir.

Dolayısıyla Ebu'l-Fadl el-Kerâbî'si'nin Kitâbu'l-Furûk adlı eserinde abdest ve teyemmüme dair bu iki meseleyi bir araya getirerek aralarındaki farka işaret

etmesi, abdest ve teyemmümün hükümlerinin farklı olduğuna dikkat çekmek ve okuyucuya ve öğrenciye meselelerin çözümüne dair bir meleke kazandırmaktan ziyade teyemmümde niyetin farz iken abdestte farz olmadığı şeklinde hüküm veren fakihlerin çabalarının fıkhi tutarlılık içerisinde işlediğini ortaya koymayı amaçladığı tahmin edilebilir.

Abdest ve teyemmüme ait özelliklerin ortaya çıkarılması, okuyucunun bu iki meselenin özüne nüfuz etmesini kolaylaştırır. Böylece onun abdest ve teyemmümde niyetin gerekliliğine dair verilen hükümlerin hakikatlerine vakıf olmasını sağlar. Abdest ve teyemmümün aralarındaki farka işaret edilmek suretiyle hükümlerinin temellendirilmesi, okuyucunun furû fikhın bir örneği üzerinden fıkhi malumatın geneline yönelik külli bir bakış açısının oluşmasına katkı sunabilir. Zira iki meselenin aralarındaki benzerliğe rağmen farklı hükümlere tabi olmaları, okuyucuda fıkhi faaliyette zahiri benzerliklerle yetinilmediğine ve her bir meselenin kendi özellikleri dikkate alınarak ayrı ayrı değerlendirdiğine dair bir kanaatin ortaya çıkmasına yardım eder.

Abdest ve teyemmüm, iki farklı konudur. Bunların hadesten tahareti sağlayan araçlar olması bakımından aralarındaki benzerliğe dayanarak benzer hükümlerin verileceği sonucuna varmak, Hanefî fakihleri tarafından meseleler arasında konu ayrılığından kaynaklanan mahiyet farklılığından dolayı caiz görülmemiştir. Abdest ve teyemmümün iki ayrı konu olması ve dolayısıyla mahiyet bakımından farklı olmaları nedeniyle ayrı hükümlere tabi olmaları, bu ikisi arasındaki farkın furûk çeşitleri arasında birinci sırada saydığımız “farkın konusuna göre furûk” kapsamında değerlendirilmesine temel teşkil etmektedir.

3.1.2. Guslün Sebebinin Oluşması Bakımından Ön ve Arka Yoldan Cinsel Temas ile Bir Hayvana Karşı Cinsel Saldırı Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Ön ve arka yoldan cinsel temasta bulunulduğunda inzal gerçekleşmese de gusledilmesi gerekir.*

2. HÜKÜM: *Bir hayvanla cinsel temasta bulunulduğunda inzal gerçekleşmedikçe gusledilmesi gerekmez.*

FARK: Önden ve arkadan cinsel temasta bulunulması durumunda guslün sebebi tam manasıyla gerçekleşmiş olur. Çünkü ön ve arka yol, cinsel arzu duyulacak mahallerdendir. İnzalin gerçekleşmesi yani meninin gelmesi bazı durumlarda kişiye kapalı kalan bir hakikattir. Bu nedenle guslū gerektirmesi hususunda inzalin sebebi olan cinsel temas, inzalin yerine konur. Çünkü hüküm, bir şeyin kendisi yerine geçen şeye göre verilir.

Hayvan ile cinsel temasta bulunulması durumunda guslün sebebi eksik kalır. Bu eksiklik nedeniyle hayvanla cinsel temasta bulunmada cinsel temasın kendisi inzal yerine konulmaz. Dolayısıyla guslün gerekmesi, inzalin gerçekleşmesine bağlı olur.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.¹⁴⁷

Açıklama

Cinsel temas durumunda guslün gerekmesi, inzalin gerçekleşmesine yani meninin gelmesine bağlıdır. Sonrasında inzalin gerçekleştiği bir cinsel temasta bulunan kişinin gusletmesi farzdır. Birinci meselede kişinin cinsel temasta bulunduğu mahal, cinsel arzu duyulacak bir mahaldir. Her ne kadar guslün vücup sebebi, inzalin gerçekleşmesi olsa da, cinsel arzu duyulacak bir mahal yoluyla cinsel temas meydana geldiğinde guslün gerekmesi için inzalin gerçekleşmesi şartı aranmaz. Çünkü inzalin gerçekleşmesi, bazı durumlarda kişinin farkına varamayacağı şekilde meydana gelebilir. Bu nedenle inzalin sebebi olan cinsel temasın kendisi bizzat inzal gibi varsayılarak guslün vucubu bu temasın gerçekleşmesine bağlı kılınır. Dolayısıyla inzalin gerçekleşmesi gerekmez. Mücerret cinsi münasebet tek başına guslün vucubu için yeterli görülür.

İkinci meselede bir cinsel saldırı söz konusudur. Zira pasif konumdaki bir hayvan cinsel istismara maruz bırakılmıştır. Fıtrata aykırı olan böyle bir münasebet, masum hayvanlara karşı zulmü ve büyük bir ahlaksızlığı ifade etmektedir. Nitekim hayvanların cinsel yönden istismarı, hem kutsal dinlerle hem de etik ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.¹⁴⁸ Bu günahı işlemiş olan kişi, derhal tövbe etmelidir. Bununla birlikte bu kişinin bir hayvanla cinsel temasta bulunması,

¹⁴⁷ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, ss. 90-91.

¹⁴⁸ Ali Yiğit, Aşkın Yaşar, "Zoofili: Kutsal Dinler, Mevzuat ve Etik Açısından Bir Değerlendirme", *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, C. 32, S. 2 (2016), s. 118.

temasın mahallinin bir hayvana ait olması ve dolayısıyla fitraten cinsel arzu duyulacak mahallerden sayılmaması nedeniyle guslü gerektirmez. Böyle bir eylemde guslün gerekliliği ancak inzalin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkar.

Sonuç olarak bu iki mesele, eylemin gerçekleştiği mahallin birinde cinsel arzu duyulacak bir yer iken diğerinde cinsel arzu duyulacak bir yer olmaması nedeniyle vasıfları bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Vasıflar arasındaki bu ayrılık nedeniyle iki meselenin h k m  farklılık göstermiştir.

Değerlendirme

Guslün gerekliliğinin inzalin gerçekleşmesine bağlı olduğu fıkhi bir kural olarak ifade edildikten sonra inzalin kişi için bazen farkına varılamayacak bir özellik olması dolayısıyla belirsizlik bulunduğu gerekçe gösterilerek bu belirsizliğin giderilmesi için somut bir fiil olan cinsel temasın kendisi inzal yerine konulmuştur. Ancak cinsel temasın inzal yerine konulması için onun cinsel arzu duyulacak bir mahal yoluyla gerçekleştirilmiş olması şart koşulmuştur. İki mesele bu şartın gerçekleşmesi bakımından incelenerek hükümlerin farklılığı söz konusu şarta göre temellendirilmiştir.

Guslün sebebi inzalin gerçekleşmesidir. Birinci meselede inzalin sebebi olan cinsel temasın kendisi inzal yerine konulmak suretiyle guslü ile ilişkilendirilmiştir. Hanefî mezhebinde aile hukukuna dair konularda sebebin netice gibi hüküm doğurması durumlarına diğer mezheplere oranla sıklıkla rastlanmaktadır.¹⁴⁹ Guslün sebebinin sebebi olan cinsel temasın, guslün sebebi olan ve cinsel temasın neticesi olan inzalin gerçekleşmesi gibi kabul edilerek guslün gerekmesi hükümünün, sebep olan inzalin gerçekleşmesine değil, sebebin sebebi olan cinsel temasın kendisine bağlanması, sebebin netice gibi hüküm doğurması kuralının bir yansımasıdır. Öte yandan sebebin netice gibi hüküm doğurması kuralı, her zaman geçerli değildir. Netice gibi hüküm doğurması beklenen sebebin kendi vasıfları bağlamında incelenerek h k m  gerektirip gerektirmeyeceği her biri için özel olarak değerlendirilmelidir. Birinci mesele ile ilişkisi bağlamında bunun  rneği cinsel temasın gerçekleştiği mahallin cinsel arzu uyandırmayan bir yer olduğu ve dolayısıyla inzalin sebebi olan cinsel temasın tam anlamıyla gerçekleşmemiş kabul edileceği hayvan ile münasebet durumudur.

¹⁴⁹ Ahmet Aydın, “İslam Aile Hukukunda Sebebin Netice Gibi Hüküm Doğurması”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 29 (2017), s. 226.

Furuk eserlerinin yazılma amaçlarından biri de mezhebin temel karakteristiğinin kavranılmasıdır. Birinci meselede Hanefi mezhebinde uygulamasına sıklıkla rastlanan sebebin netice gibi hüküm doğurması kuralının bir uygulaması verilmiştir. Birinci meseleye benzer olmasına rağmen ikinci meselede sebebin aynı şekilde hüküm doğurmayacağı vasıfların değişmesi ile izah edilmiştir. Hayvanlara karşı cinsel saldırı kabul edilen bir olayın guslü gerektirip gerektirmemesi açısından değerlendirilmesi, böyle bir olayın yaşanmasının normal olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Usulün fûrudan elde edildiği Hanefi fikhında, hayvanlara karşı cinsel saldırının normal yoldan cinsel temas ile karşılaştırılarak ele alınması, mezhebin meseleleri çözmedeki yöntemine ve bu yöntemin işleyişine yönelik bir işaret olarak değerlendirilmelidir.

Furûkun çeşitleri bakımından değerlendirildiğinde bu iki mesele arasındaki farkın “farkın konusuna göre furûk” altında değerlendirilmesi mümkündür. Farkın konusuna göre furûkun, asıl ile fer’ arasındaki fark ile vasıf ile hüküm arasındaki fark olmak üzere ikiye ayrıldığını birinci bölümde ifade etmiştik. Yukarıda hükümleri belirtilen iki meselede ortak olan vasıf, cinsel temasın gerçekleşmesidir. Cinsel temas mahallinin birincisinde cinsel arzu duyulacak bir yer iken ikincisinde cinsel arzu duyulacak bir yer olmayışı nedeniyle ikincisinde cinsel temas ile gusül arasındaki gereklilik bağı kopmuştur. Yani her iki meselede cinsel temasın gerçekleşmesi vasfı söz konusu olsa da birinci meselede vasfın guslün vûcubu hükmünü gerektirmesinde bir mani bulunmazken ikincisinde vasfın hükmü gerektirmesine mahallin cinsel arzu duyulacak bir yer olmayışı engel teşkil etmiştir.

3.1.3. Teyemmüm Yapararak Namaz Kılmanın Cevazı Bakımından Hapis Sebebiyle Suyu Kullanamama ile Korku Sebebiyle Suyu Kullanamama Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Hapisteki bir kişi su bulamayıp temiz toprak bulur ve onunla teyemmüm yaparak namaz kılar da namazdan sonra su bulursa, o suyla abdest alıp kıldığı namazı iade eder.*

2. HÜKÜM: *Bu kişi suyun başında duran yırtıcı hayvandan veya hırsızdan korktuğu için teyemmüm yapıp o teyemmümle namaz kılmış olsaydı bu korku onun için bir özür olarak kabul edilir ve suyu bulduğunda kıldığı namazı iade etmez.*

FARK: Birinci meselede suyu kullanma engeli, kişinin kendi cihetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü hapis kişinin dolaysız olarak eylemde bulunduğu bir sebebe isnat edilir. Bu nedenle hapis, kişi için bir özür olmaz.

İkinci meseleye gelince suyu kullanma engelinin ortaya çıkması kişinin kendi cihetinden kaynaklanan bir durum sebebiyle değildir. Aksine bir başkası cihetinden kaynaklanır. Bu nedenle bu kişi mazur olur.

BU FARKIN BENZERİ: Hapiste bağlı bulunan kişi oturarak namaz kılarca, bu onun için bir özür olmaz, sonrasında bu namazı iade eder.

Kişi hasta olup ayakta durmaya güç yetiremediği bir haldeyken oturarak namaz kılarca, bu onun için bir özür olur, kıldığı namaz yeterlidir, onu iade etmez.

BUNUN ANLAMI: Kişinin bağlı olarak kıldığı namazdaki özür, kendisine isnat edilir.

Hastalığa gelince o, hakkın kendisine ait olduğu Allah Subhânehû ve Teala'nın dilemesiyledir. Bu nedenle hastalık kişi için bir özür olur. Dolayısıyla bu kişi kıldığı namazı iade etmez.”¹⁵⁰

Açıklama

Suyu kullanmaya güç yetirememe durumunda teyemmüm ile namaz kılabilmenin caiz olacağı genel bir kuraldır. Güç yetirememe durumunun suyun bulunmaması veya var olan suyun kullanılamaması sebebiyle ortaya çıkmış olması fark etmez. Ancak fakihler var olan suyu kullanamama durumunu kendi içinde ayırma tabi tutmuşlar ve bu ayırma dayanarak bazı özel hükümlere varmışlardır. Usul terimleriyle ifade edilecek olursa fakihler bu konuda özel bir gerekçeye dayanmak suretiyle genel kural anlamındaki kıyastan vazgeçmişlerdir.

Buna göre var olan suyun kullanılamaması kişinin kendisinden kaynaklanan bir durum ise bu durumdaki teyemmüm ile kılınan namaz suyun kullanılabilmesiyle fasid olur. Eğer suyun kullanılamaması harici bir sebepten

¹⁵⁰ Zehrânî, Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki, ss. 115-116.

kaynaklanıyorsa bu durumda teyemmümle kılınan namaz mutlak olarak geçerlidir. Dolayısıyla birinci durumda iade gerekli iken ikinci durumda gerekli olmaz.

Hapsedilmek suretiyle suyu kullanamamak kişiden kaynaklanan bir durumdur. Çünkü hapsedilmek kişinin sebep olduğu bir olayın sonucudur. Kişinin kendinden kaynaklanan bir engel durumu abdest emrinin muhatabı olma hususunda bir mazeret teşkil etmeyeceği için teyemmüm ruhsatını kullanması mutlak anlamda geçerli sayılmaz. Yine de bir güç yetirememe söz konusu olduğu için teyemmümle namazını kılar. Vakit içinde su bulunması halinde ise zarureten kullanılan bu ruhsat geçerliliğini kaybeder. Kişinin abdest alarak namazını iade etmesi gerekir.

Yırtıcı hayvandan veya hırsızlıktan korktuğu için suyu kullanmaya güç yetiremeyen kişi, müdahalesinin olmadığı harici bir sebeple bu duruma gelmiştir. Teyemmümle kıldığı namaz geçerliliğini sürdürür.

Bu durumun bir benzeri oturarak namaz kılma hususunda gerçekleşmektedir. Hapiste bağlı olduğu için kıyama güç yetiremeyen kişi oturarak namaz kılsa daha sonra kıyama güç yetirebilir hale geldiğinde namazı iade etmesi gerekirken hasta olduğu için oturarak namaz kılan kimsenin iyileşip kıyama güç yetirebilmesi halinde kıldığı namazı iade etmesi gerekmez. Yukarıdaki meselelerde olduğu gibi burada da hapsedilme ile hasta olma durumu arasında kişinin müdahalesinin olup olmaması bakımından ayıma gidilir. Kişi kendi müdahalesi olmadığı durumda mazur sayılırken diğerinde nispeten sorumlu tutulmaktadır.

Değerlendirme

İki meselede suyu kullanamama engelinin kaynağı tespit edilerek kişiden kaynaklanması durumunda iade gerekeceği, hariçten kaynaklanması durumunda iade gerekmeyeceği neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya konulmuştur. Ardından suyu kullanamama ve dolayısıyla abdest şartını yerine getirememeye dair bu iki meseleye benzeyen kıyama yerine getirememe ile ilgili diğer iki meselenin aralarındaki farka işaret edilerek konu pekiştirilmiştir.

Her ikisinde de suyun kullanılamaması durumunun söz konusu olduğu meseleler arasında suyun kullanılamamasının nedeninden kaynaklanan ince bir

ayrımın hükme tesirine dikkat çekilmesi, fıkhi meselelerin yüzeysel bir şekilde ele alınmasının yeterli olmayacağını, her meselenin kendi özellikleri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini gözler önüne serilmektedir. Böylece furûkun amaçları konusunda bahsedildiği üzere okuyucuya meseleleri ele alma hususunda fıkhi bir meleke kazandırılırken fıkıh tahsilinde bulunan öğrencilere fıkıhın inceliklerine vakıf olmalarını sağlayacak bir malzeme sunulmaktadır.

Furûk literatürünün oluşması esasen şeklen birbirine benzeyen iki meselenin farklı hükümler almasının gerekçelerinin belirtilmesine dayanmaktadır. Bir meselenin benzerine ilhakı bazen kıyasta olduğu gibi fer'in asla benzetilmesi şeklinde olur. Usul eserlerinde fark kavramı illetin oluşmasına engel olan durumlar arasında zikredilmektedir. Teyemmümün geçerli olması için suyun kullanılamaması bir illettir. Suyun kullanılamaması durumunu içeren fer'i meselelerde teyemmümün geçerli olacağına hükmedebilmek için illetin oluşmasına engel bir durumun olup olmadığı araştırılmalıdır. Burada suyun kullanılamaması durumu mevcut olmakla birlikte bu durumun oluşumuna sebep olan faktörlerden kaynaklanan bir eksiklik keşfedilmektedir. Bu eksikliğin illetin oluşmasına engel olmayacağı ve dolayısıyla teyemmüm hükmünün verilebileceği sonucu çıkarılmakla birlikte ihtiyaten iade gerektiği hükmü de ayrıca belirtilmiştir.

Burada korku sebebiyle suyun kullanılamaması asıl, hapis sebebiyle suyun kullanılamaması durumu fer' olarak kabul edildiğinde bu iki mesele arasındaki fark, furûk çeşitleri arasında zikrettiğimiz “farkın konusuna göre furûk” altında yer alan “asıl ile fer' arasındaki fark” olarak değerlendirilebilir.

3.1.4. Bir Secde Ayetini Tekrarlamanın Hükümü Bakımından Seyir Halinde İken Namaz Kılan Kişi ile Seyir Halinde İken Namaz Kılmayan Kişi Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Binek üzerinde seyir halindeki kişi namaz kılmakta iken bir secde ayetini defalarca okusa bu kişinin bir kez tilavet secdesi yapması yeterli olur.*

2. HÜKÜM: *Binek üzerinde seyir halindeki kişi namaz kılmıyor iken bir secde ayetini defalarca okusa bu kişinin ayeti okuma sayısınca tilavet secdesi yapması gerekir.*

FARK: Namazın hurmeti (yasak süreci) namazın sahih olmasının zorunlu bir getirisi olarak birçok mekanın bir mekan hükmünde değerlendirilmesini sağlar. Çünkü eğer mekanlar değişmiş olsaydı kişinin kıldığı namaz batıl olurdu. Bu zorunluluk nedeniyle namaz tek bir mekan olarak kabul edilir. Namaz tek bir mekan olarak kabul edildiğinde de namazda tekrarlanan bir secde ayeti için bir defa secde ayeti yapmak yeterli olur.

Namaz dışında bahsettiğimiz zorunluluk manası yoktur. Dolayısıyla meclisler muhtelif olduğu hal üzere kalır. Bu nedenle secde ayetini her bir okuma için bir tilavet secdesi yapmak gerekir.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.”¹⁵¹

Açıklama

Hanefi mezhebinde aynı secde ayetinin tekrarlanması durumunda kişiye ne kadar tilavet secdesi vacip olacağı hususunda meclise itibar edilir. Buna göre secde ayeti farklı mekanda tekrarlanıyorsa tekrar adedince tilavet secdesi yapmak gerekir. Secde ayeti aynı mecliste tekrarlanıyorsa bir tilavet secdesi yapmak yeterli olur.

İlim tahsili veya hafızlık için bazı kimselerin bir ayeti çokça tekrar etmesi ihtiyacı ortaya çıkabilir. Bu ihtiyaç nedeniyle söz konusu meselede tilavet secdesini gerekli kılan sebeplerin tek bir sebep olarak kabul edilmesi anlamında tedahül ilkesi işletilir. Burada tilavet secdesini vacip kılan okumaların mekanın birliğine dayanılarak bir okuma sayılması söz konusudur. Buna göre okumalardan biri tilavet secdesi hükmünün sebebi olarak belirlenir. Diğer okumalar o sebep kapsamına dahil edilir.¹⁵²

Binek sürekli yer değiştirmiş olduğu için onun üzerinde seyir halinde bulunan kişinin meclisi her an değişiyor kabul edilir. Bu gerekçeyle binek üzerinde seyir halinde olan kişi bir secde ayetini tekrar tekrar okuduğunda meclis

¹⁵¹ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, s. 124.

¹⁵² Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 2. b., Lübnan: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010, C. I, s. 208.

farklılığından dolayı her okuduğu secde ayeti için bir tilavet secdesi yapması vacip olur.

Binek üzerinde seyir halinde iken namaz kılmakta olan kişiye gelince bu kişinin kıldığı namaz, değişen mekanları bir mekan altında toplar. Çünkü namazın sahih olması için namazın yasak sürecinin devam etmesi zaruridir. Mekan konusunda namazın yasak sürecinin bütünlüğü esas alınır. Yasak sürecinin bütünlüğü mekanın birliği olarak kabul edilir. Buna göre eğer mekan değişirse yani yasak süreci kalkarsa namaz bozulur. Yasak sürecinin devam zarureti sebebiyle seyir halinde namaz kılmakta olan kişinin gittiği bütün mekanlar bir mekan olarak kabul edilir. Bir mekanda okunan secde ayetleri için bir tilavet secdesi yeterli olacağı hükmünden hareketle seyir halinde namaz kılan kişinin tekrar ettiği secde ayeti için bir tilavet secdesinin yeterli olacağı hükmüne varılır.

Bineğin yol alması mekanın değişmesine neden olsa da kişinin kıldığı namaz, mekanları toplayıcı bir özellik olarak kabul edildiğinden birinci hüküm ile ikinci hüküm birbirinden ayrılır.

Değerlendirme

Namazın çeşitli mekanları bir mekan altında toplaması, namazın yasak sürecinin devamı ile ilişkilendirilmiştir. Namazın mekanları toplayıcı özelliğinin namazın sıhhati için şart oluşu, aksi durumda namazın batıl olacağının ifade edilmesiyle desteklenmiştir.

Mekanları toplayıcı özelliğe sahip olan namaz kılınmaması durumunda seyir halinin devam etmesinin mekan değişikliğine sebep olacağı, gerekçesine değinilmeksizin ifade edilmiştir.

Tekrarlanan secde ayetinin tilavet secdesi gerektirmesi hususunda mekana itibar edildiği fıkhi ilkesinden hareketle (bu ilke ayrıca zikredilmeksizin) mekan değişikliğine yol açan seyir haline rağmen namaz sebebiyle mekanların bir mekan altında toplandığı birinci durumda tek bir tilavet secdesi yeterli olacağı, namaz gibi mekanları toplayıcı bir etkenin bulunmadığı ikinci durumda ise tekrar adedince tilavet secdesinin gerekeceği çıkarımı yapılmıştır.

Müellif, konu ile ilgili farkı gerekçelendirirken namazın mekanları toplayıcı özelliğine dikkat çekmekle birlikte tedahül sözcüğünü kullanmamıştır.

Tedahül, sonraki dönemde Hanefî eserlerinde adına rastladığımız bir ilkedir.¹⁵³ Dolayısıyla H. 4. yüzyılda telif edilen bu eserde tedahül teriminin yer almayışı bu terimin henüz oluşmayışı ile açıklanabilir.

Hanefî mezhebinde genel yaklaşıma göre ibadetlerde tedahül ilkesinden ziyade ihtiyat ilkesinin işletilmesi esastır. Ancak istisnai bazı ibadet konularında tedahül ilkesine başvurulduğu görülmektedir. Tilavet secdesi de bu istisnai konulardan biri olarak literatürde yerini almıştır.¹⁵⁴

Furûk eserlerinin yazılma amaçları göz önüne alındığında bu iki mesele arasındaki farka işaret edilmesinde, okuyucuya fıkhi meleke kazandırmak, fıkıh eğitiminde öğrenciye materyal sağlamak ve fetva faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülmesi gibi amaçların gözetildiği söylenebilir. Zira bir kişinin namazın mekanları toplayıcı özelliğine düşünme yoluyla ulaşması oldukça zordur. Bu özelliğin keşfedilmesi fıkıhta belli bir meleke kazanılmasına bağlıdır. Gerekçelerine değinilerek namazın bu özelliğine dikkat çekilmesi ve buna bağlı hükümlerin zikredilmesi, okuyucuların ve öğrencilerin fıkhi meleke kazanması hususunda furûk eserlerinin önemli bir işlevini ortaya çıkaran bir örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde bir müftinin de acele karar vermek, yeterli bilgiye sahip olmamak gibi sebeplerle bu hususu gözden kaçırmaması mümkündür. Dolayısıyla furûk eserlerinde bu bilgilerin bir araya getirilmesi fetva faaliyetlerindeki yanlışlıkların en aza indirilmesinde de etkilidir.

Mekanın değişmesinin tilavet secdesinin tekrarını gerektirmesi vasıf-hüküm ilişkisi olarak değerlendirildiğinde mekanın değişmesi vasıf, tilavet secdesinin tekrarı hüküm olarak kabul edilir. Buna göre birinci meselede vasfın bulunması nedeniyle hükmün ortaya çıktığı, ikinci meselede ise vasıf ile hüküm arasındaki bağın mekanları toplayıcı özelliğe sahip olan namaz nedeniyle koptuğu sonucuna varılır. Bu değerlendirme dikkate alındığında iki mesele arasındaki fark “farkın konusuna göre furûk” olarak ifade edilen furûk çeşidine dahil edilebilir. Zira daha önce ifade ettiğimiz üzere farkın konusuna göre furûk, vasıf ile hüküm arasındaki farkı da kapsamaktadır.

¹⁵³ Mustafa Bülent Dadaş, “Hanefî Fıkıhında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 30 (2017), s. 209.

¹⁵⁴ a.yer, s. 209.

3.1.5. Orucu Bozmanın Mübahlığı Bakımından Mukim Olarak Sabahlayan Bir Kişinin Yolculuğa Çıkması ile Sağlıklı Olarak Sabahlayan Bir Kişinin Hastalanması Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: Kişi Ramazan gününde yolculuğa çıkarsa onun bu gün içinde orucunu bozması mübah değildir.

2. HÜKÜM: Kişi Ramazan gününde hastalanırsa onun orucunu bozması mübahtır.

FARK: Hastalık kişiye değil, hakkın kendisine ait olduğu Allah Teala'ya nispet edilen bir durum sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hasta kişi mazur sayılır. Dolayısıyla kişinin sahibinin (yani Allah'ın) düşürmesi ile farziyeti kendisinden düştüğü için orucunu bozması mübah olur.

Kişi mukim olduğunda ona o günün orucu farz olur. Bu kişi yolculuğa çıktığında yolculuk onun kendi seçimiyle ortaya çıktığından ona farz olmuş bir yükümlülüğün düşmesine sebep olmaz. Çünkü yolculuk buna muktedir değildir. Dolayısıyla bu durumdaki kişinin orucunu bozması mübah olmaz.”¹⁵⁵

Açıklama

Hanefi mezhebinde Ramazan'da kasten orucunu bozan kişiye kaza ve kefaret gerekir. Orucun farz kılındığı ayette¹⁵⁶ hastalık ve yolculuğun Ramazan orucuna niyetlenmemeyi mübah hale getiren ruhsatlar olduğu ifade edilmiştir. Buna göre kişi hasta veya yolcu olarak sabahlayıp oruç tutmadığı zaman kefaret gerekli görülmez.

Kişi sağlıklı ve mukim olarak sabahlar da gün içinde hastalık veya yolculuk durumlarından birine muhatap olursa bu iki durum için farklı hükümler söz konusu olur.

Hastalık kulun iradesine dayalı bir fiil olmayıp semavi bir mazeret kabul edilmesi sebebiyle Allah'a izafe edilir. Orucunu kasten bozan kişiye gerekli olan kefaret hükmü de yine kulun iradesi dışında Allah tarafından konulmuş bir hükümdür. Her ikisi de Allah'a nispet edildiğine ve biri varken diğeri olmayacağına göre hastalık halinde kefaret hükmü düşer. Çünkü kişinin hasta olması orucu borç olmaktan çıkarır. Kefaret ise ancak borç olan orucun bozulması

¹⁵⁵ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, s. 137.

¹⁵⁶ el-Bakara, 2/183-184

sebebiyle vacip olur. Kişinin sağlıklı olarak sabahlaması gün içindeki hastalığının kefareti düşürmesine engel değildir.

Kişinin mukim olarak sabahladıktan sonra gün içinde yolculuğa çıkması meselesine gelince, mukim olarak sabahlaması nedeniyle orucun borç olduğu kişiden bu borcun düşebilmesi ancak semavi bir durumun ortaya çıkmasıyla mümkündür. Kulun iradesine dayanan bir fiil, borcun düşmesi için yeterli bir sebep olmaz. Bu kişinin yiyip içmesi halinde ona gereken kefarete Allah'ın iradesine dayalı bir hüküm olduğu için kulun fiili olan yolculuk ile bu kefarete düşmez.

Hastalık ve yolculuk kulun seçimine bağlı olup olmama bakımından ayrıma tabi tutulmuştur. Ardından farziyeti tahakkuk etmiş orucun zimmetten düşmesinde hastalık ve yolculuğun imkan verip vermeyeceği hususu değerlendirilmiştir. Allah'ın emretmesiyle farz olan orucun zimmetten düşmesinin ancak aynı değerde yani yine Allah'ın dilemesiyle ortaya çıkan bir sebebe dayanılması suretiyle mümkün olacağı kabulünden hareketle hastalığın semavi bir arıza olması bakımından farz orucu düşürecek kuvvette olduğu fakat yolculuğun kulun seçiminden kaynaklanması bakımından farz orucu düşürecek kuvvette olmadığı çıkarımı yapılmıştır.

Furûkun amaçları göz önünde bulundurulduğunda başlanmış bir orucu bozmanın mübah olması bakımından yolculuk ve hastalık durumlarının konu edildiği iki meselenin hükümlerinin farklılığının incelenmesinin, fetva faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülmesinde etkili olduğu söylenebilir. Zira orucun farz kılındığı ayette yolculuk ve hastalık hallerinin istisna edildiği genellikle bilinen bir husustur. Bu bilgiye sahip olan kişi, ayette herhangi bir kayıt bulunmadığından dolayı yolculuk ve hastalığın mutlak manada orucu bozma ruhsatı oldukları çıkarımını yapabilir. Böylelikle yanlış sonuca varması kaçınılmaz olur. Eserde başlanmış orucun farziyetinin tahakkuk etmesi nedeniyle ancak kendisi kuvvetinde bir durumun varlığında bu farziyetin düşeceği kabulüne yer verilerek iki mesele arasındaki ayrımın ortaya konulması, konu hakkında yanlış fetva verilmesini önlemede önemli bir işlevi yerine getirebilir.

Başlanmış bir orucu bozmanın cevazı bakımından yolculuk ve hastalık arasındaki fark, bu ikisinin kulun seçimine bağlı olup olmaması bakımından

incelenmiştir. Birinde yolculuğun diğerinde hastalığın konu edinilmesi nedeniyle bu iki mesele arasındaki fark, “farkın konusuna göre furûk” olarak değerlendirilebilir.

3.1.6. Tazminin Gerekli Olması Bakımından Üzerinden Bir Yıl Geçen Zekât Malının Hibe Edilmesi ile Onunla Alışveriş Yapılması Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Bir kişinin elinde bin dirhem bulunup üzerinden bir yıl geçmesi nedeniyle o paradan zekât vermesi vacip olduktan sonra onu bir kimseye hibe edip hibeden dönmek suretiyle geri aldığı bin dirhem elinde telef olsa, onun zekât miktarını tazmin etmesi gerekmez.*

2. HÜKÜM: *Aynı nitelikteki bin dirhemle satın aldığı köle, yanında bir yıl kaldıktan sonra bir kusur nedeniyle ister yargı yoluyla ister yargı yolu dışında gerçekleşsin, köleyi sahibine iade edip geri aldığı bin dirhemi zayi etse, bundan vermesi gereken zekât miktarını tazmin etmesi gerekir.*

FARK: *Hibesinden rücu kişinin geri aldığı bin dirhem onun eski mülkiyetine geri döner. Onun mülkiyete geri dönmesi nedeniyle tazmin sebebi ortadan kalkacağı için bu kişinin bin dirhem zekatını tazmin etmesi gerekmez.*

Kişinin satın aldığı malı kusur sebebiyle geri vermesine gelince, satıcının mal karşısında aldığı paranın aynısını geri vermesi gerekmediğinden müşterinin aldığı para onun eski mülkiyetine dönmüş sayılmaz. Dolayısıyla tazmin sebebi ortadan kalkmadığı için müşterinin o paranın zekatını tazmin etmesi gerekir.”¹⁵⁷

Açıklama

Birinci meselede kişinin elindeki bin dirhem üzerinden bir yıl geçmesiyle bu bin dirhemden yirmi beş dirhemi zekât borcu olarak sabit olmuştur. Kişi bu bin dirhemi başkasına hibe ettiğinde o para içinde bulunan zekât borcunu da o kişiye vermiş olduğundan fakirin hakkı olarak elinde emanet bulunan yirmi beş dirhemi tüketim yoluyla telef (istihlak) etmiş olur. Elindeki emaneti tüketim (istihlak) yoluyla telef etmiş olması yirmi beş dirhem olan zekât borcunu tazmin etmesine sebep olur. Ancak bu kişi daha sonra hibesinden rücu etmiştir. Hibe akdinde akdin mahalli paranın kendisi olup para bu akitte bedel konumunda

¹⁵⁷ Zehrânî, Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki, ss. 142-143.

olmadığından hibesinden vazgeçmesiyle ‘ayn’ıyla iade edilen bu para onun eski mülkiyetine geri dönmüş olur. Paranın mülkiyete geri dönmesi ise, o paranın zekâtını tazmin etme sebebi olan tüketimi (istihlakı) ortadan kaldırır. Bu sebeple mükellefin yirmi beş dirhem tutarındaki zekatı tazmin etmesi gerekmez.

İkinci meselede kişi, üzerinden bir yıl geçmiş olması sebebiyle tahakkuk eden yirmi beş dirhem zekâtın matrahı olan bin dirhem ile bir köle satın almıştır. Burada satım akdinin mahalli köle olup para bedel konumundadır. Kişi bin lirayı verip köle aldığı anda yani elindeki parayı harcadığında fakirin hakkı olan yirmi beş dirhemi tüketim yoluyla helak etmiş olur. Dolayısıyla ona bu yirmi beş dirhemi tazmin sorumluluğu doğar. Kusur muhayyerliğine dayanarak bu alışverişi feshedip köleyi iade edip satıcıdan bin dirhemi geri almıştır. Ancak feshedilen bu akitte akdin mahalli para olmadığı dolayısıyla para bu akitte bedel konumunda olduğu için, satıcının geri verdiği para daha önce ona verilenin ‘ayn’ı değil misli olduğundan satıcının verdiği paranın müşteri konumunda olan zekât mükellefinin eski mülkiyetine geri döndüğü söylenemez. Dolayısıyla o paranın zekâtının tazmin edilme sebebi olan telef etme (istihlak) durumu ortadan kalkmadığı için bu kişinin bin dirhem zekâtı olacak miktarı tazmin etmesi gerekli görülür.

3.1.7. Teyemmümün Bozulması Bakımından Birinin Yanındaki Suyu Vermesi ile Hibe Etmesi Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: Yanında bir kişinin abdest almasına yetecek miktarda su bulunan bir adam teyemmüm yapmış olan iki kişinin yanına gelip “bu sudan hanginiz isterse abdest alabilirsiniz” dese, bu durumda her ikisinin de teyemmümü bozulur.

2. HÜKÜM: Yanında su bulunan adam bu suyu onlara hibe etse ve ikisi birden suyu sahibinin elinden alsalar ikisinin teyemmümü de bozulmaz.

FARK: Suyun sahibinin teyemmüm yapmış iki kişiye suyu kullanma izni vermesi, onları abdestin bedeli olan teyemmüm yapmalarına mani olacak kudrete (suyu kullanmaya güç yetirme) ulaştırır. Bu nedenle yaptıkları teyemmüm bozulur. Nitekim onlar çölde bir kişiye yetecek miktarda su bulsalar, aynı şekilde yaptıkları teyemmüm bozulacaktı.

Suyun hibe edilmesine gelince, hibe edilen şeyde her ikisinin de mülkiyeti oluşur. Her biri suyun bir kısmına sahip olur. Bu durumda her birinin sahip olduğu su, abdest almaları için yeterli olmayacağından ikisinin de teyemmümleri bozulmaz.

*Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.*¹⁵⁸

Açıklama

Suyun sahibi, teyemmümlü olan iki kişiye suyu kullanma izni verdiğinde o iki kişiden her biri abdest alacak güce ulaşmış olur. Teyemmüm, abdest almak mümkün olmadığında onun yerine geçen yani onun bedeli olan bir taharet yöntemidir. Bedele ise, ancak aslın ifası mümkün olmadığında başvurulur. Bu nedenle abdest almaya gücü yeten kişinin teyemmüm etmesi caiz olmaz. Aynı şekilde, abdest almaya gücü yetmeyip de teyemmüm yapan kişi, bu güce ulaştığında teyemmümü bozulur. Sonuç olarak yukarıdaki meselede suyun sahibinin teyemmümlü iki kişiye “bu sudan hanginiz isterse abdest alabilir” dediği anda o iki kişinin teyemmümleri bozulmuş olur. Benzer şekilde teyemmümlü olan bu iki kişi çölde olup sadece birine yetecek miktarda su bulsalar da aynı şekilde yine ikisinin de teyemmümü bozulurdu.

Adamın o iki kişiye suyu hibe etmesi meselesine gelince burada hibenin hükmünü ele almamız gerekir. Bir mal iki kişiye hibe edildiğinde ikisi de malda mülkiyet sahibi olur. Söz konusu malın bir kısmı onlardan birine, bir kısmı da diğerine ait olur. Tamamı ile ancak bir kişinin abdest alabileceği suyun bir kısmına sahip olmak kişiye abdest alma yükümlülüğü oluşturmayaacağına göre bu iki kişinin su bulunmazken yapmış oldukları teyemmüm geçerliliğini sürdürür.

İki meselede de kişilerin ulaştıkları su, bir kişinin abdest almasına yetecek miktarda olmasına rağmen birinci meselede bu kişilerin teyemmümü bozulurken ikincisinde bozulmamaktadır. Çünkü birinci meselede suyun sahibinin onu kullanma hususunda iki kişiyi serbest bırakmasıyla onların su üzerinde mülkiyetleri oluşmadığı için var olan su, bir bütün olarak her ikisinin kullanımına açık hale getirildiğinden bu durumda her ikisinin abdest almaya güç yetirebilir olduğu kabul edilir. Abdest almaya gücü yeten kişinin de onun bedeli olan

¹⁵⁸ a.yer, ss. 106-108.

teyemmüm ile taharetlerini yerine getirmesi caiz olmaz. İkinci meselede suyun sahibinin onu iki kişiye hibe etmesi, suyun mülkiyetini her ikisine devretmesi anlamına gelir. Bir kişinin abdest almasına yetecek miktardaki suyun iki kişiye temlik edilmesi durumunda ikisine de suyun bir kısmı verilir. Çünkü bir malda iki mülkiyet aynı anda bulunamaz. Sonuçta yeterli miktarda sudan mahrum olacaklarından öncesinde abdestin bedeli olarak yaptıkları teyemmüm bozulmamış olur.

Değerlendirme

Bu iki mesele şekil itibariyle birbirlerine çok benzemektedir. Öyle ki bunlardan biri hakkında bilgiye sahip olan bir kişi, ilk duyduğunda diğer meseleye de aynı hükmü verme hususunda çekingen davranmayacaktır. Aynı kişi bu ikisinin hükümlerinin farklı olduğunu öğrendiğinde bu defa mezhebinin fıkhi tutarlılığına dair şüpheye kapılacaktır. Söz konusu meselelerin arasını ayırabilmek ancak fıkhi meleke sahibi olan alimlerin, onların inceliklerine nüfuz edebilmeleri sayesinde gerçekleşir.

Yapılan eylemin şekli birbirine benzer olsa da meselelerin birinde suyun tasarruf yetkisinin verilmesi, diğerinde hibe edilmesi söz konusu olduğu için farklı hükümlere ulaşılmıştır. Dolayısıyla ikisi arasındaki fark “farkın konusuna göre furûk” kapsamında değerlendirilebilir.

3.1.8. Azimet- Ruhsat Bağlamında Namaz İçin Abdest Almak Yerine Teyemmüm Yapmak ile Yemin Kefareti İçin Köle Azadı Yerine Oruç Tutmak Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Yolculuğa çıkan bir kişi, yanında su bulunduğunu bilmediği için teyemmüm yaparak kıldığı namaz caiz olur.*

2. HÜKÜM: *Yeminini bozan kişinin, bir kölenin miras yoluyla mülkiyetine girdiğinden haberi olmadığı için yemin kefareti olarak tuttuğu oruç, yemini bozmanın kefareti olarak yeterli olmaz.*

FARK: *Teyemmümün cevaz şartı, hakiki olarak veya hükmen suyu kullanmaya güç yetirememektir. Hakiki olan, açıktır. Hükmen olan ise, bir kişinin yanında susuzluğu giderecek miktardan başka su bulunmaması durumunda ortaya çıkar. Bu durumdaki kişinin teyemmüm yapması caiz olur. Kişinin bulduğu suyun*

normal fiyatından daha pahalı satılması ve kişinin su bulunduğunu unutması da aynı şekilde hükmen suyu kullanmaya güç yetirememeyi ifade eder. Dolayısıyla söz konusu durumlarda teyemmüm yapmak caizdir.

Yemin kefarecini oruç ile yerine getirmenin cevaz şartı, mülkiyetin hakiki anlamda bulunmamasıdır. Miras yoluyla köle sahibi olmak hakiki bir mülkiyettir. Köle üzerinde hakiki mülkiyetin bulunması, kefaretin oruç ile ödenmesinin cevazına engel oluşturur.”¹⁵⁹

Açıklama

Abdest yerine teyemmüm ile namaz kılmanın caiz olması için, ya hakikaten veya hükmen suyu kullanmaya gücün yetmiyor olması gerekir. Bunun delili abdest ayeti olarak anılan Maide suresinin 6. ayetidir. Bu ayette Cenâb-ı Hak, namaz kılacağımız zaman abdest alınmasını emretmektedir. Devamında ise su bulunamadığında temiz toprak ile teyemmüm yapılmasına dair ruhsat verir. Buna göre namazın şartı olan hadesten tahareti abdest almak suretiyle yerine getirmek azimet, teyemmüm ile yerine getirmek ise ruhsat olarak konulmuş bir hükümdür.

Kişinin suyu kullanmaya gücünün yetmemesi, iki türlü olabilir. Ya suyun bulunmaması gibi hakiki anlamda gücü yetmez veya var olan suyu kullanamaması gibi hükmi anlamda gücü yetmez. Mesela kişinin yanında yalnızca içmeye yetecek kadar su bulunması durumunda kişi hükmen suyu kullanamaz durumda kabul edilir. Suyun normal fiyatının üzerinde satıldığı bir ortamda susuz kalan bir kişi de böyledir. Bu iki tür gücü yetmeme halinden birine dūcâr olan kişi abdest almak yerine teyemmüm ruhsatını kullanarak namaz kılabilir.

Birinci hükümde söz konusu edildiği üzere yolculukta arabasında su olduğunu unutan kişi de hükmi anlamda suyu kullanmaya gücü yetmeyenler kapsamında değerlendirilir. İbadetlerde yükümlülüğün esası güç yetirebilmektir. Su bulunduğunu unutan kişi, abdest almaya güç yetiremez. Abdest yükümlülüğü ondan düşer. Abdestin bedeli olan teyemmümle namaz kılması caiz hale gelir.

Maide suresinin 89. ayetine göre bilmeyerek, kasıtsız olarak yapılan yeminlerde kişinin yemininden dönmesinde bir sakınca yoktur. Bilerek, kasten

¹⁵⁹ a.yer, ss. 108-109.

yapılan yeminlere gelince bunlarda dini esaslara aykırı bir eylem söz konusu olmadığı müddetçe kişinin yaptığı yeminin gereğini yerine getirmesi, bir başka ifade ile ona uyması gerekir. Ayette Allah'ın bu şekilde bilerek yapılan yeminlerinden dolayı kullarını sorumlu tutacağı ifade edilmektedir. Buna göre eğer bir kişi yeminini bozarsa on fakiri doyurmak veya giydirmek veya köle azat etmek yahut oruç tutmak şeklindeki üç yöntemden biri ile kefareti ödemesi gerekir. Bunlardan ilk ikisine güç yetiremeyen üç gün oruç tutar. Yemin kefareti olarak oruç tutmanın caiz olması, hakikaten bizzat veya miras yoluyla yeterli bit mala sahip olmamak şarttır. İlk iki yöntem ile kefareti yerine getirmek mümkün olduğunda ise yemin keffaretini oruç tutmak suretiyle yerine getirmenin caiz sayılmasına engel teşkil eder. Burada ilk iki yöntem kefaretin asli yöntemleri diğeri ise onlar yapılamadığı takdirde yapılmasına izin verilen yöntemlerdir. Diğer bir ifadeyle ilk ikisi azimet, diğeri ise ruhsat olarak konulmuş bir hüküm denilebilir.

Ruhsat olarak konulan hüküm, azimet hükmünün uygulanması mümkün olmadığında işletilir. İkinci hükümde söz konusu edilen meselede kişi azimet olan fakirleri doyurma ve giydirme yoluyla kefareti ödemeye güç yetirememektedir. Çünkü buna yetecek miktarda varlığa sahip değildir. Zira kefareti ödemede esas olan mülkiyettir. Azimetin üçüncü seçeneği olan köle azadına gelince kişi mülkiyetinde bir köle bulunduğu halde bundan habersizdir. Kefarete mülkiyetin esas olduğu ilkesi dolayısıyla bu kişinin köleye sahip olduğundan habersiz oluşu, söz konusu yükümlülüğün üzerinden düşmesi için gerekçe olarak gösterilemez. Burada mülkiyetin hükmi anlamda yok olduğunu iddia etmek manasızdır. Zira mülkiyetin yokluğu ancak hakiki anlamda olur. Onun hükmi yokluğundan bahsedilemez. Kişi habersiz olsa dahi mülkiyetin var oluşu, azimet olan köle azadı yerine ruhsat olan oruç tutma yoluyla kefareti ödenmesine engeldir.

Değerlendirme

Bu iki mesele birçok yönden benzerlikler içermektedir. Her ikisi de taabbüdi birer konudur. Her ikisi hakkında hem azimet hem ruhsat hükmü bizzat ayetle sabittir. Azimetten bırakıp ruhsatın kullanılabilmesi için belli şartlar gerekmektedir. Bu iki meselenin ayrımı, işte bu şartlar noktasında gerçekleşmektedir. Azimetten yerine getirmeye yarayacak olan mülkiyetin

unutulması veya ondan habersiz olunması birinci meselede ruhsatın cevazı için bir şart değeri taşımakta iken ikinci meselede bu durumlar ruhsat için bir şart olarak kabul edilmemektedir. Çünkü birincide esas olan güç yetirememezlik iken ikincide mülkiyetin yokluğudur. Güç yetirememezlik hem hakiki hem de hükmi şekliyle kabul görürken mülkiyette hükmi yokluktan bahsedilemez. Dolayısıyla meselelerin hükümlerinin farklılığının konu farkına dayandığını söyleyebiliriz.

Bu iki mesele ilk bakışta kavranamayacak ince farklar içermektedir. Onları ayırt edemeyen kişi birinin hükmünü diğerine verme hatasına düşebilir. Veya mezhepte bu iki hükmün varlığını işiten kişi aralarındaki farkı kavrayamadığında mezhebin tutarlılığını sorgulayabilir. Bu noktada furûkun işlevi önem kazanmaktadır. Furûk eserleri, fıkıh tarihi boyunca her dönemde yaşanması muhtemel bu gibi sorunların çözümüne yönelik olarak yazılmış eserlerdir. Her ne kadar bu işlevi sağlayacak başka yazım türlerinin ortaya çıkması ile son dönemlerde furûk telifatının azalmış hatta bitmiş olması söz konusu ise de bu durum, furûk eserlerinden istifade etmemek için bir bahane olamaz.

3.1.9. Savaş Meydanında Ölü Olarak Bulunanın Yıkanması Bakımından Kanın Göz veya Kulaktan Çıkması İle Burundan Çıkması Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: Savaş meydanında gözünden veya kulağından kan akmış halde ölü olarak bulunsa şehit olduğuna hükmedilir ve yıkanmadan defnedilir.

2. HÜKÜM: Kan burnundan veya arka boşaltım yolundan çıkmış halde ölü olarak bulunursa şehit olduğuna hükmedilmez ve yıkanarak defnedilir.

FARK: Normalde dışardan bir darbe almaksızın göz ve kulaktan kan çıkmaz. Savaş meydanında gözünden ve kulağından kan akmış halde bulunması, kişinin ölümünün kafirlerin cinayetine nispet edilmesine delalet eder. Kafirlerin öldürdüğü kişi de şehit olur.

Kanın burun veya makattan çıkmasına gelince, bu durum normalde dışardan bir darbe alınmaksızın da burun kanaması yoluyla burundan, hastalık ve diğer bir sebeple de makattan kanın akışı gerçekleşebilir. Dolayısıyla onun ölümü düşmana nispet edilmeyeceğinden şehit olarak kabul edilmez. Yıkanarak defnedilir.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.”¹⁶⁰

Açıklama

Savaş meydanında yaralı olarak ölü bulunan kişinin şehit olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Buna rağmen her ne kadar savaş meydanında yaralı bir şekilde ölü olarak bulunsada bazı kişiler hakkında doğrudan şehit hükmüne varılması geçerli kabul edilmemiştir. Bu husus şehit olmanın bazı kriterlerle tespit edilmesi ile çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre kişi savaş meydanında ölü olarak ele geçirilirse kanın aktığı bölgeye bakılır. Eğer kanın akması, ancak dışarıdan bir darbe almak suretiyle mümkün olacak bir bölgede meydana gelmişse savaş meydanında bulunması sebebiyle bu darbenin kafirler tarafından uygulandığı ihtimali daha da kuvvetlenir. Zannın doğruluğunu gösteren bir delil bulunduğunda bu zanna göre hüküm vermek itikadi konularda olmasada ameli konularda geçerlidir. Zira göz ve kulaktan kanın çıkması ancak bir darbe sonucu gerçekleşir. Böyle bir durumda muharebe meydanında bu şekilde bulunan kişi, kanın bu bölgelerden çıkmış olmasının delaletiyle düşmanın fiiliyle ölmüş kabul edilir ve bu sebeple şehit sayılır; şehit kabul edildiği için de yıkanmadan defnedilir. Çünkü Yaşanan bir olayın sebebi olabilecek durumlardan hangisi daha elverişli ise sonuç o sebebe dayandırılır. normal şartlarda ölünün gözünden ve kulağından kan çıkmaz. Ancak dışardan bir darbe alındığında gerçekleşir. İçerdeki bir hastalık veya korku gibi psikolojik sebeplerle göz ve kulaktan kan akmaz. Savaş meydanı iki düşman tarafın öldürme kastıyla birbirlerine saldırdığı bir ortamdır. Bu nedenle savaş bittikten sonra savaş meydanında gözünden ve kulağından kan çıkmış halde bulunan kişinin kafirler tarafından yaralandığı ve dolayısıyla ölümüne kafirlerin sebep olduğu hükmüne varılır. Kafirlerin öldürdüğü kişi şehit olmuştur. Şehitler ile ilgili fıkhi hükümler Peygamber Efendimiz'in (sav) uygulamalarına dayanır. Uhud'da şehit olan sahabiler, yıkanmaksızın defnedilmişlerdir.¹⁶¹ Buradan hareketle gözünden ve kulağından kan çıkmış halde savaş meydanında ölü bulunan kişinin yıkanmadan defnedileceği sonucuna varılır.

¹⁶⁰ a.yer, ss. 112-113.

¹⁶¹ Nesâî, “Cenâze”, 83.

Burundan veya arka boşaltım yolundan kan akması, her zaman dışardan bir darbe almayı gerektirmez. Bazen içerdeki bir yara veya psikolojik bir sıkıntı sebebiyle bu mahallerden kan çıkması mümkündür. Özellikle burun kanaması, zaten insan hayatında çok sık karşılaşılan bir durumdur. Savaş meydanında ölü olarak ele geçirilmiş olmasına rağmen burnundan veya arka boşaltım yolundan kan çıkmış olan kişinin şehit olduğu hükmüne varmada acele davranılmaz. Şehit edildiğine dair harici bir delil bulunmadığı takdirde, savaş meydanında bulunmasına dayandırılan öldürülmüş olacağı zannı muteberliğini kaybeder.

Değerlendirme

Ölünün yıkanması konusu furû fıkıh kitaplarının bazısında ahkamü’ş-şehid, bazılarında ahkamü’l-cenaiz başlığı altında işlenmekte iken bazılarında ise namaz bahsi içinde ele alınmaktadır. Furû fıkıh sistematığına göre tertip edilmiş olan Kerâbîsî’nin Kitâbü’l-furûk adlı eseri, şehitlerin yıkanması ile ilgili söz konusu meseleyi incelerken müstakil başlık açmayıp abdest ve namaz ile ilgili konulara ayrılan ilk bölümde ele almayı tercih etmiştir. Eserde daha önce fikhin temel konularına dair bilgisi olan bir zümreyi muhatap kabul ettiği anlaşılabilecek şekilde genel itibarıyla kısa ve öz cümleler kullanan müellifin başlıklandırmada detaya girmemesi, beklenmeyen bir durum değildir.

Hükümlerin belirlenmesinde bu kadar ince detayların dikkate değer görülmesi, bir ilim olarak fikhin önemini gözler önüne sermektedir. Hükümler yalnızca naslara dayanmaz. İnsanın anatomik yapısı ve özellikleri de belirleyici olur. İşte burada bu gerçek uygulanmış ve buna göre hüküm verilmiştir. Fakihler böyle detayları furû fıkıh kitaplarında işlemekle kalmamış, özel dikkat çekmek için furûk gibi müstakil eserlerde onları bir araya getirmişlerdir. Bu sayede fetva faaliyetlerinde dikkatsizlikten kaynaklanan yanlış hüküm verme durumu en aza indirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ileride fetva faaliyetlerine katılacak olan fıkıh talebelerine bu yönde fikhî meke kazandırmak için bu müstakil eserler, toplu bir malzeme sağlamışlardır.

3.1.10. Uyurken Kaçırdıkları Namazların Kazası Bakımından Uykuda Buluğa Eren Kız ile Erkek Arasındaki Fark

“1.HÜKÜM: Yatsı namazını kıldıktan sonra uyuyan bir erkek çocuğu fecrin doğuşundan önce ihtilam olursa yatsı namazını kaza etmesi gerekir.

2.HÜKÜM: Yatsı namazını kıldıktan sonra uyuyan bir kız çocuğu fecrin doğuşundan önce hayız olursa yatsı namazını kaza etmesi gerekmez.

FARK: Hayız, bir namaz vakti içinde meydana gelirse, o namazın yükümlülüğünü kişiden düşürür. Çünkü hayız namazın vucubu ile eşzamanlı olduğunda vucuba engel olur. Bu meselede de hayız vucub ile eşzamanlıdır. Çünkü namazın vucubu, vaktin sonuna bağlanmıştır. Bundan dolayı bir kadın vaktin sonunda hayızdan temizlendiğinde vaktin çıkmasına bir namazı eda edebilecek veya iftitah tekbirini alabilecek kadar bir zaman kalmışsa bu vaktin namazı o kadına vacip olur.

Çocuğun bülüğa ermesi, onun için namaz vucubiyetinin oluşmasına engel değildir. Bu çocuğun vaktin başında kıldığı namaz nafileye döner. Çünkü o, vaktin başında namazın vucubuna ehil değildi. Nafile namaz da farz namazın yerine geçmeyeceğinden bülüğa eren erkek çocuğun kız çocuktan farklı olarak vaktin namazını kaza etmesi gerekir.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.”¹⁶²

Açıklama

Bu iki mesele şekil itibariyle birbirine benzemektedir. Çünkü her iki meselede yatsı namazını kıldıktan sonra bülüğa ermiş kişiler konu edinilmiştir. Aralarındaki farklılık bu iki kişinin bülüğa erme alametlerinden kaynaklanmaktadır. Birincisinde bülüğa erme alameti ihtilam iken ikincisinde hayız halidir. İhtilam ve hayız hallerinin mahiyetlerinin farklılığı hükümde farklılığa sebebiyet vermiştir.

Namaz geniş vakitli bir ibadettir. Bu vaktin tamamı namazın vucup sebebi kabul edilemez. Çünkü bir namazın kılınabileceği vakit o namaz için bir zarftır. Bu vakit

¹⁶² Zehrânî, Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki, ss. 128-129.

içinde bir bölümün namazın vücup sebebi olarak belirlenmesi gerekir.¹⁶³ Hanefi mezhebinde itibar edilen bir görüşe göre mükellef namazı vaktin hangi bölümünde eda ederse vaktin o bölümü vücup sebebi olarak belirlenmiş olur.¹⁶⁴ Namazı son vaktine kadar ertelemiş bir kişi için vücup, vaktin sonuna taalluk eder.

Konumuz olan iki meselede kişiler başlangıçta bülüğa ermedikleri için namaz kılmakla mükellef olmadıklarından onların uyumadan önce kıldıkları yatsı namazı nafil kabul edilir. Nafil bir ibadet farz olanın yerini tutmaz. Fecr doğmadan yani sabah namazı vakti girmeden bülüğa erdikleri taktirde namazın vucubunu vaktin sonuna bağlayanlara göre bu kişiler yatsı namazı ile mükellef olacaklarından uyandıklarında sabah namazı vakti girmiş ise yatsı namazı ile mükellef olurlar. Her ikisine de o vaktin farz olan ibadeti yatsı namazını eda etmeleri vacip olur. Ancak hayız hali farz bir namaz vakti içinde ortaya çıktığında o namazın farzietini hayız olan kişiden düşürmesi yönüyle ihtilamdan ayrılır. Bu nedenle yatsı namazının son vaktinde bülüğa eren bir kız çocuğu her ne kadar namaza ehil hale gelse de hayızın devam ediyor olması ondan yatsı namazının yükümlülüğünü düşürmektedir.

Burada vaktin çıkışına kadar uyuyor olmaları namazın farz olmasına engel değildir. Çünkü uyumak suretiyle namazı kaçırın kimsenin kaçırıldığı namazı kaza etmesi gerekir.

Sonuç olarak vücup sebebi vaktin sonuna taalluk ettiği ve namazın farzietini düşüren bir mani olmadığı için erkek çocuğun vakit içinde ihtilam olması, ona namaz sorumluluğu yüklerken namazın farzietini düşüren bir durum olan hayızın devam ediyor olması kız çocuğundan sorumluluğu kaldırır.

3.2. FARKIN KAYNAĞINA GÖRE FURÛK

¹⁶³ Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, 1. b., Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993, C. I, ss. 30-31

¹⁶⁴ Hacer Yetkin, "Usûl Anlayışı Çerçevesinde Debûsî'nin Kelâmî Eğilimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, S. 52 (2017), ss. 27-59.

Bu başlık altında *Kitâbu'l-Furûk*'un ibadet ile ilgili bölümlerinde hükümlerdeki farklılaşmanın hükme ulaşmayı sağlayan kaynaklar itibariyle ortaya çıktığı bazı meseleler seçilerek incelenecektir.

3.2.1. Abdesti Bozması Bakımından Kurdun Sebileynden Çıkması ile Vücudun Başka Bir Yerinden Çıkması Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: Kurdun sebileynden (ön ve arka) çıkması durumunda abdest bozulur.

2. HÜKÜM: Kurdun vücudun başka bir yerindeki bir yaradan çıkması durumunda abdest bozulmaz.

FARK: Canlı hayvanların kendileri temizdir. Bu nedenle kişinin üzerinde bir canlı hayvan bulunduğu halde namaz kılması caiz olur. Sebileynden çıkması nedeniyle kendisine necasetin bulaştığı şey, necistir. Yellenmede olduğu gibi sebileynden çıkan şeyler abdesti bozar. Sebileynden çıkması nedeniyle kurda bulaşan necaset de aynı şekilde abdesti bozar.

Sebileyn dışında bir yerden çıkan şeye bulaşmış olan necasete gelince o, iç organlara bulaşan necasette olduğu gibi affedilmiştir (bağışlanmıştır). Sebileyn dışında bir yerden çıkması sırasında kurda bulaşan necaset de aynı şekilde affedilmiştir.”¹⁶⁵

Açıklama

Dört mezhebe göre, domuz ve köpek dışındaki canlı hayvanlar temiz kabul edilir.¹⁶⁶ Domuzun ve köpeğin salyasının veya bütün bedeninin necis olup olmadığı ise mezhepler arasında farklı hükümlere konu olmuştur. İhtilafa konu olan bu iki hayvan istisna edilirse canlı hayvanların bizatihi kendilerinin necis olmadığı kabulünden hareketle kişinin üzerinde bir canlı bulunması durumunda kıldığı namazın temizlik şartının gerçekleşmesi bakımından bir mahzur taşımadığı sonucuna varılır. Dolayısıyla üzerinde kurt bulunan bir kişinin onunla birlikte namaz kılması caizdir. Ancak bu kurdun vücuttan çıkması durumunda, kurdun çıktığı yerin abdestin bozulmasına sebebiyet verip vermemesi bakımından

¹⁶⁵ Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, ss. 87-88.

¹⁶⁶ Salim Ögüt, "Tahâret", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/taharet> (08.08.2019).

değerlendirilmesi gerekir. Sebileyne olarak ifade edilen vücuttan idrar ve dışkı atılımının sağlandığı ön ve arka yoldan çıkan şeyin abdesti bozacağına mezhepler arasında ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁶⁷ Yellenmenin abdesti bozması bunun bir örneğidir. Bu mahallerden çıkan şeyin kendisi necis olmasa dahi ona az da olsa çıktığı yerdeki pisliğin bulaşması kaçınılmazdır. Sebileynden çıkan pisliğin az ya çok olmasına itibar edilmeksizin onunla abdestin bozulduğuna hükmedilir.¹⁶⁸ Kendisi temiz olan kurdun sebileynden çıkması durumunda ona necasetin bulaşması kaçınılmaz olduğundan böyle bir durumda abdest bozulmuş olur.

Sebileyne dışında vücudun başka bir yerinden çıkan şeyler hususunda Hanefi mezhebine göre abdestin bozulması çıkan şeyin necis olup olmamasına bağlıdır. buna göre vücuttan çıkan şey necis ise abdest bozulur. Kanın vücuttan çıkması da böyledir. Ancak vücuttan çıkması durumunda abdestin bozulmasına sebebiyet vermesi için kanın akıcı nitelikte olması kaydı da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁶⁹ Yaradan kurt çıkması durumunda onunla birlikte kan veya irin gibi maddelerin çıkması kuvvetle muhtemeldir. Ancak kurt ile birlikte çıkan bu tür necis maddelere abdesti bozma hususunda göz yumulmuş ve onların abdesti bozmayacağına hükmedilmiştir.¹⁷⁰ İnsanın iç organlarında bulunan necis maddelerin abdesti bozma hususunda dikkate alınmayarak onlar sebebiyle abdestin bozulmayacağına hükmedilmesi gibi sebileyne dışında vücudun başka bir yerindeki bir yaradan çıkan kurda bulaşık olan necaset de dikkate alınmaz ve onunla abdestin bozulmayacağına hükmedilir.

Değerlendirme

Sebileynden ve vücudun sebileyne dışında başka bir yerinden kurt çıkması, onunla birlikte çıkan necasetin abdeste etkisi bakımından incelenmiştir. Öncelikle kurdun kendisinin necis olmadığı genel kabulü belirtilerek kurdun çıkmasının tek başına abdestin bozulmasının bir sebebi olmayacağına dikkat çekilmiştir. Abdestin bozulmasının kurdun kendisi sebebiyle değil onun vücuttan çıkması

¹⁶⁷ Fatih Turay, “Kanın Abdeste Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43 (2015), s. 423.

¹⁶⁸ Serahsî, *Mebisât*, C.I, s.83.

¹⁶⁹ Turay, “Kanın Abdeste Etkisi”, s. 425.

¹⁷⁰ Kurt ile birlikte çıkan şeyin kan olması durumunda bu kan akıcı nitelikte olmayacağından onunla abdestin bozulmayacağı ayrı bir husustur.

sırasında kendisine bulaşan necaset ile olacağı çıkarımı yapılmıştır. Kurda bulaşan necasetin abdesti bozmadaki etkisi onun çıktığı yerin abdestin bozulmasını gerektirip gerektirmemesi yönüyle incelenerek bu bağlamda sebileyne ve sebileyne dışında vücudun diğer yerleri ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sebileynden çıkan necasetin abdesti bozacağı bir kural olarak belirtilerek bu kural yellenmenin abdesti bozması şeklindeki bir örnekle desteklenmiştir. Sebileyne dışında vücudun başka bir yerinden çıkan şeye bulaşan necasetin abdesti bozmayacağı bir kural olarak belirtilmiş ve bu kural da iç organlara bulaşık olan necasetin abdesti bozmaması örneğiyle desteklenmiştir.

Hanefi mezhebine göre vücuttan çıkan necis maddelerin abdeste etkisi, o maddenin çıktığı yere göre değil, çıkan maddenin kendisine göre değerlendirilir. buna göre maddenin necis olması onun vücuttan çıkmasıyla abdestin bozulması için yeterli bir sebeptir. Hanefi mezhebinde vücuttaki bir yaradan kurt çıkmasının abdesti bozmayacağına hükmedilmesi, çıkan bu kurda kan veya irin gibi necasetin bulaşması çoğu zaman kaçınılmaz olduğundan başta ifade edilen necis maddenin çıkmasıyla abdestin bozulacağı kabulü ile çelişki oluşturması ve dolayısıyla bir tutarsızlığın varlığı fikrine ulaştırması mümkündür. Bu çelişki ve tutarsızlık görüntüsü, mezhep müntesiplerinin verilen hükümden kalben mutmain olmasına engel oluşturabilirken diğer mezheplerin de Hanefi mezhebini eleştirmelerine yol açabilir. Eserde, normalde sebileyne dışında da olsa vücuttan çıkan bir necasetin abdestin bozulmasına sebep verecekken kurt ile birlikte bir yaradan çıkan az bir necasetin abdesti bozma hususunda istisna edildiğine işaretle söz konusu çelişki ve tutarsızlık vehimlerinin izalesi amaçlanmış olabilir. Bu istisnai hükmün sebileynden çıkan maddenin abdesti bozacağı hükmüyle karşılaştırmalı olarak bir araya getirilmesi, aynı istisnanın sebileyne hususunda da bulunabileceği çıkarımının yapılmasının engellenmesini sağlar. Böylece fetva faaliyetlerinin doğru bir şekilde yapılması hususunda da katkı sağlanmış olur. Aynı zamanda, bu meseleler arasındaki farka işaret edilmesi, yeni meseleler hakkında hüküm verileceği zaman hüküm verme makamında olan kişiye her bir meselenin özelliklerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatır.

Furûkun türleri bağlamında değerlendirildiğinde bu iki mesele arasındaki fark, “farkın kaynağına göre furûk” türüne dahil edilebilir. Çünkü birinci mesele

olan sebileynden necasetin çıkması durumunda abdestin bozulacağı Maide Suresi 6. ayetinden hareketle mezheplerin hükmünde ittifak ettiği bir konu iken vücudun diğer yerlerinden çıkan necasetin abdeste etkisi bir nassa dayanmayıp içtihat ile elde edilen ve mezhepler arasında çok çeşitli görüşlerin olduğu bilinen bir konudur.¹⁷¹ Dolayısıyla bu iki hüküm biri nassa diğeri içtihadı dayalı hükümler olarak değerlendirilebilir.

3.2.2. Mazmaza ve İstinşâkın Hükümü Bakımından Abdest ile Gusül Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Cünüplükten dolayı guslederken mazmaza ve istinşâk farzdır.*

2. HÜKÜM: *Abdestte sünnettir.*

FARK: Cünüplük hadese nispetle daha az ve daha nadir meydana gelmektedir. O zaman cünüplükten dolayı guslederken mazmaza ve istinşâk yapmakta bir zorluk yoktur.

*Hadese gelince o, tekrarlanan şeylerdendir. Hadesin tekrarı itibarıyla zorluk ortaya çıkar. Zorluk ortadan kaldırılmıştır. Bundan dolayı hayızlı kadın, tutamadığı orucu kaza ederken kılamadığı namazı kaza etmez.*¹⁷²

Açıklama

Abdest ve gusül, hükmi kirlilikten arınmak için gerekli iki aslî temizlik türüdür. Abdest ve guslün vücubu Maide suresi 6. ayette¹⁷³ bildirilmiştir. Ayette cünüplükten temizlenme emredilirken فَاطَّهَرُوا ifadesi kullanılmıştır. Temizlik anlamındaki “tuhr” kökünden iftial babında “ittihhâr” fiili, temizlikte mübalağa yapılması anlamını içerir. Yani فَاطَّهَرُوا emri “iyice temizlenin” anlamına gelmektedir. Vücudun iyice temizlenmesi, yıkanmasında zorluk bulunmayan bütün organların yıkanmasını gerektirir.¹⁷⁴ Dolayısıyla vücudun iyice temizlenmesinin emredildiği gusülde ağız suyla çalkalamak ve burna su çekmeyi ifade eden mazmaza ve istinşâkın farziyeti, onları yapmada zorluğun bulunup

¹⁷¹ Turay, “Kanın Abdeste Etkisi”, s. 424.

¹⁷² Zehrânî, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, ss. 89-90.

¹⁷³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَرُوا

¹⁷⁴ Sabri Erturhan, “Fıkhi Açından Abdest ve Gusülde Ağız İle Burnun Yıkanması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 2 (2001), s. 294.

bulunmaması ile ilişkilidir. Gusletmenin sebepleri olan cünüplük, hayız ve nifas gibi hallerin mükellefin günlük yaşamında sürekli tekrar eden durumlar olmayışı nedeniyle gusülde mazmaza ve istinşâk yapmak bir zorluk oluşturmaz. Dolayısıyla vücudun iyice temizlenmesi emrinin gereği olarak gusülde mazmaza ve istinşâkın farz olduğuna hükmedilir.

Abdesti bozan haller mükellefin günlük yaşamında sık sık meydana gelir. Namaz gibi günde beş vakit tekrarlanan bir ibadetin yerine getirilebilmesi için gün içinde pek çok kez abdest alma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Maide suresi 6. ayette abdestte yıkanacak organlar arasında yüzün yıkanması da sayılmaktadır. Ancak burada hem yıkama fiilinin (فَاغْسِلُوا) mübalağa içermemesi¹⁷⁵ hem de sık sık abdest alma ihtiyacının ortaya çıkmasından dolayı her abdestte ağız ve burna su vermenin mükellef için bir zorluk oluşturması sebebiyle abdestte mazmaza ve istinşâkın farz olmadığına hükmedilmiştir. Zira dini hükümlerde zorluğun kaldırılması esastır. Kadınların hayız döneminde tutamadıkları oruçları kaza etmeleri gerekirken kılamadıkları namazları kaza etmelerinin gerekmeysi de zorluğun kaldırılması esasının bir yansımasıdır. Nitekim hayız döneminde tutamadıkları oruç sayısı az olduğu için onların kazası bir zorluk oluşturmazken kılamadıkları namaz sayısı çok olduğu için onların kazası ibadetin külfetine ek olarak ayrıca bir zorluk meydana getirmektedir.

Değerlendirme

Cünüplük ve hades, meydana gelme sıklığı bakımından karşılaştırılmıştır. Sık meydana gelen şeyi izaledeki yükümlülüğün zorluk oluşturacağı düşüncesinden hareketle ve zorluğun giderilmesinin esas olduğu fıkhi kaidesinden yola çıkarak abdestte mazmaza ve istinşâkın farz değilken gusülde farz olacağı çıkarımı yapılmıştır. Zorluğun giderilmesi kaidesine dayanarak yapılan bu çıkarım, aynı kaide ile hükme varılan hayızlı kadının ibadetlerini kaza etmesi meselesiyle desteklenmiştir.

Furû fıkıh eserlerinde mazmaza ve istinşâkın gusülde farz iken abdestte farz olmayıp sünnet oluşu, daha çok ağız ve burnun vücudun içinden veya dışından oluşu ya da yüze dahil olup olmayışı bakımından açıklanmıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ a.yer, s. 295.

¹⁷⁶ a.yer, ss. 294-297.

Kerâbîsî'nin ele aldığı şekilde zorluğun bulunması bakımından ayrıştırılmaları ise genellikle itibara alınmamış, ağız ve burnun vücudun dışına veya yüze dahil edilmesi ile ilgili açıklamaya ilave olarak zikredilmiştir. Buradan hareketle furûkun asıl amacının meselelerin hükümlerinin ve bu hükümlerin gerekçelerinin öğrenilmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Müellifin bu yaklaşımı, furûk literatürünün oluşumunda, benzer meselelerin bir araya getirilerek hükümlerinin farklılığı açıklanırken meselelere ait hüküm ve delil bilgisinin ortaya konulmasından ziyade meselelerin mahiyetlerine uygun olarak hangi delilden ne şekilde istidlal yapılacağına dair okuyucuya fıkhi bir mekele kazandırmak ve fıkıh eğitimi alan öğrencilerin fıkıhın inceliklerine vukûfiyetini sağlamak gibi amaçların etkili olduğunu göstermektedir.

Dini yükümlülüklerde eylemlerin tabiatından kaynaklanan zorluklar dışında ilave zorlukların giderilmesi yani kolaylık prensibi esas alınmıştır. Bu yaklaşımın bir göstergesi olarak furû fıkıh eserlerinde çeşitli ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Kerâbîsî'nin abdestte mazmaza ve istinşâkın farz olmadığını ortaya koyarken kullandığı *والحرج مدفوع* (zorluk giderilmiştir) ifadesi de böyledir.¹⁷⁷ Sık sık ihtiyaç duyulması bakımından guslün aksine abdestte mazmaza ve istinşâkın mükellefe vereceği zorluk bu kaideye dayanılarak giderilmiştir. Gusülde ise bahsedilen zorluk bulunmadığı için bütün vücudun iyice yıkanmasının emredildiği ayetten yola çıkılarak ağza ve burna suyu ulaştırmak gerekli görülmüştür.

Sonuç olarak hükmi kirlilikten arınmayı sağlayan asli temizlik türü olmaları bakımından birbirine benzeyen meselelerden birisinin doğrudan nassa diğerinin nas ile birlikte fıkhi bir kaideye dayanması sebebiyle ikisi arasındaki fark, furûkun çeşitleri arasından “farkın kaynağına göre furûk” altına dahil edilebilir.

3.2.3. Vaktin Çıkmasının Abdesti Bozması Bakımından Müstehâze¹⁷⁸ Kadın ile Teyemmüm Yapan Kişi Arasındaki Fark

¹⁷⁷ Recep Cici, “Kolaylık Prensibinin Hukukî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1 (2005), s. 74.

¹⁷⁸ Hayız ve nifas durumları dışında bir hastalık sebebiyle rahminden kan akan kadın

“1. HÜKÜM: Müstehâzenin abdesti farz namazın vaktinin çıkmasıyla bozulur.

2. HÜKÜM: Teyemmüm yapanın abdesti vaktin çıkmasıyla bozulmaz.

FARK: Teyemmüm yoluyla sağlanan taharet, suyun yokluğunda muteberdir. Su bulunmadığı müddetçe bu taharetin devam ettiğine hükmedilir. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Suyu bulmadıkça teyemmüm senin için yeterli olur.” Sonuç olarak teyemmüm vaktin çıkmasıyla bozulur.

Müstehâze kadının taharetine gelince o, taharete zıt bir durum olan kan akışının devam etmesine rağmen gerçekleşen zaruri bir taharettir. Ne var ki Şâri vakit içinde namazın eda edilmesi ihtiyacından dolayı bu zıt durumu muteberlikten çıkarmıştır. Namazın eda edilme ihtiyacı sona erdiği için de vaktin çıkmasıyla taharet ortadan kalkar.”¹⁷⁹

Açıklama

Hadesten taharetin gerçekleştirilmesinde teyemmüm, suyun bulunmaması veya var olan suyu kullanma imkanının olmaması durumlarında abdestin yerine geçen bir temizlenme yöntemidir. Su bulunmadığı müddetçe teyemmümün hükmü devam eder. Bunun delili, Peygamber Efendimiz’in (sav) “Suyu bulmadıkça teyemmüm senin için yeterli olur.”¹⁸⁰ hadisidir. Bu hadise göre teyemmümün (abdesti bozacak durumlar hariç) yalnızca suyun bulunması ile bozulacağı hükmüne varılır. Namaz vaktinin çıkmasının teyemmümü bozacağına dair bir rivayet bulunmaması nedeniyle böyle bir durumda teyemmüm bozulması söz konusu olmaz.

Müstehazanın durumuna gelince, onun abdesti zaruret durumundaki bir kişinin abdestidir. Çünkü abdesti bozan bir şey olan kanın akması hali devamlı surette gerçekleşmektedir. Bu da söz konusu durumun zaruret sayılmasını gerekli kılmaktadır. Bu zarureten dolayı Şâri’ burada abdesti bozan hale itibar etmeyerek onun abdestini vakitle tayin etmiştir. Dolayısıyla abdestli olmaya engel bir durum olan akıntı bulunsa dahi vakit içinde abdestli olma hali devam eder. Çünkü vakit, namazın bir şartı olup kişinin namazını vakit içinde eda etmesi gerekmektedir.

¹⁷⁹ Zehrânî, *Ebu’l-Fadl el-Kerâbîsî’nin Kitâbu’l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, ss. 92-93.

¹⁸⁰ Nesâî, “Tahâret”, 183

Vaktin çıkmasıyla bu gereklilik ortadan kalkar. Dolayısıyla vaktin çıkmasıyla abdestin bozulduğuna hükmedilir.

Su bulunmadığı zaman yapılması nedeniyle teyemmümün su bulunmadığı müddetçe geçerliliğini sürdüreceği belirtilerek ilgili hadis-i şerif ile bu hüküm desteklenmiştir. Böylece teyemmümün sona ermesinin vaktin çıkmasıyla ilgisinin bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Değerlendirme

Namaz vakti içinde namazın eda edilmesi ihtiyacı nedeniyle müstehâzenin abdestinin vakit içinde zaruri olduğu belirtilmiş ve ilgili nassa işaret edilerek bu hüküm desteklenmiştir. Buna bağlı olarak vaktin çıkmasıyla taharetin ortadan kalkacağı, zaruret halinin sona ermesi ile açıklanmıştır.

Abdestin asli şekliyle gerçekleştirilememesi bakımından benzer olan teyemmüm ile müstehâzenin abdesti meselelerinin her birinde ayrı ayrı nassın varid olması hüküm bakımından farklı olmaları sonucunu meydana getirmiştir. Bununla birlikte müellif, hüküm farklılığını açıklarken meseleler arasındaki fark ile ilgili akli izahlar yapmaktan geri durmamıştır. Halbuki yine nas sebebiyle hüküm farklılığın olduğu sirke ve gülsuyu ile necasetin izalesinin ele alındığı bir konuda¹⁸¹ müellif hükümleri taabbüdi ve makulü'l-mana olarak ayırmış ve taabbüdi hükmün kaynağının nas olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Mezheplerin, özürünün abdesti ile ilgili farklı rivayetlere dayanarak farklı hükümler vermiş olması, müellifin konuyu aklen izaha kavuşturma gayretinin sebeplerinden biri olabilir. Böylece aralarındaki benzerlikten yola çıkarak birinin hükmünün diğerine verilmesine yönelik akli bir çıkarım yapılması, naklin varlığına işaret yoluyla engellenmek istenmiş olabilir. Dolayısıyla furûkun bir amacı ve işlevi olan fetva ve içtihat faaliyetlerinin doğru bir şekilde yapılmasına da katkı sağlanmış olacaktır.

Furûkun çeşitleri bağlamında değerlendirildiğinde hükümlerdeki farklılığın naslardan kaynaklanması nedeniyle bu iki mesele arasındaki fark, “farkın kaynağına göre furûk” altına dahil edilebilir.

¹⁸¹ a.yer, ss. 91-92.

3.2.4. Yenilenen Abdestle Namazı Tamamlamanın Şekli Bakımından Özür Sahibi Olan ile Özür Sahibi Olmayan Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: Özür sahibi kişi, öğle vaktinde akıntı devam ederken abdest alıp namaza başlasa ve namaz esnasında öğle vakti çıksa, (abdest alıp) bu namazına kaldığı yerden devam edemez.

2. HÜKÜM: Özür sahibi olmayan bir kişinin namaz esnasında abdesti bozursa abdest alarak namazına kaldığı yerden devam eder.

FARK: Bozulan namaza kaldığı yerden devam etmenin cevazı, kıyas ile değil nas yoluyla bilinmektedir. Bu da abdestin bozulmasının aniden ortaya çıkması durumunda geçerlidir. Özür sahibi olmayan kişinin abdestinin bozulması aniden ortaya çıkan bir durum olduğu için onun bozulan namazına kaldığı yerden devam etmesi caizdir.

Özür sahibinin abdestinin bozulmasına gelince bu kişinin abdesti vaktin çıkmasıyla bozulur. Kıyasa göre bu hal, kişinin namaza kaldığı yerden devam etmesine engel oluşturur.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.”¹⁸²

Açıklama

Genel kurala göre namazda abdesti bozulan kişinin abdest aldıktan sonra namazı baştan kılması gerekir. Çünkü abdest hem namaza başlamanın hem de namaza devam edebilmenin bir şartıdır. Hanefi mezhebinde kabul edilen görüşe göre özür sahibinin abdestinin bozulması vaktin çıkmasına bağlanmıştır. Bu nedenle özür sahibi kişi namaz kılarken vakit çıkarsa namaza başlamanın şartı olduğu gibi devam etmenin de şartı olan abdesti bozulduğundan kılmakta olduğu namaza devam edemez. Abdest alıp baştan kılması gerekir.

Namaz esnasında kasıtsız olarak abdestin bozulmasına gelince, bu durumda tekrar abdest alınarak namaza devam edilebileceği nas yoluyla meşru kılınmıştır. Zira Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Namaz esnasında kusan, burnu kanayan veya mezisi gelen kimse, namazdan çıkıp abdest alsın ve

¹⁸² a.yer, ss. 94-95.

konuşmadığı müddetçe namazına kaldığı yerden devam etsin.”¹⁸³ Hanefiler bu rivayetten yola çıkarak genel kuralı istisna etmişler ve nas sebebiyle istihsan yaparak namazda istemsiz olarak aniden abdesti bozulan kişinin namazına kaldığı yerden devam edebileceğine hükmetmişlerdir.¹⁸⁴

Değerlendirme

Abdest namazın şartı olduğu dolayısıyla abdest bozulunca namazın da bozulacağı, bozulan namazın ise baştan kılınması gerekeceği genel kuralı, “el-kıyâs” olarak ifade edilip bu kurala zıt olan bir nassa işaret edilerek kasıtsız olarak aniden abdesti bozulan kişinin abdest aldıktan sonra namaza kaldığı yerden devam etmesinin caiz olduğu hükmüne delil olarak gösterilmiştir.

Ardından abdestin bozulmasının başka bir çeşidi olan özürlünün abdestinin vaktin çıkmasıyla bozulmasının, istisnaya dahil olmayacağı bu konuda abdest alıp namaza baştan başlanacağı genel kuralına (kıyas) göre hüküm verileceği ifade edilmiştir.

Genel kural mukabilinde özel bir delil sebebiyle hükümde farklılaşmaya gitmeyi ifade eden istihsan, Hanefi mezhebinde çokça başvurulan bir istinbat yöntemidir. Abdestin olmaması durumunda namaza başlanamayacağı gibi devam da edilemeyeceğine dair genel kural karşısında namazda istemsiz olarak aniden abdesti bozulan kişinin abdest alıp namaza kaldığı yerden devam edebileceğini ifade eden hadise dayanarak hüküm verilmesi bu meselede istihsan yönteminin uygulandığını göstermektedir. Bu iki mesele arasındaki farkın ortaya konulmasında furûkun amaçları bağlamında zikredildiği üzere mezhebin temel bir karakteristiğinin okuyucunun dikkatine sunulması gayretinden bahsedilebilir. Zira her ne kadar istihsan terimi kullanılmamış olsa da müellifin meseleyi gerekçelendirirken kullandığı ifadelerden burada kıyas-istihsan ilişkisinin vurgulandığı anlaşılmaktadır.

Birinci meselede namazın baştan kılınması gerekliliği genel kurala dayandırılırken ikinci meselede namaza kalındığı yerden devam edilmesi nassa dayandırılmıştır. Buradan hareketle iki meselenin hükümlerinin farklılığının kaynağın farklılığına dayandığı söylenebilir.

¹⁸³ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salavât”, 138.

¹⁸⁴ Serahsî, *Mebûsât*, C. I, s. 169.

3.2.5. İbadete Engel Olması Bakımından Beden ve Elbisedeki Necaset ile Mestlerdeki Yırtıklar Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *Bir çift mestin çeşitli yerlerinde yırtıklar bulunup da bu yırtıkların toplamı üç parmak miktarına ulaşırsa, yırtıkların toplamına itibar edilmez. O mestlere mesh etmek caizdir.*

2. HÜKÜM: *Bir kişinin elbisesinin veya bedeninin çeşitli yerlerinde necaset bulunup da bu necasetin toplamı bir dirhemi aşarsa, necasetin toplamına itibar edilir. O necasetle namaz kılmak caiz değildir.*

FARK: Necasetin varlığında namazın cevazını engelleyen şey, necaset farklı farklı yerlerde de bulunsa onların hepsinin birden namaza izafe edilmesidir. Bu nedenle bir dirhem miktarında necaset bulunması durumunda kılınan namaz caiz değildir.

Mest üzerine mesh etmenin cevazına gelince, mestlerin mesafe kat etmeye imkan sağlayacak şekilde olması gibi bu durum ruhsat olarak meşru kılınmıştır. Farklı farklı yerlerinde yırtıkların bulunması halinde o mestlerle mesafe kat edilebilir. Dolayısıyla zorluğun giderilmesi için bu durumdaki mestlere mesh etmek caiz olur.”

Açıklama

Necasetin namazın cevazına engel olması, onun namaza izafe dilmesinden kaynaklanır. Yani namazın bizzat kendisi ile alakalıdır. Bu engel, elbisenin veya bedeninin farklı farklı yerlerine yayılan necasetin toplamı ile gerçekleşir. Dolayısıyla ayrı ayrı olarak değil toptan hesabı dikkate alınır.

Mest üzerine meshin cevazına gelince mest üzerine mesh, ruhsat olarak konulmuş bir hükümdür. Aynı şekilde mestlerin mesafe kat’ etmeye imkan sağlayacak şekilde olması da ruhsatın bir parçasıdır. Mestlerin farklı yerlerinde yırtıklar bulunmasına rağmen onlarla belli bir mesafe yürünebiliyor ise, zorluğu giderme esasına dayanarak bu durumda olan mestler üzerine mesh etmek caiz olur.

Birinci meselede necasetin namaza engel teşkil etmesi genel kuralına göre necasetin toplanıp toplanmamasına bakılmaksızın varlığı namaza mani kabul edilmiştir. Mest konusundaki ikinci meseleye gelince genel kurala göre üç parmak miktarındaki yırtıkların toplanıp toplanmamasına bakılmaksızın meshe mani olduğu sonucu çıkacakken burada Hanefi mezhebinin sıkça başvurduğu bir delil olan istihsan, kolaylaştırma ilkesine dayanak yapılarak kullanılmış ve bu tür mestlere meshetmenin cevazına hükmedilmiştir.

Değerlendirme

Elbisenin veya bedenin farklı yerlerindeki necasetin namaza engel olan miktarının hesaplanmasında bu necasetlerin ayrı ayrı değil, toptan hesaba katılacağı, onları bir araya toplayan bir mekan olarak namaza izafe edilmesiyle gerekçelendirilmiştir. Sonuç olarak bir arada bulunan bir dirhem miktarın namaza mani olduğu gibi ayrı ayrı yerlerde bulunduğu da namaza mani olacağı çıkarımı yapılmıştır.

Mest üzerine mesh etmenin ruhsat olarak meşru kılındığı gibi bu mestlere meshin caiz olması için onlarla mesafe kat edilebilecek özellikte olması gerekmesinin de bir ruhsat olduğu ifade edilmiştir. Mestin farklı yerlerinde yırtıkların bulunması halinde de mesafe kat etmenin mümkün olacağı gerekçesinden hareketle zorluğun giderilmesi ilkesi dayanak yapılarak bu durumdaki mestlere mesh etmenin cevazına hükmedilmiştir.

Elbise veya bedende necasetin bulunması namazın şartlarından olan necasetten taharetin yerine getirilmesine, mestlerde yırtıkların bulunması da yine namazın şartlarından olan hadesten taharetin yerine getirilmesine mani olmaktadır. Bunların namaza mani miktarları, necasette bir dirhem, mestlerdeki yırtıklarda üç parmak kadardır. Bu iki mesele namaza mani olan durumları içermesi bakımından birbirine benzemektedir. Şeklen birbirine benzeyen bu iki meselenin birinde namazın caiz olacağı diğerinde namazın caiz olmayacağı hükmüne ulaşılması mezhebin tutarlılığının sorgulanmasına sebep teşkil edebilir. Bu şekilde ortaya çıkması muhtemel şüphe ve eleştirilerin izalesinde aralarındaki farkın tespit edilerek hükümlerin bu farka göre gerekçelendirildiği furûk eserlerinin önemli bir işlevi olacağı muhakkaktır.

Meselelerin birinde her ne kadar ayrı ayrı yerlerde de olsa toplamı bir dirheme ulaşan necasetin namaza mani olacağı, diğerinde mesafe kat etmeyi engellemeyeceğinden hareketle zorluğun giderilmesi esasına dayanılarak toplamı üç parmak miktarına ulaşan yırtıkların namaza mani olmayacağı sonucuna varılmıştır. Bu iki mesele arasındaki fark, birincisinde bir dirhem necasetin namaza mani olacağına dair genel kuralın uygulanırken ikincisinde üç parmak miktarına ulaşan yırtıkların meshin cevazına engel olacağı genel kuralının bırakılarak zorluğun giderilmesi kaidesinden hareketle hükmün verilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla biri genel kurala, diğeri zorluğun giderilmesi kaidesine dayanılarak hükmü verilen meseleler arasındaki fark, furûk çeşitleri arasında “farkın kaynağına göre furûk” altına dahil edilebilir.

3.2.6. Namazın Sahih veya Fasit Olması Bakımından Kur'an Okuyabilen Cemaatin Ümmî İmama Uyması ile Giyinik Cemaatin Çıplak İmama Uyması Arasındaki Fark

“1. HÜKÜM: *İmam Ebû Hanîfe'ye göre, Kur'an okuyamayan ümmî bir kişi, ümmî olan ve olmayanların birlikte bulunduğu bir cemaate imam olduğunda onların hepsinin namazı fasit olur.*

2. HÜKÜM: *Çıplak olan bir kişi, çıplak ve giyiniklerin birlikte bulunduğu bir cemaate imam olduğunda giyiniklerin namazı fasit olmaz.*

FARK: Ümmî imamın arkasında namaz kılan Kur'an okuyabilen kişi, kıraate güç yetirebildiği halde onu terk etmiştir. Çünkü o Kur'an okuyabilen bir imama uyma imkânına sahiptir. Ve Kur'an okuyabilen imamın kıraati de onun kıraati olarak kabul edilir. Hakiki anlamda kıraate güç yetirebildiği halde onu terk etmesi, kıraatin terki nedeniyle namazı ifsat eder.

Çıplak olan kişiye gelince bu kişi, giyinik olan bir imamın arkasında namaz kılarca imamın elbisesi ona uyan kişinin elbisesi yerine geçmez. Dolayısıyla setr-i avrete güç yetirebildiği halde onu terk etmiş olarak kabul edilmez.

Sonuç olarak bu iki mesele hükmen birbirinden ayrılır.”¹⁸⁵

¹⁸⁵ Zehrânî, Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki, ss. 117-118.

Açıklama

Cemaatle kılınan namazda cemaatin namazı belli hususlarda imamın namazına tâbîdir. Cemaatin imama tâbî olduğu şeylerden birisi kıraattir. Cemaatin kıraat konusunda imama tâbî olması, imamın kıraatinin cemaatin kıraati yerine geçmesi durumunu ifade eder. İmamın kıraatinin cemaatin kıraati sayılmasının delili, Peygamber'in (s.a.v.) "İmamı olan kişinin imamının kıraati, onun kendisi için de bir kıraattir."¹⁸⁶ Kıraat, namazın rükünlerindendir. Bir eylemin rüknü, o eylemin yapısından bir parça teşkil eder. Bu nedenle rüknün eksikliği durumunda yapılan eylem batıl olur. İbadetlerde butlan ile fesat özdeş olduğundan kıraate gücü yettiği halde bunu yapmayan kişinin kıldığı namazın fasit olduğuna hükmedilir. İmamın ve ona uyan cemaatin her ikisinin de kıraate güç yetirebilmesi durumunda kılınan namaz sahihtir. Dini yükümlülüklerde mükellefin güç yetirebilmesine bağlı kılındığı esastan hareketle imam ve cemaatin Kur'an okumasını bilmeyen, öğrenecek zaman ve imkân bulamamış olan kimselerden oluşması durumunda her ne kadar kıraat rüknü yerine getirilmese de kılınan namaz sahih olur. Ancak ümmî bir imama uyan ümmî kimseler arasında Kur'an okuyabilen kişilerin de bulunması durumunda, Kur'an okuyabilenlerin ümmî bir imama uyarak bunu terk etmesi, Kur'an okuyabilen birine uyma imkanı olan bir ümmînin bunu yapmayıp kendisi gibi ümmî bir imama uyması ve ümmî olan imamın Kur'an okuyabilen bir kişiyi öne geçirerek ona uyma imkanı¹⁸⁷ olduğu halde bunları yapmadıklarından hem imamın hem bütün cemaatin namazları fasit olur. Çünkü onlar güç yetirebildikleri bir rüknü terk etmişlerdir.

Namazın şartlarından olan setr-i avret ise, cemaatin imama tâbî olduğu hususlardan değildir. Yani imamın elbiseli olması cemaatin de elbiseli olması anlamına gelmez. Çünkü imamın örtünmesinin cemaatin örtünmesi sayıldığına dair bir nas bulunmamaktadır. Taabbüdî bir konu olan namazda nasların belirleyiciliği esastan hareketle naslarda imama tâbî olunan hususlar arasında setr-i avretin zikredilmeyişi nedeniyle çıplak olan bir imamın içinde giyinik kimselerin de bulunduğu bir cemaate imam olması durumunda kılınan namazın sıhhatine hükmedilir.

¹⁸⁶ مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقَرَأَهُ الْإِمَامُ لَهُ قِرَاءَةً (İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 13)

¹⁸⁷ Serahsî, *Mebsût*, C. I, s. 181.

Değerlendirme

İçinde Kur'an okuyabilen kimselerin bulunduğu cemaate ümmî bir imamın namaz kıldırması durumunda kılınan namazın fasit olacağı, içinde giyinik kimselerin bulunduğu cemaate çıplak bir imamın namaz kıldırması durumunda kılınan namazın sahih olacağı hükümleri, kıraat ile setr-i avret konularında cemaatin imama tâbî olup olmadığı hususundaki fıkhi kabule dayandırılmıştır. İmama tâbî olduğu kabul edilen kıraat konusunda cemaatten bazılarının Kur'an okuyabilen kimseler olması durumunda imamın ümmîliğinin namazın sıhhatine mani teşkil edeceği, imama tâbî olunmayan setr-i avret konusunda ise cemaatten bazılarının giyinik kimseler olması durumunda imamın çıplaklığının namazın sıhhatine mani teşkil etmeyeceği şeklinde akli bir çıkarım yapılmıştır.

Cemaatin içinde Kur'an okuyabilen kişilerin bulunması halinde imamın ümmî olmasının kılınan namazı ifsat edeceğini bilen bir kişi, imama tâbî olduğunu zannettiği diğer bazı meselelerde de namazın fasit olacağı sonucunu çıkarabilir veya birbirine çok benzeyen bu iki meselede farklı hüküm verildiğini bilen bir kişi mezhebin tutarlılığı konusunda şüpheye kapılabilir. İşte fetva ve içtihat faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülebilmesi ve mezhebin tutarlılığının ortaya konmasında furûk yazım türünün bu gibi benzer meseleleri ele alarak aralarındaki farka işaret etmesi önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca farazi fikhın hakim olduğu Hanefi mezhebinde yaşanmış bir olayın fıkhi değerlendirmeye tabi tutulmasının yanında yaşanması muhtemel olayların da değerlendirilerek çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Ümmî bir imama uymanın söz konusu olduğu birinci meseleyle çözüm bulunurken buna benzer olan yaşanması muhtemel diğer bir durum yani imamın çıplak olması da değerlendirilmeye tabi tutulmuş olabilir. Böylece okuyucuya fıkhi bir mesele kazandırmak ve öğrencilere benzer fıkhi meseleler arasındaki farklara dikkatlerini çekecek bir malzeme sunmak amaçlanmış olabilir.

Bu iki mesele arasındaki fark, furûk çeşitleri arasında “farkın kaynağına göre furûk” altına dahil edilebilir. Zira her ne kadar birinci meselede kılınan namazın fasit ikincisinde ise sahih olduğu hükümleri cemaatle kılınan namazda kıraat konusunda imama tâbî olduğu fakat setr-i avret konusunda imama tâbî olunmadığı gerekçeleriyle açıklansa da bu gerekçelerden birisinin nassa diğerinin

içtihadı dayandırması ikisi arasındaki ayrımın kaynak itibarıyla ortaya çıktığını göstermektedir.

SONUÇ

Mantık ilmine göre bir şeyi tanımlamak için onun cins ve faslının belirlenmesi gerekir. Cinsin tespiti tanımlanacak şeyin başka şeylerle benzerliği yani cem'i üzerinden, faslın tespiti ise, yine başka şeylerle arasındaki fark üzerinden gerçekleştirilir. Böylece tanımın sınırları çizilerek kapsam alanı belirlenmiş olur. Ancak belirtmek gerekir ki kapsam dışına çıkarılması gerekenler kapsam içinde olanlarla yakınlık arz edebilir. Başka bir ifadeyle iki mesele arasında farktan bahsediliyorsa bu, o meselelerin ortak bir zemini olduğu anlamına gelmektedir. Cem olmadan farktan bahsedilmez. Bahsedilse bu bir anlam ifade etmez. Nitekim bir şeyle irtibatı çok zayıf olan başka bir şeyi veya onun zıddını ondan tefrik etmek anlamsızdır.

Birçok ilimde olduğu gibi fıkhıta da cem ve fark konusu, hükümlerin doğru bir şekilde tespit edilmesinde hayati bir öneme sahiptir. Onların bu hayati önemi, fakihler tarafından dile getirilmiş hatta bazı fakihler fikhın cem ve farktan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Fikhın cem ve farktan ibaret olduğunu söylemek, onun sözlük anlamıyla da doğrudan ilişkilidir. Zira fıkıh, derin anlayış demektir. Sözün ilk duyulduğunda herkes tarafından anlaşılandan başka, inceliklerine nüfuz etmek suretiyle ortaya çıkarılan derin manasına ulaşmayı gaye edinen fakihlerin yapacağı ilk iş hiç şüphesiz meselelerin farklarını bulmak olacaktır. Ancak bu şekilde Şâri'in maksadına uygun bir sonuca ulaşmak mümkün olur. Fıkıh ilkelerini doğru bir şekilde işletebilmek, meselelerin hangi nas veya ilke kapsamında değerlendirileceğine karar verebilmek için meseleleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Söz gelimi oruçlunun sahur vakti devam ediyor zannıyla yiyip içmesi ile iftar vakti girdi zannıyla yiyip içmesi aynı şeyler değildir. Birinde oruç bozulmazken diğesinde bozulmaktadır.

Farklar esasında ilmin özüdür. İlim meclislerinde konular tartışılırken taraflar birbirlerini gözden kaçırdıkları farklılıklara dikkat çekmek suretiyle eleştirirler. İlim,

mevzunun apaçık ortaya konulması ile başlar. Böylece ilerleme sağlanabilir. Doğru sonuçlara ulaşmak ancak bu şekilde bir başlangıçla mümkündür. Mükelleflerin fiillerine yönelik Şâri'in hitabını konu alan fıkıh ilmi de yeni meselelerde Şâri'in muradına uygun olarak, hitabı dahilinde olan hükümleri ortaya çıkarabilmek için meseleleri birbirinden ayırabilmeli bir diğer ifadeyle tefrik edebilmelidir.

Furûk ilmi, fıkhi meleke sahibi fakihlerin meselelerin arasındaki benzerliklerin arkasında gizli kalan farkı tespit etme çabalarının somutlaşmış halidir. Farkı tespit etme gereği, hiç şüphesiz doğru sonuca varma noktasında önem kazanmaktadır. Çünkü meseleler birbirlerinden ayrıştırıldıkları ölçüde belirginleşir. Böylece Şâri'in hitabı kapsamında nereye yerleştirilebileceği açıklık kazanır.

Birbirine zıt olan meseleler arasındaki farkı tespit, malumu i'lam olur. Esas itibariyle fark denildiğinde kapalı olan, müçtehidin çabasıyla ortaya çıkan fark anlaşılır. Başka bir ifadeyle fark teriminin, benzerler arasındaki farka işaret etmek üzere kullanıldığı söylenebilir. Fark terimi ile aynı zamanda zayıf olan, yani hükümde etkisi olmayan farklar da kastedilmez. Meselelerin hükümlerinin farklılığını gözler önüne sermek suretiyle yanlış sonuçlara varmanın önüne geçme amacıyla olan fakihler, dolayısıyla hükme tesir etmeyen usul diliyle ifade edilirse müessir olmayan farkları furûk kapsamında ele almamışlardır. Dahası, böyle hususların fark kapsamında değerlendirilmesi noktasında birbirlerini eleştirmişlerdir.

Farkın zayıf ya da kuvvetli olması, uzak ya da yakın olması ile ilişkili olarak hangi farkların hükme tesir edeceği, hangilerinin tesir etmeyeceği de alimler arasında tartışma konusu edilmiştir.

Furûk literatürü, furû-ı fıkıh kaynakları üzerinde derinlikli bir mesai harcanması sonucu gelişim gösteren kavaid, eşbah ve nezair, hiyel, hilaf gibi yazım türlerinden biridir. Bu türlerin oluşumu fıkıhın dinamizminin bir göstergesi olmakla birlikte fıkhi dinamizmi sağlamada da işlevsel bir role sahiptir. Zira imamların görüşlerinden oluşan furû-ı fıkıh birikiminin gerekçelerine nüfuz edilmesinde ve bu sayede ezbere dayalı bir öğrenme yerine fıkhi melekeyi geliştirici, farkındalık uyandırıcı öğrenme yöntemlerinin geliştirilerek fıkhi kavrayışın artmasında bu yazım türlerinin etkisi yadsınamaz.

Mezheplerin temel metinlerinin oluşumunu takip eden dönemde ilk nüvelerini veren furûk literatürü bu metinlerden elde edilen bilgi birikiminin işlevsel hale getirilebilmesi için fıkhi meleke kazanılması ihtiyacını karşılama gayesi ile oluşturulmuş fıkhi yazım türlerinden biridir. Fıkıh, tefakkuh, fakih kavramları salt bir bilgi birikimine işaret etmek üzere kullanılmazlar. Fıkıh faaliyeti, meselelerin inceliklerine nüfuz etmek, derinliğine ulaşmak anlamlarını ihtiva eder. Fakih malzeme toplayıcısı değil, var olan malzemeyi işleyen ustadır. Sanatının inceliklerini öğrenememiş kişiye usta denilemeyeceği gibi bilginin derinliklerine ulaşamamış bilgine de fakih denilmez. Verilen bilgiyi aklın süzgecinden geçirmek, görünürde aynı olanların ayırdına varabilmek fakihin görevidir.

Birbirine zıt olmadığı müddetçe iki şey arasında benzerlik kurmak kolaydır. Mesela bir kişi, yanında birinde temiz diğerinde kirli su bulunan iki kaptan hangisinin temiz hangisinin kirli olduğunu bilmiyorsa, bu durumda hangisinin temiz olduğuna dair araştırma yapması gerekmediği gibi her ikisinden de abdest almaz. Ancak yanında biri temiz diğeri kirli iki elbiseden hangisinin temiz hangisinin kirli olduğunu bilmeyen kişi, bunlardan hangisinin temiz olduğunu araştırır ve temiz olduğuna kanaat getirdiği elbise ile namazını kılabilir. Her ikisinde de kişinin biri temiz diğeri kirli olan iki madde ile karşı karşıya kalmış olması bakımından bu iki mesele şeklen birbirine benzemektedir. Bu benzerlik sebebiyle birine verilen hükmün diğerine verileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak her ikisinde konu edilen maddelerin farklılığı dikkate alındığında hükümlerin de farklı olacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Buna göre kirli su ile abdest alınması durumunda kılınan namaz ile kirli elbiseyle kılınan namaz hüküm bakımından birbirine eşit değildir. Çünkü elbisedeki necaset, sudaki necasetten daha hafif kabul edilir.

Görüldüğü üzere doğru hükme ulaşmada önemli olan meseleler arasındaki benzerlikten ziyade farklılığı keşfetmektir. İlim farklar üzerinden ilerleme kaydeder. Güncel meselelerin çözümünde onları birkaç yönüyle furû-ı fıkıh literatüründe yer alan meselelere benzetmek mümkündür. Ancak doğru sonuca varabilmek için asıl yapılması gereken meselenin kendine özgü olan yönünü bulup ortaya çıkarmaktır. Bu yönü ortaya çıkarıldıktan sonra bakılır: Eğer bu niteliğin varlığına rağmen benzerleri ile aynı hüküm verildiğinde hükümden hedeflenen gaye gerçekleşiyorsa bu farklılığın önemsiz

olduğuna karar verilir. Ama eğer verilen hüküm gayeye uygun düşmüyorsa bu durumda farklılığın önemine vurgu yapılarak meselenin hükmü başka bir yoldan     lmeye çalışılır. Bu hususu bir örnekle açıklayalım. Y rtıcı hayvanların zararından korktuğu için suyun bulunduğu bölgeye gidemeyen kişinin suyu kullanmaya g   yetiremediği için teyemmüm yaparak kıldığı namaz sahih olur. Ancak hapiste olup su bulmaya imkanı olmayan kişi her ne kadar suyu kullanmaya g   yetiremiyor olsa da hapse girmek onun kendi fiili sebebiyle gerçekleştiği için bu kişinin teyemmüm yaparak kıldığı namazı iade etmesi gerekir. Bu iki mesele teyemmümün sıhhat şartı olan suyu kullanmaya g   yetirememeye durumunun gerçekleşmesi bakımından birbirine benzemektedir. Ancak fakihler suyun kullanılamaması durumunda mükellef için bir kolaylık, bir ruhsat olan teyemmümün, kulun fiilinden kaynaklanması sebebiyle hapisteki kişi için geçerli olup olmayacağı konusunda ihtiyat yolunu benimseyerek hapiste suyu kullanamayan kişinin teyemmümle kıldığı namazları iade etmesini gerekli görmüşlerdir. Zira teyemmüm, kullar için bir kolaylık olarak meşru kılınmıştır. Kişinin elinde olmayan sebeplerle suyu kullanamaması durumunda bu kolaylıktan yararlanılması gerekli iken kişinin suyu kullanamamasında kendi fiilinin etkisi olduğu kolaylıktan yararlanması durumunda ise, teyemmümle amaçlanan sonucun gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda bir şüphe ortaya çıkmaktadır. Bu şüphenin izalesi için ihtiyaten hapiste teyemmüm ile kılınan namazların iadesi gerekli görülmüştür.

Müçtehitlerin çözüme kavuşturduğu meselelerin özellikleri, şeriatın maksatları dikkate alınarak değerlendirildiğinde ilmi birikim üzerinden yürütülen düşünsel faaliyet gelişir. Böylece yeni meselelerin çözümünde bir yandan ilm  temellendirme yapılarak meselenin köklere dayandırılma gayreti olduğu için keyfi çözümler bulmanın engellenmesi çabasından bahsedilirken diğer yandan gerektiğinde var olan bilgi birikiminin sınırlarını aşabilmeyi sağlaması nedeniyle bir dinamizmin oluşumundan bahsedilebilir.

Özellikle farazi meselelere çözüm bulma çabasıyla diğerlerinden ayrılan Hanefî mezhebinin furû-ı fıkıh eserlerinde furûk literatürüne malzeme sağlayacak oldukça nitelikli bir birikimin varlığından bahsedilebilir. Örneğin cenaze namazında imamın abdestsiz olması durumunda namazı geçerli olmayacağı gibi ona tabi olan cemaatin de

namazının geçerli olmayacağı hükmünden bahsedilirken bu durumun tersi olan cemaatin abdestsiz olma ihtimali üzerinde durularak iki meselenin birbirine karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Okur yazar cemaatin ümmi imama uymasının caiz olmayacağından bahsedilirken giyinik haldeki cemaatin elbisesi olmayan imama uyması ihtimali üzerinde durularak böyle bir durumda kılınan namazın geçerli olacağı ikisi arasındaki farka işaret edilmek suretiyle dile getirilmiştir. Mezhebin kurucu imamlarının yaşanan bir meseleye çözüm üretmek yanında yaşanma ihtimali bulunan birçok meseleyi de inceleme konusu yapmaları kendilerinden sonra gelecek mezhep müntesibi fakihlerinin fetvalarında yanılma oranlarını en aza indirmek amacına hizmet etmektedir. İmamların eserlerinden tahric yoluyla fetva faaliyetlerini yürütecek olan fakihlerin yeni çıkan bir meseleyi imamların çözüme kavuşturduğu bir meseleye benzeterek hüküm vermeleri kolaydır. Ancak böyle bir çözüm yolu her zaman doğru sonuçlara ulaştırmayabilir. Çünkü her yeni meselenin kendine özgü niteliği olup bunlardan bazıları hükmün farklılığını gerektirebilir. Bu yüzden fetva faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülebilmesi için meseleler arasındaki farkların iyi tespit edilmesi gerekir. Fakihin her durumda bu farkları iyi tespit edebilmesi bu hususta fıkhi meleke sahibi olmasına bağlıdır. İşte furû-ı fıkıh kitaplarında yaşanmamış olmasına rağmen birçok meselenin ele alınmış olması fakihin farkları tespit edebilmesi ve bu sayede fıkhi meleke kazanabilmesi hususunda önem arz etmektedir. Dolayısıyla farkların bir araya getirildiği furûk kitaplarının bu anlamda çok büyük bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir.

Tezin birinci bölümünde furûkun ortaya çıkmasına zemin teşkil edecek pekçok amaçtan bahsedilmiş, furûkun yerine getirdiği işlevlere değinilmiştir. Buna göre furûk, okuyucuya fıkhi meleke kazandırılması, fıkıh eğitiminde öğrencilere malzeme sunarak onların fıkıhın inceliklerine vakıf olmalarını sağlamak, mezhebin genel karakteristiğinin kavranılması, fetva ve içtihat faaliyetlerinin doğru bir şekilde yürütülmesi, mezhebin fıkhi tutarlılığının ortaya konulması gibi amaçlarla ortaya çıkmış bir ilimdir. Son bölümde *Kitâbu'l-Furûk* üzerinde yaptığımız incelemelerde meselelerin anlaşılmasına dair açıklamalar verildikten sonra müellif tarafından meseleler arasındaki farkın tespit edilmesinde bu amaç ve işlevlerden hangilerinin belirleyici olabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Müellifin ifadelerinden hareketle meseleler arasındaki farkların

ortaya konulmasının bazı amaç ve işlevlere dayandırılması, furûk literatürünün ortaya çıkmasında furû-ı fıkıh bilgisi verilmekten ziyade pratik hayata çeşitli şekillerde yansıyacak olan amaç ve işlevlerin gerçekleştirilmesi gayesinin etkili olduğu çıkarımını yapmamıza imkan vermektedir.

Furûk ilminin ve bu ilme dair eserlerin fıkıhtaki önemine ve işlevselliğine rağmen günümüzde doğuda ve batıda yeterince ilgi görmüyor olması şaşırtıcıdır. Her ne kadar geçmişteki canlılığını kaybetmiş olsa da furûkun pek çok meselenin çözüm beklediği günümüzde ilmi faaliyete katkısının olacağından şüphe yoktur. Bu nedenle yazma halindeki pek çok eserin tahkik edilerek alimlerin bu ilimdeki birikimlerinden istifade edilmesine ve böylece elimizde mevcut teorik bilgilerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca yazılmalarının bir amacı fıkıh eğitiminde kullanılmak olan bu eserlerin lisansüstü müfredatında yer alması, İslam hukuku alanında yapılan çalışmalara nitelik kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- ÂSİM EFENDİ, “el-fark”, *Kâmûsu’l-muhît Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, C. 5, s. .
- AYDIN Ahmet, “İslam Aile Hukukunda Sebebin Netice Gibi Hüküm Doğurması”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 29 (2017), ss. 221-41.
- AYDINLI Osman, *Fethinden Sâmânîler’in Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2001.
- BAĞDATLI Babanzâde İsmail Paşa, “el-Kerâbîsî”, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, C. 2, s. .
- BÂHUSEYN Ya’kub b. Abdulvehhab, *el-Furûku’l-fıkhiyye ve’l-usûliyye*, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1998.
- BAKTİR Mustafa, “Kaide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, C. 24, ss. 205-10.
- BEREKETÎ Muhammed Amîm EL-, “el-fark”, *et-Ta’rifâtü’l-fıkhiyye*, Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 2009s. 164.
- CICI Recep, “Kolaylık Prensibinin Hukukî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1 (2005), ss. 61-88.
- ÇEKER Huzeyfe, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebu Hanife’den H.IV. Asrın Sonuna Kadar)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 19 (2012), ss. 163-201.
- DADAŞ Mustafa Bülent, “Hanefî Fıkıhında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 30 (2017), ss. 205-37.
- DEMİR Halis, “İslam Hukuk Literatüründe Furuk Edebiyatı ve İki Furuk Kitabı’nın Tanıtımı”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. XVII, S. 57 (2013), ss. 69-89.
- ERTURHAN Sabri, “Fıkıhî Açından Abdest ve Gusûlde Ağız İle Burnun Yıkanması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 2 (2001), ss. 293-315.

- FÂDÂNÎ Ebu'l-Feyz Muhammed Yasin b. İsa, *Fevâidü'l-ceniyye*, Beyrut: Dâru'l-Beşâru'l-İslamiyye, 1991.
- GÖKÇE Mustafa, Tuba TOMBULOĞLU, “10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand”, *10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand*, (24.06.2019), <https://www.academia.edu/38109165/10-ve-15-yuzyil-seyyahlarinin-izlenimlerinde-semerkand.pdf>.
- HASSAN Hisham, *Kitabü'l-Furûk Necmüddin Ali b. Ebî Bekir en-Nisâbü'rî (Tahkik ve Tahlil)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2015.
- HAZNE Heysem Abdulhamid Ali, *El-İhtilâfâtü'l-usûliyye beyne medreseteyi'l-İrâk ve Semerkand ve eseruhâ fî usûli'l-fikhi'l-Hanefî*, (Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, 2004.
- HEINRICHS Wolfhart, “Hukuku Yapılandırmak: Furûk Literatürü Üzerine Mülâhazalar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, çev. Necmettin Kızılkaya, S. 9 (2007), ss. 235-46.
- İBN MANZÛR Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, “Karbâs”, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr-ı Sâdır, 1990, C. 6, s. .
- KAL'ACI Muhammed Ravvâs, Hâmid Sâdık KANÎBÎ, “el-fark”, *Mu'cemü lugati'l-fukaha*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988.
- KARAMAN Hayreddin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, 11. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- KIZILKAYA Necmettin, *İslam Hukukunda Farklar: Furûk Literatürü Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- MES'UD Cübran, “fe-ra-ka”, *er-Râid: Mu'cem lugavî asrî*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1978, C. 2, s. .
- MUHAMMED GAZÂLÎ, *İlmu'l-Furûkî'l-fikhiyye dirâsetün te'siliyyetün*, Mektebetü'l-Verrâk, 2018.
- ORHAN M. Ali, *Nâtûfî'nin el-Ecnâs ve'l-furûk Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, 1996.
- ÖZEN Şükrü, “Furûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 13, ss. 223-27.
- PALA Ali İhsan, “Es'ad el-Kerâbîsî (ö. 570/1174) ve 'el-Furûk' Adlı Eseri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 5 (2005), ss. 453-64.

- SEM'ÂNÎ Ebu Sa'id Abdulkerim b. Muhammed, "el-Kerâbîsî", *el-Ensâb*, Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988, C. 5, s. .
- , "Üştâbedizgî", *el-Ensâb*, Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988, C. 1, s. .
- SERAHSÎ, *Kitâbu'l-Mebsût*, 30 cilt, 3. b., Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1978.
- SERAHSÎ, *Usulü's-Serahsi*, 1. b., Beyrut: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 1993.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, "Fark", *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012.
- TAMÛM Muhammed, *Es'ad el-Kerâbîsî'nin el-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Müdürlüğü, 1982.
- TURAY Fatih, "Kanın Abdeste Etkisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43 (2015), s. 423.
- YETKİN Hacer, "Usûl Anlayışı Çerçevesinde Debûsî'nin Kelâmî Eğilimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, S. 52 (2017), ss. 27-59.
- YİĞİT Ali, Aşkın YAŞAR, "Zoofili: Kutsal Dinler, Mevzuat ve Etik Açısından Bir Değerlendirme", *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, C. 32, S. 2 (2016), ss. 114-19.
- ZEHRÂNÎ Abdulmuhsin Sa'id Ahmed, *Ebu'l-Fadl el-Kerâbîsî'nin Kitâbu'l-Furûk Adlı Eserinin Tahkîki*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1997.
- ZEYLA'Î, *Tebyînü'l-hakâik*, 7 cilt, 2. b., Lübnan: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2010.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	SÜMEYYE KARAŞ
Tez Adı	EBU'L-FADL EL-KERÂBÎSÎ'NİN KİTABU'L-FURÛK ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FURÛK YAZIM TÜRÜNÜN ANALİZİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	PROF. DR. ALİ KAYA
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 28.08.2018

İmza :